

Een Drents handschrift in Brussel

en de archeologische activiteiten van Johannes Hofstede in 1809

Michiel Verweij

Parentibus feriarum Exloensium memor

Drenthe is niet het begrip waar men het eerst aan denkt bij de naam ‘Koninklijke Bibliotheek van België’. Deze instelling is immers in eerste instantie de erfgenaam van de fabelachtige collectie van de hertogen van Bourgondië. Op 12 april 1559 richtte koning Filips II officieel de Koninklijke Bibliotheek van Bourgondië op, die – na enkele avonturen in de 18de eeuw – in 1837 zou worden omgevormd tot Koninklijke Bibliotheek van het net onafhankelijk geworden België. De concrete aanleiding voor deze omvorming was de verwerving door de Belgische staat van de indrukwekkende privécollectie van de Gentse bibliofiel Charles Van Hulthem (1764-1832). Alleen al de catalogus van deze collectie omvat zes volumes. In dit fonds bevindt zich ook het zogenaamde Handschrift Van Hulthem dat als het belangrijkste handschrift van de Middelnederlandse literatuur geldt (Koninklijke Bibliotheek van België, ms. 15589-623). Tot de op het eerste gezicht minder spectaculaire volumes uit dit fonds behoort een nagenoeg onbekend handschrift uit Drenthe, nl. een versie van het originele verslag van de opgraving van een hunebed in 1809.¹

153

Enkele codicologische termen

Voordat ik het handschrift zelf voorstel, lijkt het nuttig enkele termen nader toe te lichten ten behoeve van de lezer die minder met dit materiaal vertrouwd is. *Handschriften* zijn met de hand geschreven teksten. Hieronder vallen zowel documenten in boekvorm (*codex*) als losse stukken (akten, brieven e.d.). De studie van de handschriften heet *codicologie*. Meestal beperkt zich de codicologische aandacht tot de middeleeuwse handschriften, maar ook *moderne* handschriften (daterend van na ca. 1500) zou men op deze wijze kunnen en moeten beschrijven. Handschriften zijn per definitie uniek: de uitdrukking ‘zeldzame handschriften’ die men vaak leest, is in feite betekenisloos.

Wij tellen onze boeken gewoonlijk in bladzijden of *pagina's*, maar in handschriften telt men de bladen of *folia* (enkelvoud: *folio*), afgekort *f.* (enkelvoud) en *ff.* (meervoud). Een blad heeft twee bladzijden of pagina's, zodat het aantal folia normaal de helft bedraagt van het aantal pagina's. De telling van de folia (of in folia) heet *foliëring*. De voorzijde van een folio heet *recto*, de achterzijde *verso*. Dit wordt aangeduid door de afkorting *r* of *v* meteen na het nummer van het folio. In feite is een folio enkel de helft van een *bifolio* of dubbelgevouwen blad. Een aantal in elkaar gestoken bifolia heet een *katern*. Deze katernen worden dan samen genaaid en gebonden tot een echt volume.

Een katern heeft normaal een even aantal folia: als dit niet zo is, is er sprake van een storing in het eigenlijke productieproces.

Om de folia of de katernen in de juiste volgorde in te binden past men vaak het systeem van de *reclamanten* toe, waarbij men het eerste woord van het volgende blad of de volgende katern onder aan de laatste versozijde van het vorige blad of katern noteert. Een ander systeem is de nummering van de katernen of het aanbrengen van een doorlopende foliëring of paginerings.

Een *autograaf* is een handschrift dat door de auteur zelf is geschreven. Indien iemand anders (een *kopiist* of een klerk) het handschrift heeft neergeschreven, spreekt men van een *kopie*. Een voorbereidende versie van een definitieve tekst heet een *kladversie* of een *minuut*.

De tekst kan over de volledige breedte van het blad zijn geschreven, maar ook in verschillende *kolommen* zijn opgesteld. De linkerkolom wordt vaak aangeduid met *a*, de rechterkolom met *b*. De formule *f. 121rb* betekent dus de tweede kolom van de voorkant of rectozijde van folio 121.

Het papier van een handschrift heeft vaak een *watermerk* dat als fabrieksmerk fungeert. Door vergelijking met andere, gelokaliseerde en gedateerde, stukken kan men een document met hetzelfde watermerk bij benadering een plaats en een datum geven. Aanvankelijk was het aantal watermerken heel groot, omdat er ook veel papiermolens waren en het scheptraam waarin het watermerk is aangebracht, niet lang mee ging. Maar al snel concentreerde de papierproductie zich en werd deze op meer commerciële wijze bedreven. Daarmee verliest het watermerk aan belang als middel tot datering.

Een tekst bestaat zelf uit de eigenlijke *tekst* en enkele elementen die men als *metatekst* of *para-tekst* kan bestempelen. Hiertoe hoort bijv. de inleiding of *preamble*, maar ook de *titel*. Het begin van de eigenlijke tekst noemt men het *incipit* (afkorting: *inc.*), het einde heet het *explicit* (afkorting: *expl.*). Beide termen zijn ontleend aan de middeleeuwse gewoonte om een nieuwe tekst aan te kondigen met een formule waarin die woorden voorkomen. Een eigenlijke titel in de moderne zin van het woord bestaat pas sinds de uitvinding van de boekdrukkunst.

In het geval van brieven is het van belang bij een beschrijving ook te vermelden of er nadere aanduidingen voor de adressering op het document te vinden zijn of dat er een envelop is. Deze gegevens omvatten het adres, maar ook (sporen van) het zegel of het al dan niet gevouwen geweest zijn van het stuk.

Elke bibliotheek heeft haar eigen systeem van nummering van de handschriften. Soms onderscheidt men per taal, soms per formaat, beschrijfstof, algemeen onderwerp, herkomst uit een oudere collectie. Soms correspondeert het nummer ook aan dat van de oude plaatsing in een open-rek-systeem op verschillende banken of in kasten. In Brussel onderscheidt men vier reeksen. Reeks I bevat alle handschriften aangeworven tot 1870, reeks II alle handschriften aangeworven tussen 1870 en 1950. Deze twee zijn afgesloten. Reeks III bevat de zgn. moderne handschriften die na 1950 in de collectie werden opgenomen, terwijl reeks IV de middeleeuwse, oosterse en kostbare handschriften aangeworven na 1950 groepeerd. Reeks III en IV zijn nog lopend. Bij reeks I wordt het Romeinse cijfer niet vermeld, bij de andere is dat verplicht. In Brussel is het de gewoonte om vóór het nummer de afkorting *hs.* (handschrift) of *ms.* (manuscript, Frans: *manuscrit*) te plaatsen, in andere bibliotheken bestaan weer andere gebruiken.

Koninklijke Bibliotheek van België, ms. 17936

Ms. 17936 van de Koninklijke Bibliotheek van België bevat het rapport in handschrift (gedateerd Assen, 24 april 1809) door Johannes Hofstede (Assen, 1765-1848) over de opgraving van hunebed D41 nabij Emmen op 22 en 23 april 1809. Dit rapport werd gewijzigd en sterk verkort en met Johannes' broer, Petrus Hofstede (Doornik, 1755 – Groningen, 1839), landdrost van Drenthe,

als auteur gepubliceerd in de *Letter- en oudheidkundige verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der wetenschappen te Haarlem*, vol. 1 (1815), pp. 369-376 (met twee platen; herdruk in 1822) onder de titel 'Beschrijving van de grafplaats, de gedaante hebbende van een hunebed, in het jaar 1809 bij Emmen in Drenthe uit een heuvel opgedolven'.² Bij de publicatie van dit verslag in 1815 is men nogal drastisch te werk gegaan. De tekst is tot ongeveer een derde ingekort, waarbij onder meer de beschrijving van de uitgevoerde activiteiten, zoals het doorgraven enz. zijn weggelaten. Ook de verschillende beschouwingen van Johannes Hofstede, zijn hypothesen tot interpretatie, de beschrijving van de beschadigingen door de anoniem gebleven ontdekker, zijn niet afgedrukt. Het sterk ambtelijke taalgebruik in het handgeschreven verslag is wat minder formeel en meer aan de destijds gangbare schrijfstijl aangepast. Ook de spelling is gemoderniseerd. Dit laatste is met name te zien aan het schrijven van de naamvalsuitgang *-n* bij het lidwoord en bij adjectieven, en aan de schrijfwijze *-cht* waar het Brusselse handschrift meestal *-gt* heeft: 'welligt' e.d. Dit laatste beantwoordt eerder aan de conventies van de 18de eeuw.

Petrus Hofstede had al op 13 juli 1809 in de *Koninklijke Courant* verslag gedaan van de opgraving, maar deze versie is dermate beknopt dat deze tekst niet als een publicatie van het eigenlijke rapport kan gelden.³ Dit bericht is merkwaardig genoeg gedateerd op 21 april 1809, terwijl de opgraving zelf volgens het verslag in het Brusselse handschrift eigenlijk pas plaatsvond op 22 en 23 april. Belangrijkste element in dit krantenbericht is in feite de slotalinea waarin Petrus Hofstede het verbod herhaalt om de hunebedden en andere archeologische overblijfselen te beschadigen of te vernielen en deze bepaling zelfs nog verstrengt door te verbieden dat ze zelfs maar worden aangeraakt. Als enige bevoegde persoon voor al deze objecten en monumenten wordt Petrus' broer, Johannes Hofstede, aangewezen.

Een tweede versie van de tekst in Leiden

Kladversies van het verslag zouden in het Drents Archief te Assen aanwezig zijn, maar ik ben er niet in geslaagd deze te lokaliseren.⁴ Naast het (in de literatuur onbekende) Brusselse exemplaar bevindt er zich nog wel een versie van het eindrapport in Leiden (archief van het Rijksmuseum van Oudheden, Pleyte-archief, doos C257, map C [I], ook gemarkeerd 'd', [p.] 21-34).⁵ Dit stuk is gedateerd 30 april 1809 (dus zes dagen ná het Brusselse document) en geadresseerd aan *Mijn Heer de Land-Drost van het Departement Drenthe* (fig. 1). Een dergelijke adressering ontbreekt in ms. 17936, terwijl de inleidende paragraaf uit het Brusselse handschrift niet in de Leidse versie te vinden is. Bij dit Leidse exemplaar bevinden zich ook de originele tekeningen die in de latere literatuur enkele malen zijn gereproduceerd (zie hieronder). Het Leidse stuk is op papier met een ander watermerk geschreven en heeft ook een andere lay-out dan het Brusselse. In het Leidse stuk is de tekst zo over de volledige breedte van het papier verdeeld. In tegenstelling tot wat tot nu toe gedacht werd, is het Leidse stuk niet het originele, naar Amsterdam verstuurd exemplaar, maar een kopie. Naast enkele minder belangrijke schrijffouten blijkt dit vooral uit een drietal vergissingen. Zo kende de Hollandse kopiist het Oost-Nederlandse woord *flint* niet (in de spelling van het Brusselse stuk: *vlint*, in overeenstemming met de Drentse vorm)⁶ dat vier keer in de tekst voorkomt. De kopiist heeft dit woord de eerste twee keren vervangen door het in het schriftbeeld gelijkende *sluiten*: de verwisseling tussen *i*, *u* en *n* is klassiek, terwijl de kleine *s* in dit cursiefschrift soms op een *v* kan lijken. Het woord *sluit* voor '(dek)steen' bestaat echter niet. Zo wist de kopiist ook niet wat hij moest aanvangen met een ander typisch Drents woord, nl. *schulte* (in de tekst van het Brusselse exemplaar: *schultes*): hij schreef hier *scholtus*, wat oogt als een latinisering van het woord *schout*. Het derde merkwaardige geval is de lokalisering op het einde van het document: in het Leidse stuk staat duidelijk te lezen *Essen* (fig. 2). Dat het niet om het Duitse of Belgische

21

Aan den Heer Land-
Drost van het Departement
Drenthe.

Mijn Heer de Land Drost.

Ondergetekende ontvingen hebben de eene Ver-
 positie van Wed. Gister, de dats 21 van Gravenhage
 d. l. N. l., by welke hy werd geïnviceert, om zich in
 Persoon, vergezeld van den Landmeester Aarden-
 burg, naar Cummien te begeven, ten einde te in-
 gelyken op te komen, in de nabijheid van gem. Plaats,
 en linge ontdekte Grafbuilen of Graven, waer
 daarvan een accurate tekening te doen voor-
 vaardigen, en dierover met een rapport ten
 laste van het Land-Gravenambt over te leggen,
 heeft dat o. v. doen ingevolge, te bereyden, dat
 hy op vrijdag den 22 dierz. ten fene voormits
 met den voornoemden Heer Aardenburg
 naar Cummien is vertrokken, en zich, by zyne
 aankomst aldaar, dadelyk by den Schoutme-
 ster C. Potthoff heeft verzoeg, om de nodige
 Schakelingen te maken in de wyse te bepalen,
 op welke men met het voorgenomen onderzoek,
 het dienstigst een aanvang soude kunnen ma-
 ken: hebben de gem. Schoutmeester reeds op een oer-
 ziek, de vorige dag den de ondergetekende
 aan zyn B. gedaan, eenige Artikelen tot de vo-
 lige graving geried gehouden.

Met Hooren gaderstelt en en het gesel-
 schap van den Heer Procureur Gent Mr.
 L. Postvyn kennen de onzenen Aardenburg
 Potthoff in Aardenburg, te zaf, zek de ondergete-
 kende.

Fig. 1. Begin van de tekst van de Leidse kopie (Rijksmuseum van Oudheden (RMO), Pleyte-archief, doos C257, C[I], p. 21). Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

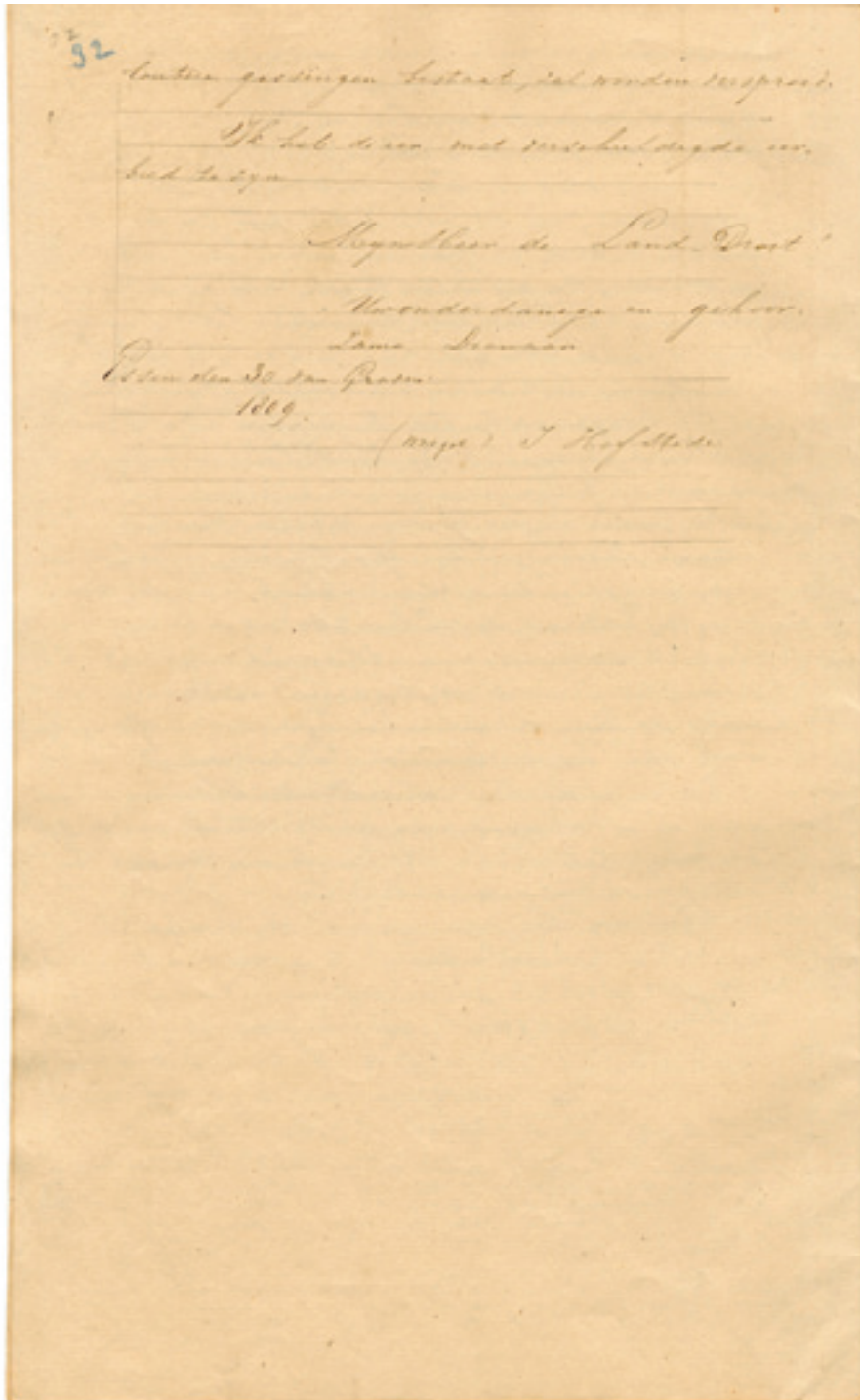

Fig. 2. Eind van de Leidse kopie met datering en foutieve lokalisering (RMO, Pleyte-archief, doos C257, C[1], p. 32). Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Essen kan gaan, maar dat het stuk wel zeker in Assen werd opgesteld, ligt voor de hand, maar er staat heel duidelijk *Essen* met een *E*. Misschien dacht de kopiist te veel aan de plaats waar het hunebed gevonden was, Emmen, en begon hij bijna automatisch met een *E*, om zich vervolgens te hernemen en het slot correct te schrijven. Het is nagenoeg uitgesloten dat iemand uit Drenthe een dergelijke vergissing zou begaan, zodat ook dit eerder een Hollandse klerk suggereert. Het originele document is daarmee overigens nog steeds zoek.

A.E. van Giffen analyseerde dit rapport in zijn standaardwerk over de Nederlandse hunebedden en publiceerde de tekst naar de Leidse versie.⁷ Hoewel hij de bedoeling had deze tekst getrouw weer te geven, inclusief de spelling en de interpunctie, heeft hij toch enkele correcties in de tekst aangebracht, zonder dit nader aan te geven, zodat zijn teksteditie geen volledig betrouwbare weergave van het Leidse document is. Zo corrigeert hij de lokalisering van *Essen* in *Assen* en leest hij ook een keer *deksluiten* waar het Leidse stuk (net als het Brusselse) *dekvlinten* heeft. Tot slot leest hij in plaats van *scholtus: schultus*, ook al staat er zeker een *o* in het Leidse document. Het kan hier gaan om een 'automatische' en zelfs onbewuste correctie.

Het onderzoek van hunebed D41 in 1809

De opgravingen van dit hunebed worden in de literatuur geprezen als zeer goed gedocumenteerd voor de desbetreffende periode, ook al duurde het onderzoek maximaal twee dagen en richtte de belangstelling zich vooral op (nagenoeg) volledige voorwerpen en niet op scherven. Johannes Hofstede meldt in een gedetailleerde ambtelijke stijl hoe hij naar Emmen gestuurd is, samen met de landmeter P.A.C. Buwama Aardenburg, nadat er een bericht in Assen is binnengekomen dat er een hunebed ontdekt was. Het monument in kwestie zat nog onder zijn aarden heuvel. De naamloos gebleven ontdekker had zich weliswaar toegang verschaft tot het interieur om te zien of er schatten waren verborgen en had daarbij enkele verstoringen en beschadigingen veroorzaakt,

Fig. 3. Tekening door P.A.C. Buwama Aardenburg van de doorsnede en dwarsdoorsnede van hunebed D41 (RMO, Pleyte-archief, doos C257, C[1], p. 33). Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Fig. 4. Tekening door P.A.C. Buwama Aardenburg van drie aardewerken potten uit hunebed D41 (RMO, Pleyte-archief, doos C257, C[1], zonder nummer). Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

maar voor het overige was het hunebed nog redelijk intact. Hofstede vermeldt hoe hij eerst de afmetingen laat nemen van het net ontdekte monument en hoe hij het hunebed inspecteert voordat er begonnen wordt met het uitgraven (fig. 3). Na deze voorbereiding wordt dan de aarden heuvel door enkele werklieden met de schop van het oost- en westeinde naar het eigenlijke hunebed doorgraven en vervolgens afgegraven, zodat de stenen bloot komen te liggen en de structuur zichtbaar wordt. Opnieuw wordt alles opgemeten. Vervolgens liet Hofstede met hefbomen een oostelijke deksteen wegnemen, niet zonder moeite, zoals hij plastisch beschrijft, om het interieur te kunnen zien. Daarna werd de bodem aan een nader onderzoek onderworpen. Tot dan toe had men enkel wat fragmenten van aardewerk ('Urnen') en van beenderen gevonden, die verstoord leken en weinig bijbrachten. Pas in de dubbele bodem trof hij naast een menigte scherven, een gebroken pot onder een steen alsmede drie aardewerken vaten aan, beschadigd, maar min of meer compleet, die geborgen konden worden.⁸ Van deze drie laatste stukken maakte landmeter Aardenburg een tekening (nu dus in het Pleyte-archief in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden) (fig. 4). Hofstede ontwikkelt vervolgens enkele voorzichtige gedachten over de functie van het aardewerk. Het idee dat er voedsel in heeft gezeten om de overledene bij zijn laatste reis te begeleiden, speelt geen rol. Het gevonden kraaghalsflesje interpreteert hij als een flesje om de tranen van de nabestaanden in op te vangen en te bewaren. Het is ook duidelijk dat hij werkt vanuit de veronderstelling dat het om crematiegraven gaat. Na het onderzoek van het eigenlijke hunebed (met nauwkeurige afmetingen) laat Hofstede ook de onmiddellijke omgeving afzoeken. Daarbij stuitte men op twee concentraties stenen, zonder ogenschijnlijk verband, die de auteur voorzichtig interpreteert als altaren ofwel als de brandstapels waarop de lichamen zijn verbrand alvorens men de as bijzette in het hunebed. De auteur maakt dan een vergelijking met de grafkelder van Eext en constateert dat deze laatste van een geheel andere structuur is. Hij merkt op dat het Emmense hunebed beantwoordt aan het algemeen verspreide type. Hij besluit zijn verslag met te wijzen op

het belang van de bescherming van de hunebedden in het algemeen. Overigens spreekt Hofstede steeds nadrukkelijk van een 'stenen hunebed' als hij een hunebed in onze betekenis bedoelt.

Uit dit verslag blijkt dat de heuvel omgerekend 3,14 m hoog was⁹ en een omtrek had van 18,84 m. Het eigenlijke hunebed had een langsdoorsnede van 4,71 m op de bodem (4,45 m ter hoogte van de dekstenen) en een dwarsdoorsnede van 1,78 m op de bodem (1,26 m ter hoogte van de dekstenen), alsmede een inwendige hoogte van 1,1 m. Het hunebed bestond uit vier draagstenen aan de noordkant, vier aan de zuidkant, vier dekstenen en twee sluitstenen. Van kransstenen geen expliciet spoor, al vermeldt Hofstede wel dat er in het zand van de heuvel (en met name in de onmiddellijke nabijheid van het eigenlijke hunebed) heel veel stenen in het zand zaten. Ook van poortstenen geen melding. Hofstede vermeldt zelfs expliciet dat hij geen toegang van buitenaf had aangetroffen, als hij de Emmer vondsten vergelijkt met de grafkelder van Eext. De buitenkant van de stenen is ruw, terwijl ze van binnen gladder zijn. Hofstede beschrijft nadrukkelijk de stopstenen tussen de grote draag- en dekstenen. Hij beschrijft ook gedetailleerd hoe hij de bodem van het hunebed aantrof: bovenaan lag een laag van keien in onregelmatig verband; dan volgde een laag van zand en gruis die hij als een tussenlaag interpreteerde; onder deze lag weer een bodem die hard en dicht in elkaar gewerkt was, waaronder uiteindelijk een laag wit zand, kleine keistenen en gruis lag. Hofstede concludeerde daaruit dat het om een dubbele bodem ging. Op de bovenste laag had hij enkel wat scherven en beenderresten gevonden, maar hij vermoedde dat wat hierop lag door de ontdekker ernstig verstoord was. De echte vondsten die hij vermeldt (*cf. supra*), lagen alle op wat hij als de eigenlijke bodem zag. Hij schat dat de scherven samen ongeveer 14 of 15 potten zouden vormen. Hoe de vermelding van de beenderresten precies moet worden geïnterpreteerd, is niet helemaal duidelijk: de Drentse zandbodem heeft in de hunebedden heel weinig van de beenderen overgelaten, behalve als deze tot crematieresten horen. Het kan zijn dat Johannes Hofstede inderdaad dit soort resten heeft gevonden, maar anderzijds mag men ook niet uit het oog verliezen dat men destijds als het ware voorgeprogrammeerd was om in dit soort situaties zeker as en beenderen te zien: men verwachtte dit te vinden, dus vond men het ook.¹⁰

In zijn standaardwerk *De hunebedden in Nederland* (1925-1927) analyseerde A.E. van Giffen dit rapport (voor referentie zie n. 7). Hij verwijlt met name bij twee punten, het afgesloten zijn van de grafplaats en het door Hofstede genoemde principe van crematie. Ook wijst Van Giffen op de dubbele vloer die Hofstede beschrijft. Uitgaande van deze beschrijving en op basis van de berichten door Janssen en Pleyte, alsmede op grond van zijn eigen waarneming, deelt hij dit hunebed in bij de steenkisten. Bij opgravingen in 1960 vond Van Giffen echter alsnog een ingang, ook al ontbreken portaalstenen en dergelijke.¹¹ Een probleem voor Van Giffen vormt het feit dat de 'tegenwoordige toestand, ..., in tegenstelling met de uitdrukkelijke verzekering van HOFSTEDÉ, groote ruimten tusschen de draagsteen vertoont' (p. 40). Maar Hofstede zegt dat eigenlijk niet in zijn tekst. Hij heeft het over 'deze steenen welke van buiten onéffen, dog aan de binnen zijde der Grafstede van eene meer gladde bewerking zijn, waren op die plaatsen alwaar dezelve niet genoegzaam aan elkanderen waren verbonden, boven en aan alle kanten aangevuld met kleinere steenen, ten einde het indringen van de aarde, welke rondsom dezelve tot een heuvel zoude worden opgeworpen geheel te beletten', wat niet veel zegt over de omvang van de tussenruimten zelf. Zo ook heeft de passage waar Hofstede vertelt dat de ontdekker van het hunebed 'ook eenige der kleinere steenen, welk tot aanvulling der opengeblevene ruimten, tusschen de grote stenen waren ingevoegd geweest, uitgerukt' had, blijkbaar betrekking op de dekstenen, zodanig dat dit niets zegt over een eventuele toegang. Of Hofstede minder duidelijke aanwijzingen voor een ingang als zodanig herkend zou hebben, is overigens verre van zeker. Van Giffen stelt dat het 'hoogstwaarschijnlijk (is) dat men de begraafplaats slechts eenmaal als zoodanig gebruikt heeft'. Deze conclusie is mogelijk mede ingegeven door het geringe aantal aardewerkvondsten, nl. 14 of 15,

volgens de schatting van Hofstede, wat schril afsteekt tegenover de vondsten van tientallen, zo niet zelfs honderden (resten van) potten bij 20ste-eeuwse wetenschappelijke opgravingen van en in hunebedden. Dit laatste argument is echter minder doorslaggevend dan het lijkt. Van Giffen kent aan Hofstede's schatting dezelfde waarde toe als hij zou hebben gedaan voor een 20ste-eeuws rapport. Hofstede zegt echter niet dat hij resten van 14 of 15 potten heeft gevonden, maar dat het onmogelijk is om het juiste aantal stuks vaatwerk waarvan hij de scherven gevonden heeft, in te schatten. Hij denkt echter dat het er wel 14 of 15 zullen zijn geweest. Johannes Hofstede beschikte niet over de vaardigheden van de moderne archeoloog die allerlei subtiele verschillen tussen fragmenten ontdekt en ze daarom aan verschillende exemplaren toeschrijft. Hij had er ook nog geen vermoeden van dat het vaak niet lukt om een volledige pot te reconstrueren omdat er (veel) scherven ontbreken. Hij kon enkel schatten hoeveel stukken hij zou hebben als hij alle scherven aan elkaar zou kunnen passen. Niets zegt echter dat hij dat feitelijk ook geprobeerd heeft: hij had daar trouwens materieel de tijd ook niet voor tussen het moment van ontgraving op 23 april en de redactie van het verslag op 24 april. Het feitelijke aantal potten in hunebed D41, omgerekend volgens de kundigheid van hedendaagse archeologen, zou daarom heel wat hoger kunnen liggen. In ieder geval is het aantal van 14 of 15 met de nodige omzichtigheid te hanteren.¹²

In het verslag kan men dus volgende componenten aanwijzen: (vrij nauwkeurige) beschrijving van de uitgevoerde activiteiten, meer bepaald van de opgraving zelf, samen met de beschadigingen door de anonieme ontdekker aangebracht; rapportering van de gedane vondsten; poging tot interpretatie van de vondsten; afsluitende oproep tot maatregelen tot bescherming. Bij de interpretatie valt met name op hoe de auteur concludeert dat de hunebedden inderdaad grafmonumenten waren en hoe hij beargumenteert dat ze oorspronkelijk met een heuveltje bedekt zijn geweest en dat de stenen overblijfselen dus enkel skeletten zijn. De gedetailleerdheid en de vroege datum van dit verslag maken het inderdaad meer dan belangwekkend. Dat het ondanks de primitievere methoden toch wel zeker om een wetenschappelijke opgraving en dito verslag gaat, blijkt uit de instelling waarmee dit onderzoek verricht werd en de (relatieve) zorgvuldigheid waarmee dit gebeurde. Het doel was duidelijk het verzamelen van kennis, niet het zoeken van schatten, ook al spelen de vondsten van aardewerk een belangrijke rol. Vandaar ook dat het verslag stilstaat bij de vorm van het monument vóór het afgraven van de heuvel, de afmetingen, de nauwkeurige beschrijving van de vondsten en van de bodem en dat er steeds rekenschap wordt afgelegd van de verschillende verrichtingen, met opgave van hun doel. Ook de interpretatie van de vondsten, zowel wat het gebruik van het aardewerk betreft als de vergelijking met andere hunebedden en de grafkelder van Eext en de conclusies die uit het onderzoek worden geformuleerd in verband met de dekheuvel en het karakter van grafplaats, illustreren de wetenschappelijke aard van dit onderzoek.

Vormgeving van het Brusselse document

De vormgeving van het Brusselse ms. 17936 sluit aan bij die van notariële en ambtelijke akten van deze tijd: één enkele kolom die slechts de rechterhelft van het blad beslaat. Conform deze praktijk wordt de tekst van kolom a van f. 1r vervolgd in kolom a van f. 1v, terwijl de tekst van kolom b van f. 1r vervolgd wordt door die van kolom b van f. 1v. Blijkbaar fungeerde de tekst van kolom a op de beide zijden van f. 1 als formele inleiding met presentatie en aanduiding van de inhoud van het eigenlijke rapport (fig. 5). Het document vertoont een duidelijke vouw over het midden (van boven naar beneden) waarbij f. 1 de binnenkant van het toegevouwen document moet zijn geweest. Toch vertoont juist f. 1r vrij veel sporen van vuil en f. 22v dat dan de buitenkant moet zijn geweest, veel minder. Op f. 1r is ook een vlek van vuil te zien, afkomstig van een object dat

[illegible]

Fig. 5. Aanhef van de preambule en de tekst van het eigenlijke verslag (Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België (KBR), ms. 17936, f. 1r). © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel.

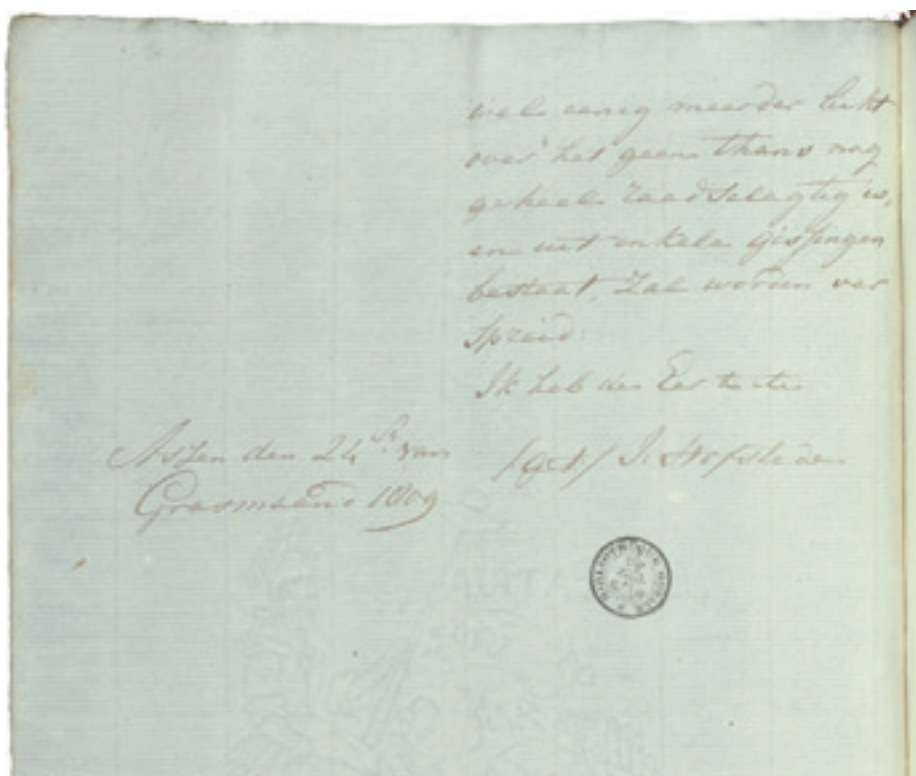

Fig. 6. Slot van het eigenlijke verslag met de datering en de (vervangende) handtekening van Johannes Hofstede (KBR, ms. 17936, f. 20v). © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel.

er bovenop geplaatst is geweest en waarvan een deel een onderbroken begrenzing heeft gehad. Blijkbaar heeft het document dus zowel een tijd plat als gevouwen gezeten voor het werd ingebonden. Elke kolom heeft onderaan een reclamant.

Deze vormgeving als akte komt overeen met het officiële karakter van een rapport dat door Petrus Hofstede in zijn hoedanigheid van landdrost van het departement Drenthe aan het *Koninklijk Instituut (van Wetenschappen)* te Amsterdam, de voorloper van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, opgericht door koning Lodewijk Napoleon in 1808, geadresseerd werd. Dit document bestaat dan uit twee ongelijke delen, nl. de inleiding of preambule op f. 1ra en 1va, opgesteld door of namens Petrus Hofstede, en het eigenlijke verslag dat de rest van het stuk inneemt. Aan het eind is deze laatste tekst gesigneerd door Petrus' broer, I(hannes) Hofstede, die de eigenlijke opgravingen geleid had. Dat er aan het slot geen eigenlijke handtekening staat, maar de vermelding 'Get: I: Hofstede', bewijst dat deze tekst een kopie van het oorspronkelijke verslag is, zoals men in deze context overigens ook inderdaad zou verwachten (fig. 6). Van de andere kant ontbreken aanwijzingen van opdrachtgever of kopiist voor het stuk als geheel: geen vermelding van 'Copie', geen stempels, geen datering als kopie conform etc. De hand is evenwel duidelijk die van een geoefend schrijver.

Relatie tot de Leidse versie

Het boven vermelde Leidse document wijkt van de Brusselse tekst inhoudelijk slechts op één punt af. De andere verschillen zijn (buiten de boven al behandelde drie vergissingen) voornamelijk spellingsvarianten of kleine schrijffouten. Zo valt op dat het Brusselse stuk systematisch de vorm *Urnee* heeft en het Leidse *Urne*, beide enkel- én meervoud. De echte afwijking bestaat in de beschrijving van de bodem van het hunebed. In de Brusselse tekst wordt deze van onderen af beschreven: 'boven laag a ligt laag b en daarboven weer laag c'. In de Leidse is de volgorde omgedraaid en vindt de beschrijving van bovenaf plaats: 'onder laag a ligt laag b en daaronder weer laag c'. Ook de datum van de twee documenten is, zoals gezegd, verschillend. Het Brusselse handschrift vermeldt als geadresseerde het *Koninklijk Instituut*, terwijl het Leidse document door Van Giffen in verband wordt gebracht met een brief van Petrus Hofstede aan koning Lodewijk Napoleon, d.d. 16 mei 1809, die samen met het verslag over de opgraving naar de koning is verstuurd¹³ (fig. 7). Het is natuurlijk denkbaar dat het verslag aan twee verschillende instanties zou zijn verzonden, maar dan zou deze toch dezelfde datum moeten dragen aangezien het om dezelfde tekst gaat. Waarschijnlijker is het dat Petrus na de voltooiing van het ambtelijke stuk dat voor het *Koninklijk Instituut* was bedoeld, zijn voornemen veranderde en besliste om het rapport niet naar dat *Instituut* te sturen, maar naar koning Lodewijk Napoleon zelf. Op die manier kon hij bovendien opnieuw de koning herinneren aan het bezoek dat deze in maart 1809 aan Assen had gebracht. Aan het eind voegde hij een verzoek aan de koning toe om van staatswege een deel van de onkosten die het archeologisch onderzoek met zich mee zou brengen, te dekken. Daarmee kreeg Petrus' actie ook een duidelijk politiek cachet. Misschien profiteerde Johannes Hofstede van de gelegenheid om toch nog enkele dingen te wijzigen, zoals boven genoemde omdraaiing in de beschrijving van de bodem. In het Brusselse exemplaar is ook één datum niet ingevuld en in de Leidse tekst worden de in de Brusselse tekst ontbrekende initialen van procureur-generaal mr. Oortwijn gegeven. De Leidse tekst zou dan het resultaat zijn van een licht herwerkte versie, voorzien van een nieuwe datum, 30 april, terwijl de Brusselse de eerste staat van het rapport weergeeft, gedateerd op 24 april.

164

De versie van 30 april is dan vermoedelijk kort na 16 mei naar Amsterdam verstuurd. Dat plaatst de Leidse kopie naar dat exemplaar dus op zijn vroegst in de tweede helft van mei 1809, terwijl het Brusselse handschrift in de laatste dagen van april 1809 moet zijn ontstaan, in ieder geval vóór de wijzigingen die in het Leidse exemplaar te zien zijn. Van Giffen vermeldt een versie van dit rapport voor het Nationaal Archief in Den Haag, maar voegt daar aan toe dat het eigenlijke rapport en de twee tekeningen daar ontbreken. Van Giffen stelt vervolgens dat een van de tekeningen zich op het Rijksarchief in Assen bevindt (nu Drents Archief), terwijl de andere (met het aarde-werk) en het rapport ('het originele rapport') in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden zijn. Maar op het moment bevinden zich beide tekeningen in Leiden,¹⁴ terwijl een kladversie in Assen bewaard wordt¹⁵ (fig. 8). Omdat de versie van het rapport in Leiden echter duidelijk een kopie is, blijft de verblijfplaats van het originele, naar Amsterdam verstuurd stuk nog steeds onbekend.¹⁶

Hoe ms. 17936 in de verzameling van Van Hulthem is gekomen, is niet duidelijk: in veel volumes van zijn collectie noteerde Van Hulthem waar hij het stuk in kwestie had gekocht, maar in dit stuk ontbreekt een dergelijke aanduiding. Misschien beschouwde hij dit destijds zeer recente stuk niet echt als een 'handschrift' van zijn collectie. Het handschrift wordt echter wel degelijk vermeld in de catalogus die na zijn dood in 1832 werd opgesteld.¹⁷ De huidige band dateert van iets later en vertoont overeenkomsten met andere banden van de Koninklijke Bibliotheek van België uit het midden van de 19de eeuw: vermoedelijk was het exemplaar op het moment van verwerving door Van Hulthem (en wellicht ook daarvóór en meteen daarna) dan ook niet ingebonden: dit

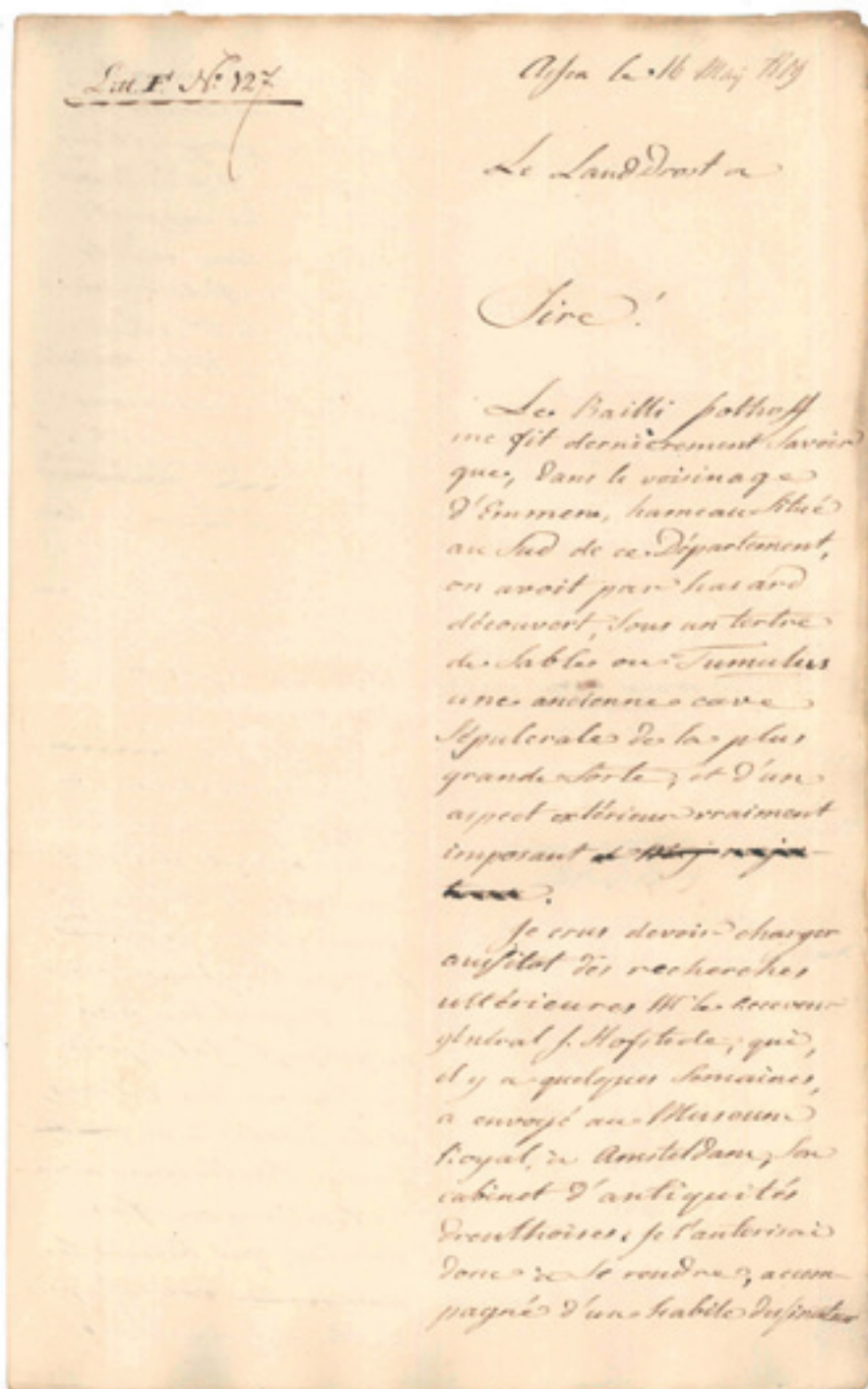

Fig. 7. Minuut van de brief van Petrus Hofstede aan koning Lodewijk Napoleon, Assen d.d. 16 mei 1809 (Drents Archief (DA), toegang 0001, nr. 1535007). Foto Drents Archief, Assen.

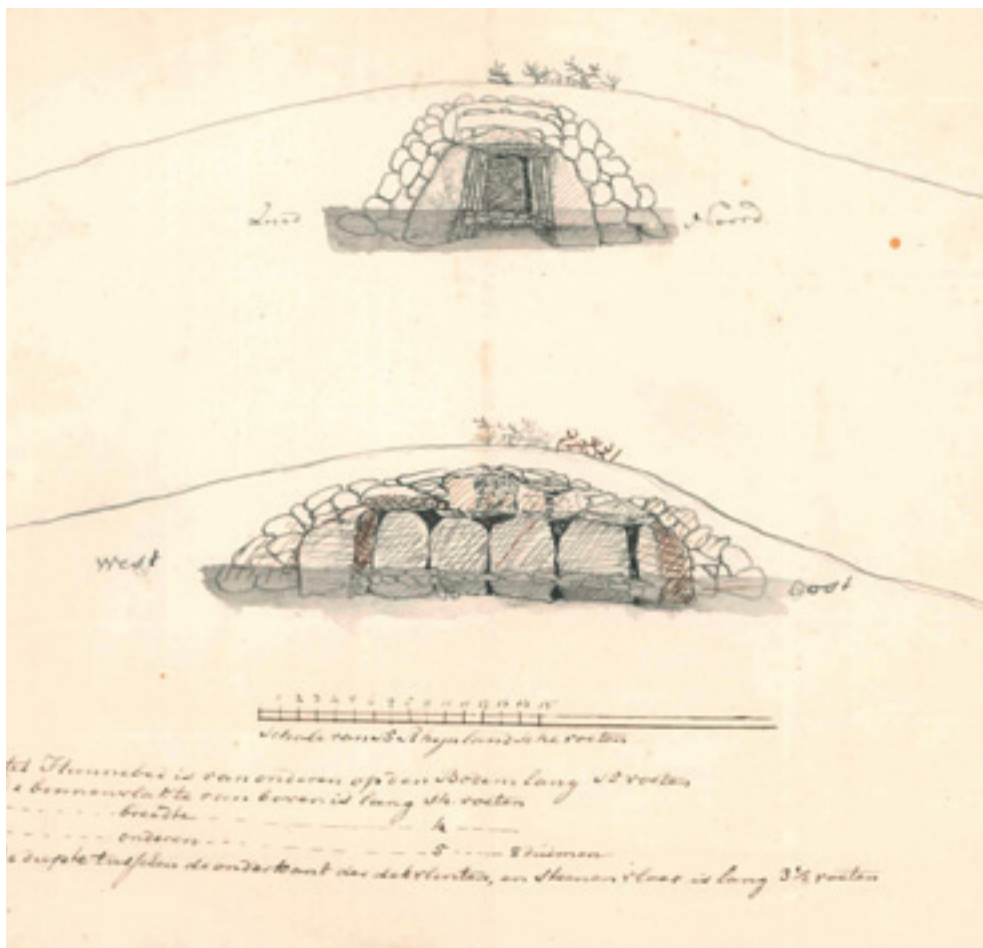

Fig. 8. Tekening door P.A.C. Buwama Aardenburg van de doorsnede van D41 (DA, toegang 0698, nr. 13). Foto Drents Archief, Assen.

verklaart zowel het vuil op voor- en achterkant als het ontbreken van het ex-libris dat in de meeste handschriften uit de verzameling Van Hulthem tegen de binnenkant van het voorplat te vinden is. Van Hulthem was na de hervormingen onder koning Willem I lid en zelfs secretaris van de Academie in Brussel en onderhield talrijke contacten met andere historisch geïnteresseerden: werken met betrekking tot de geschiedenis en met name van deze van de Nederlanden in ruime zin, dus de huidige Benelux, nemen een voorname plaats in zijn verzameling in. Of hij Johannes of Petrus Hofstede misschien op een of andere wijze persoonlijk kende, is niet meer uit te maken, maar het kan niet absoluut worden uitgesloten. Misschien heeft Van Hulthem door deze informele contacten het stuk in handen gekregen. Misschien zelfs werd het hem ter inzage gegeven door Petrus of Johannes Hofstede zelf en keerde het nooit terug: het onttrekt zich helaas volledig aan onze waarneming. Ook de datum van verwerving blijft vaag: in ieder geval vóór 1832, sterfjaar van Van Hulthem. Dat betekent overigens wel dat Van Hulthem het stuk in handen kreeg op een moment dat beide Hofstedes zelf nog in leven waren.

Fig. 9. Half blad met twee tekeningen van prehistorisch vaatwerk, waarvan een enkel in omtreklijn (KBR, ms. 17936, f. 8v). © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel.

Fig. 10. Blad met twee tekeningen van archeologische vondsten. Onderaan de zgn. emmer van Anloo (KBR, ms. 17936, f. 9r). © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel.

De tekeningen in ms. 17936 en de kwestie van de watermerken

In het Brusselse handschrift zitten tussen de bladen met de tekst van het opgravingsrapport zes folia met tekeningen (ff. 8-13), steeds in dezelfde hand. Ff. 9 tot en met 13 hebben hetzelfde standaardformaat als de folia van het tekstgedeelte, maar f. 8 is slechts een half blad. De tweede helft van f. 8 is duidelijk afgesneden, maar dit blad moet wel enige tijd op f. 9r hebben gelegen, aangezien het bruine potlood van de tekening op de benedenhelft van f. 9r (fig. 10) op f. 8v heeft afgegeven, wat in de huidige positie zonder meer onmogelijk is. Elke tekening is steeds duidelijk herkenbaar op het tegenoverliggende blanco blad, omdat het potlood sterk heeft afgegeven. Daardoor is ook te zien dat de huidige volgorde van de tekeningen niet de oorspronkelijke is: f. 13 heeft op de versozijde vlekken die overeenkomen met de tekening op f. 11r, terwijl op f. 10v de bolvorm van de onderste pot op f. 13r te herkennen is. F. 13 heeft dus aanvankelijk tussen f. 10 en 11 gezeten, maar werd later naar zijn huidige plaats verschoven. Deze zes folia zijn op elkaar genaaid en vormen zo een katern (touw zichtbaar tussen de huidige ff. 10 en 11), wat bewijst dat deze bladen inderdaad samen horen en een geheel vormen. Op een bepaald moment werd dit katern ingenaaid tussen de oorspronkelijke ff. 7 en 8 van het rapport, m.a.w. dus net één blad vóór het midden. De plooi die over de volledige hoogte over het midden van elk blad loopt en die overeenkomt met de vouw in het eigenlijke rapport, wijst er op dat deze tekeningen ook enige tijd gevouwen zijn geweest, mogelijk tussen de bladen van het eigenlijke verslag. Dat laatste wordt gesuggereerd door het feit dat in de vouw van f. 7 deeltjes van het bruin van de pot op f. 9r in sterkere mate aanwezig zijn dan bij de huidige bewaarwijze mogelijk is. De huidige toestand is enkel te verklaren indien de vouw van f. 7 een zekere tijd direct in de vouw van f. 9 gestoken heeft (fig. 11). Voor alle duidelijkheid: op dit moment bedekt 8 enkel de bovenkant van f. 7 of 9! Maar er is nog meer: bij goed toezien blijkt dat het bruin op f. 7v, dus in de vlek die is ontstaan door het afgeven van het potlood, twee nuances vertoont, met een duidelijke lijn: dit is enkel verklaarbaar indien we aannemen dat f. 8, het halve blad, enige tijd in een andere positie, meer bepaald dwars en op het midden, tussen deze folia heeft gelegen, wat meteen verklaart hoe het bruine potlood zijn sporen op dat blad heeft achtergelaten. Dat is op zijn beurt enkel mogelijk indien deze papieren, tekeningen en tekst, al los in elkaar hebben gezeten, vóór ze tot katern werden genaaid en vervolgens in de katern met tekst werden ingenaaid, en wel één pagina vóór het midden omdat anders de samenhang minder sterk zou zijn. De conclusie kan dan alleen zijn dat de tekeningen al vóór het inbinden met deze tekst samen zaten en dat het inbinden de bestaande toestand dus bevestigde of, met andere woorden, dat deze tekeningen niet in een later stadium, zoals bij het opruimen van de erfenis van Van Hulthem en het maken van zijn catalogus bij de tekstkatern zijn gestopt.

In feite kan men zelfs drie fasen onderscheiden in de relatief korte tijd tussen 1809 (datum van de redactie van de tekst) en 1837 (moment dat het handschrift in de Koninklijke Bibliotheek van België belandt). In de eerste fase zitten de tekeningen los in de tekst van het verslag van de opgravingen van hunebed D41. Het halve blad f. 8 ligt dwars op het midden van de andere tekeningen met zijn rug naar de tekst. F. 13 bevindt zich tussen ff. 10 en 11. Suggestief is vooral de positie van f. 8: dit lijkt het gemakkelijkst te verklaren als men ervan uitgaat dat deze tekeningen op deze manier in het cahier met de tekst zijn gelegd om ze te behoeden tegen verlies. Op dit moment was het stuk niet geplooid, maar lag het nog plat en recht. In de tweede fase hebben ff. 8 en 13 hun huidige positie gekregen. De aanwezigheid van partikeltjes van het bruine potlood in de vouw op f. 7v en dit over de volledige hoogte van de tekening bewijst dat het gehele document pas in dit stadium in tweeën werd gevouwen. Dergelijke partikeltjes ontbreken op f. 8 dat ook niet horizontaal gevouwen is geweest. Tegelijk met de verandering van de positie van ff. 8 en 13 werden de verschillende bladen ook op elkaar genaaid om verlies tegen te gaan. Misschien werd het

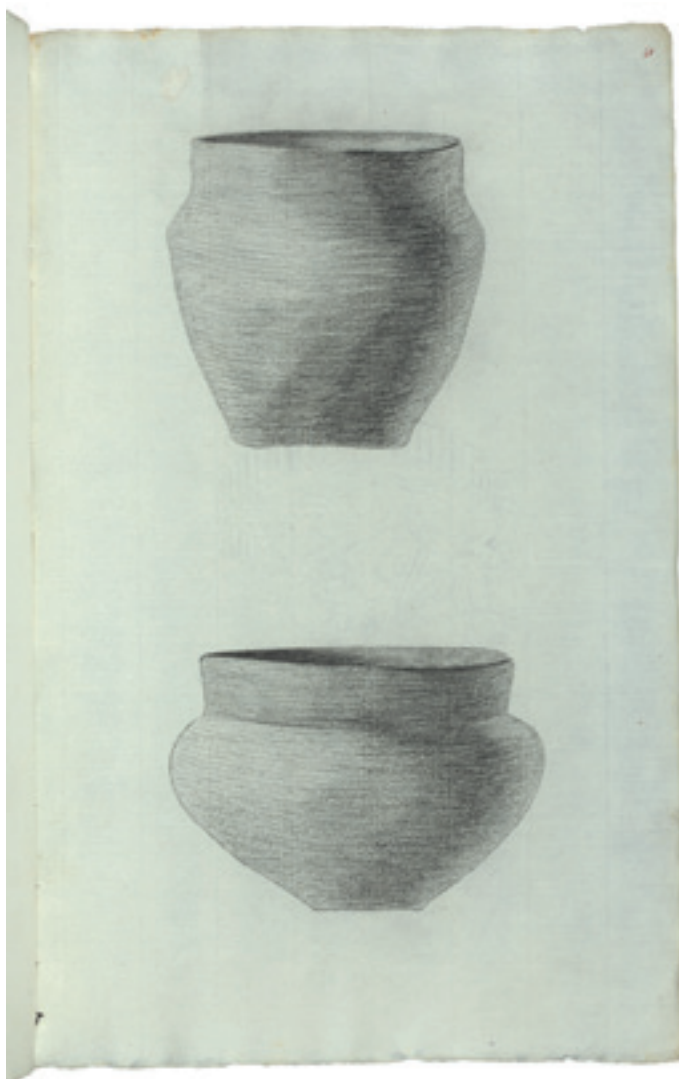
Zelfs midden halfte vord
 zien. - Spoedig hier op
 vond men een derde Matje
 van soekgrauwe harde
 zandsteen onregelmatig
 van omtrieb hoog 3 duimen
 breed bij de buick 4 duimen
 en boven bij de rand
 de wijde van $3\frac{1}{2}$ duimen
 hebbend;
 Welke Stukken te onder
 gertakende de Lee heeft
 by dit berucht mede over
 te gaen - gelyk ook een
 aantal Scherven of ge-
 restenies der gebrokene
 Muren, met Los staar om
 het Zelfs waarden, als wel
 om nader het geground ver-
 maaken, Los mogelijk nog
 te verstat kan, dat er in
 het Departement, Los des
 begans der nodige naspe-
 ringen geschied, nog vele
 Stukken van dien aard
 gevonden kunnen
 worden.

Fig. 11. Bladzijde waarop de tekening op f. 9r (fig. 10) duidelijk in de benedenhelft heeft afgegeven (KBR, ms. 17936, f. 7v). © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel.

geheel op dit moment ook al als katern in het tekstgedeelte ingenaaid, maar dat is niet precies na te gaan. Dit verandert overigens niet veel aan het voorgaande. Blijkbaar heeft men in dit stadium de twee secties als op een of andere wijze bij elkaar horend, misschien zelfs als onderdelen van hetzelfde verslag beschouwd. In fase drie is het document opnieuw plat gevouwen en vervolgens ingebonden. In de verdere toestand van het document verandert er niets. Het afgeven van de deeltjes van de tekening in bruin potlood in de vouw van f. 7v houdt op of vermindert sterk omdat het contact minder intensief is. Deze derde fase is op zijn laatst te dateren in 1837, als het stuk in de Koninklijke Bibliotheek belandt en hier vervolgens wordt ingebonden. Fase 1 is uiteraard te dateren kort na het ontstaan van de tekst en de tekeningen; fase 2 is niet nauwkeuriger te bepalen. De voornaamste conclusie van deze waarneming is, opnieuw, dat tekst en tekeningen al vanaf een vroeg stadium bijeen hebben gezeten.

Het papier van de tekeningen vertoont dezelfde watermerken, die men ook in het tekstgedeelte vindt. Nu neemt de bewijskracht van het watermerk in de geschiedenis gedurig af: door de toene-

Fig. 12. Blad met twee tekeningen van archeologische vondsten (KBR, ms. 17936, f. 10r). © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel.

mende concentratie van de papierindustrie die ook steeds ruimere afzetgebieden gaat bedienen, is het watermerk, een fabrieksmerk van de papiermolen, vanaf de 17de eeuw al steeds minder te gebruiken als aanduiding van de herkomst van het papier. Het gaat in dit geval om twee merken die bij elkaar horen en aantonen dat het om Nederlands papier gaat uit het einde van de 18de of het begin van de 19de eeuw: dit laatste is uiteraard niet echt een verrassing. De enige echte conclusie die men hieruit kan trekken – maar dat is dan wellicht ook van kapitaal belang voor de interpretatie van deze tekeningen –, is dat het om hetzelfde soort papier in tekst en tekeningen gaat en dat het om vellen van dezelfde papiervoorraad gaat, met andere woorden: dat dit papier (en daarmee ook de tekeningen) dus uit dezelfde tijd stammen als het rapport zelf. Nog één zeer belangrijke vaststelling: in de catalogus van de collectie van Charles Van Hulthem wordt expliciet vermeld dat deze tekeningen in dit handschrift zitten: ‘avec des dessins au crayon noir et rouge’. De conclusie is dus noodgedwongen dat deze tekeningen uit de tijd van het ontstaan van het rapport stammen, vermoedelijk uit dezelfde context, en dat ze in de collectie van Van Hulthem als één geheel werden beschouwd.

Fig. 13. Blad met twee tekeningen van archeologische vondsten. Bovenaan een gebroken stuk aardewerk met niet nader gedefinieerde inhoud (KBR, ms. 17936, f. 11r). © Koninklijke Bibliotheek van België.

Dit lijkt mogelijk spijkers op laag water zoeken, maar het is van belang om deze elementen, die berusten op het materieel onderzoek van het Brusselse handschrift, heel expliciet te vermelden. De problemen beginnen nl. wanneer men één stap verder gaat. In de tekst wordt melding gemaakt van enkele tekeningen, vervaardigd door de landmeter Aardenburg. Het gaat daarbij o.m. om de vondsten uit het hunebed, meer bepaald om drie stuks aardewerk. Deze tekeningen zijn bekend en gepubliceerd (cf. *supra* en n. 8). Het probleem is nu dat deze tekeningen in het geheel niet overeenkomen met die in het Brusselse handschrift, terwijl er in de tekst geen sprake is van andere tekeningen of vondsten die eventueel wél geïdentificeerd zouden kunnen worden met de schetsen in ms. 17936. Daarmee stelt zich dus in volle omvang de vraag waar deze tekeningen vandaan komen en wat ze voorstellen.

Op elk blad in het Brusselse handschrift staan steeds twee aardewerken potten, meestal in zwarte tinten, één in bruin. Deze bruine pot (f. 9rb) bevat bovendien iets wat lijkt op een metalen hengel. Op een Angelsaksische pot (f. 13ra) en een middeleeuwse kogelpot (f. 13rb) na (fig.

Fig. 14. Blad met tekeningen van twee middeleeuwse vondsten, boven een stuk Angelsaksisch vaatwerk uit Zeijen, onder een middeleeuwse kogelpot (KBR, ms. 17936, f. 13r). © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel.

14) lijken de andere potten qua vorm zeker prehistorisch, maar hun vorm komt niet overeen met wat we van de Trechterbekercultuur kennen. Ze lijken eerder uit de Bronstijd of IJzertijd te stammen.¹⁸ Uiteraard vormt de kwaliteit van de afbeeldingen een onzekere factor. De tekenaar verstond in ieder geval zijn vak om door intensiteit van de kleuring schaduw en ronding te suggereren. Of hij daarmee ook een bekwaam tekenaar in archeologische zin was, is niet uit te maken. De stijl van de tekeningen lijkt overigens niet op die van landmeter Aardenburg, maar aangezien ze zonder enige signatuur of andere aanduiding zijn gebleven, kunnen ze op dit moment niet verder worden toegewezen. Ze stammen wel van één enkele tekenaar.

Daarmee is de situatie dus als volgt: deze tekeningen dateren uit dezelfde tijd als het verslag en lijken ook uit dezelfde context (in archeologische zin) te komen, maar ze hebben geen verband met de in de tekst genoemde objecten en horen ook niet direct tot de Trechterbekercultuur. Met andere woorden: er is geen inhoudelijke band tussen de tekst en de tekeningen in ms. 17936, maar wel een codicologisch-materiële. Dat wil dus ook zeggen dat de plaats en het tijdstip van het

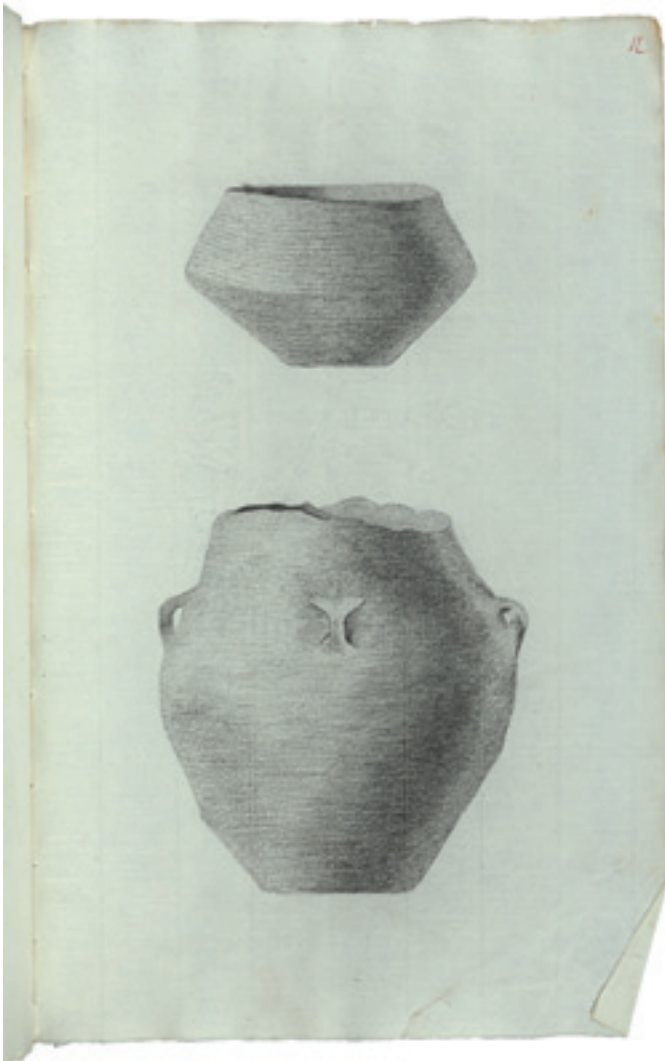

Fig. 15. Blad met twee tekeningen van archeologische vondsten. Onder een pot met drie (of vier?) oren (KBR, ms. 17936, f. 12r). © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel.

schrijven van de tekst dicht moeten staan bij de plaats en tijd van het maken van de tekeningen. Als we nu aannemelijk zouden kunnen maken dat het Brusselse stuk in Assen is geschreven, betekent dat ook – op basis van deze codicologisch-materiële argumenten – dat de tekeningen waarschijnlijk in Drenthe zijn ontstaan en dus mogelijk of zelfs waarschijnlijk op Drentse objecten betrekking hebben. Het Brusselse handschrift kan ons zelf vanaf dit punt niet meer inlichtingen bieden. Het verlichtende antwoord kwam uit Drenthe zelf.

De emmer van Anloo en de tekeningen in Leiden

De bruine pot (f. 9rb) werd door de provinciaal archeoloog van Drenthe Wijnand van der Sanden (e-mail d.d. 8 augustus 2013) geïdentificeerd met de zgn. 'emmer van Anloo', een bronzen emmer waarvan werd aangenomen dat hij afkomstig was uit een grafheuvel nabij Anloo en die voorlopig gedateerd wordt in de Midden-Romeinse tijd.¹⁹ Dit object is op het moment spoorloos en was tot nog toe enkel bekend uit een tekening in het Pleyte-archief in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en uit een op basis daarvan in de 19de eeuw gemaakte lithografie.²⁰ Volgens een aantekening in het archief van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden tussen de antwoorden op een in 1818 en 1820 door Petrus Hofstede geleide enquête naar oudheden in Drenthe zou het stuk uit het grafheuveld nabij Gasteren afkomstig zijn: 'Uit de tumuli bij Gasteren, gemeente Anloo, 14 urnen waarvan eenige aanmerkelijk. onder deze is een van koper, de gedaante hebbende van een marmiet of veldketel. alle met asch en beenderen gevuld. opgedolven en in bezit van den Hr. Mr Jan Hofstede te Assen.'²¹ Het stuk bevond zich blijkbaar in 1820 nog steeds in het privébezit van Johannes Hofstede.²²

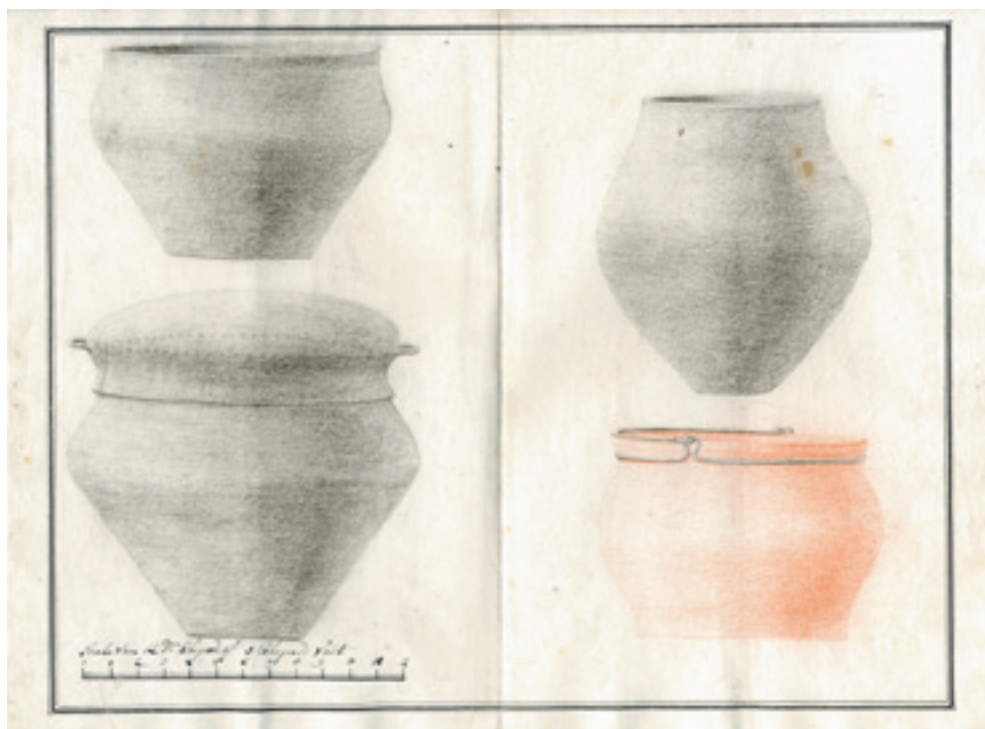

Fig. 16. Tekening van vier archeologische vondsten. Rechtsonder de zgn. emmer van Anloo (RMO, Pleyte-archief, doos C257, CII, p. 18). Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

De bewuste tekening in Leiden hoort bij een grotere set tekeningen van meestal prehistorische potten die in de literatuur geregeld in verband worden gebracht met twee lijsten van objecten die Johannes Hofstede in 1809 naar het Koninklijk Museum (nu Rijksmuseum) te Amsterdam stuurde. Helaas zijn de aanduidingen in de literatuur betreffende deze twee lijsten en de tekeningen niet altijd even duidelijk en leiden ze gemakkelijk tot verwarring. Toch is de situatie eigenlijk heel eenvoudig, omdat alle stukken in het archief van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden op voorbeeldige wijze bij elkaar zitten, zelfs in dezelfde map: Pleyte-archief, doos C257, map CII. De twee lijsten beslaan in die map de pagina's 22-31 (lijst d.d. 4 april 1809) en 32-36 (lijst d.d. 18 december 1809) en de tekeningen pagina's 18-21. De literatuur vermeldt steeds dat de tekeningen door W. Pleyte uit elkaar zijn gehaald, zelfs verknipt en topografisch gerangschikt, maar dat is dus niet juist: de hele set van vier dubbele bladen zit bij elkaar.²³

Het gaat hierbij om vier bifolia die los op elkaar volgen en door een vijfde bifolio worden omvat. Het eerste blad (p. 18) wijkt iets af van de andere drie: het is op een ander soort papier, 31,4 x 40,3 cm (opengevouwen), helder wit van kleur en bevat in een kader van drie zwarte lijnen om het hele blad. De andere drie hebben vergelijkbare formaten, maar zijn net iets groter (p. 19: 33,4 x 42,1 cm; p. 20: 33,6 x 42,4 cm; p. 21: 33,2 x 42,1 cm) en vertonen hetzelfde watermerk als de Brusselse tekeningen en het Brusselse rapport. De Leidse tekeningen hebben derhalve dezelfde oorsprong als de Brusselse en vormen een tweede reeks die zelfs iets vollediger is: de tekeningen van de linkerhelft van p. 18 en de bovenste helft van het rechterdeel van p. 19 zijn niet in Brussel te vinden. De onderste helft van p. 19 (rechterdeel) komt overeen met het Brusselse halve f. 8. Bovendien is de op dit f. 8v niet voltooide pot in Leiden wel volledig. Hoewel de tekeningen sterk

Fig. 17. Tekening van vijf archeologische vondsten. Op de linkerhelft een Angelsaksische pot uit Zeijen en een middeleeuwse kogelpot (RMO, Pleyte-archief, doos C257, CII, p. 19). Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

op elkaar lijken, zijn ze vermoedelijk toch niet van dezelfde hand: de arcering en inkleuring wijkt net af. De Brusselse tekeningen zijn iets feller of harder van kleur. Ook in het Leidse exemplaar heeft het potlood afgegeven, zodanig dat de oorspronkelijke volgorde kan worden gereconstrueerd: zo zat p. 18 in het midden, daaromheen p. 20, dan p. 19 en dan p. 21. Deze volgorde komt niet met de oorspronkelijke volgorde in Brussel overeen: p. 18 bevat (rechterhelft) f. 9r; p. 19 bevat f. 13r (linkerhelft) en f. 8v (rechterhelft); p. 20 heeft enkel op de rechterhelft tekeningen (= Brussel, f. 10r); p. 21 verenigt f. 11r (linkerhelft) en f. 12r (rechterhelft) van het Brusselse exemplaar.

De Leidse tekening van de emmer van Anloo bevindt zich, zoals gezegd, rechtsonder op p. 18. Nu weten we dat Johannes Hofstede naast de emmer in Anloo ook enige andere potten heeft opgegraven:²⁴ ‘Dit emmertje ... werd voor vele jaren door wijlen voormelden heer J. Hofstede opgegraven bij Anlo (in Drenthe), Eene tekening er van, benevens van eenige oud-germaansche urnen van gebakken aarde, door denzelfden toen opgegraven, bevindt zich in het Museum van Oudheden en is vergezeld van eene door hem gestelde memorie, in 1833 bij het Museum ontvangen, doch misschien reeds in het jaar 1809 opgesteld.’²⁵ Of het afwijkende uiterlijk van het papier van p. 18, in vergelijking met de andere Leidse bifolia, betekent dat de andere op p. 18 getekende objecten de overige vondsten uit Anloo zouden kunnen weergeven is niet zeker, maar kan niet bij voorbaat worden uitgesloten. Het feit dat het een afwijkende vorm van papier is bewijst dat er ofwel één enkel afwijkend blad was dat dan toevallig voor deze potten werd gebruikt, of – meer waarschijnlijk – dat dit blad op een ander moment is getekend dan de andere. Dit laatste lijkt met name waarschijnlijker door de aanwezigheid van een schaal: er is immers geen reden om deze schaal niet te herhalen bij het maken van de andere tekeningen, ook al gebruikt men ander papier. In de lijsten van de objecten die Johannes Hofstede naar Amsterdam heeft gestuurd, wordt slechts één vondst met Anloo in verband gebracht, nl. een urn met randversiering: maar geen van de tekeningen op p. 18 heeft een dergelijke versiering. De andere Leidse bifolia komen uit dezelfde papiervoorraad als de Brusselse tekeningen en het Brusselse verslag en hebben dus dezelfde oorsprong als deze. Het zou kunnen zijn dat Johannes Hofstede deze tekeningen zag als illustratiemateriaal voor een publicatie.²⁶ Boven vermelde ‘Memorie’ lijkt in ieder geval te suggereren dat Johannes inderdaad bezig was een tekst van algemene aard voor te bereiden. De in noot 25 vermelde fragmenten in het Drents Archief wijzen in dezelfde richting. Misschien wilde hij deelnemen aan de prijsvraag die Westendorp uiteindelijk zou winnen, maar is zijn tekst nooit voltooid. Een andere mogelijkheid is dat Johannes Hofstede ook aan enkele losse artikelen gedacht kan hebben. Er bestaat in het Drents Archief een gedeelte van een concept van een brief van Hofstede aan de uitgever van een *tijdschrift over de Vaderlandsche oudheden*, waarbij hij enkele bijdragen toezegt. Expliciet worden hierbij Zeijen en Eext vermeld.²⁷

De identificatie van de emmer van Anloo en de toeschrijving van deze aan de collectie van Johannes Hofstede suggereert dat ook de andere objecten op de tekeningen in Leiden en Brussel uit deze verzameling zouden kunnen komen. Daarmee is de uiteindelijke bron van deze tekeningen Johannes Hofstede zelf. Ons documentenbestand bestaat op dit moment dus uit een versie van het opgravingsverslag, gedateerd Assen 24 april 1809, in Brussel (ms. 17936), een versie van hetzelfde verslag, gedateerd Essen (*sic!*) 30 april 1809 in Leiden (Pleyte-archief, doos C257, map C[I], pp. 21-34), een reeks tekeningen in het Brusselse handschrift en een reeks tekeningen in Leiden (Pleyte-archief, doos C257, map CII, pp. 18-21), waarbij de twee sets tekeningen en de Brusselse tekst hetzelfde watermerk vertonen. Dat de Leidse versie een ambtelijke kopie zou zijn die vermoedelijk in Amsterdam naar het origineel gemaakt is, wordt door deze situatie zo niet bevestigd, dan toch zeker niet weerlegd. Daarentegen lijken de twee sets tekeningen en de Brusselse versie eenzelfde oorsprong te hebben. De eenvoudigste oplossing is dan ook om de tekeningen en de

Fig. 18. Blad met de tekening van twee archeologische vondsten (RMO, Pleyte-archief, doos C257, CII, p. 20).
Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Fig. 19. Blad met de tekening van vier archeologische vondsten (RMO, Pleyte-archief, doos C257, CII, p. 21).
Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Brusselse tekst direct met Johannes Hofstede of omgeving te verbinden, aangezien hij het gemakkelijkst over én de tekst én de tekeningen én de objecten waarnaar de tekeningen zijn gemaakt, kon beschikken. Voor de Leidse tekeningen bestaat hieromtrent zekerheid: volgens de tekst op het omvattende bifolio werd de Leidse reeks in augustus 1833 door de Drentse gouverneur Daniël Jacob van Ewijck van Oostbroek van de Bilt (1786-1858, ambtsperiode: 1832-1840) naar Leiden gestuurd,²⁸ terwijl een brief die zich op een andere plaats in dezelfde map schuilkhoudt en daarom altijd over het hoofd is gezien, ons leert dat deze tekeningen uit het bezit van Johannes Hofstede komen en op zijn expliciet verzoek naar Leiden verstuurd werden.²⁹

In de Leidse map worden deze tekeningen begeleid door andere documenten in verband met archeologische activiteiten van Johannes Hofstede, zoals een verslag van zijn onderzoek naar een graf tussen Zeijen en Lieverden,³⁰ een deel van een meer algemene tekst over hunebedden en

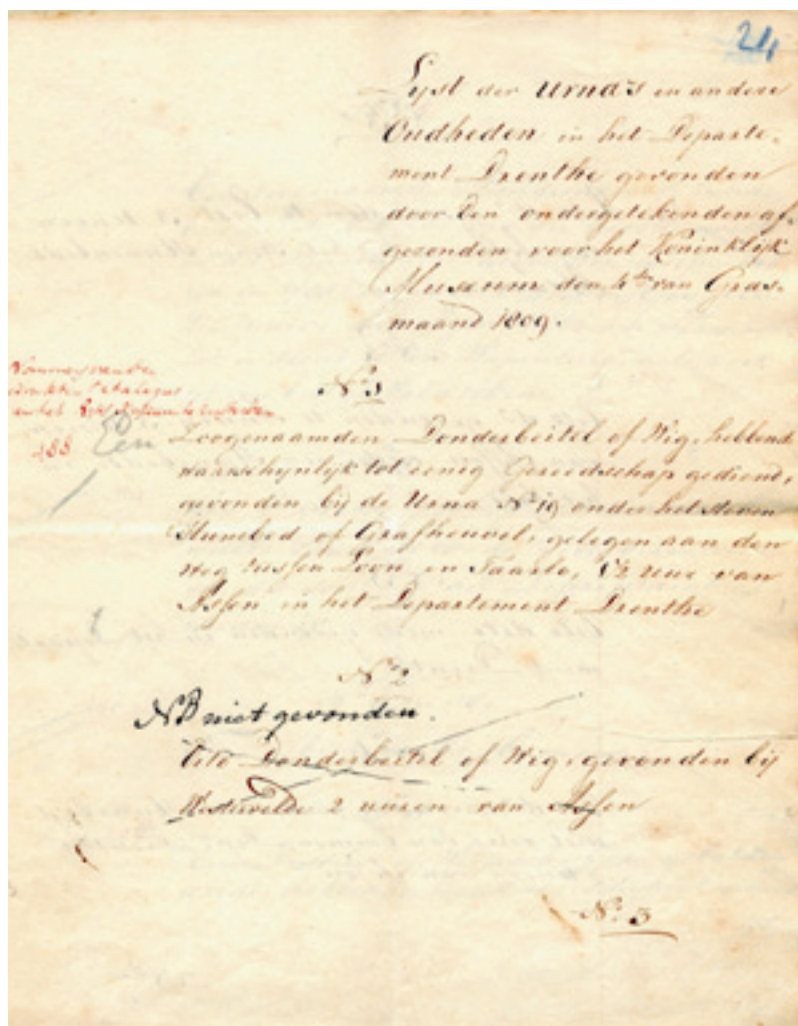

Fig. 20. Begin van de lijst van archeologische objecten uit de verzameling van Johannes Hofstede, die op 4 april 1809 naar Amsterdam werden verzonden (RMO, Pleyte-archief, doos C257, CII, p. 24). Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

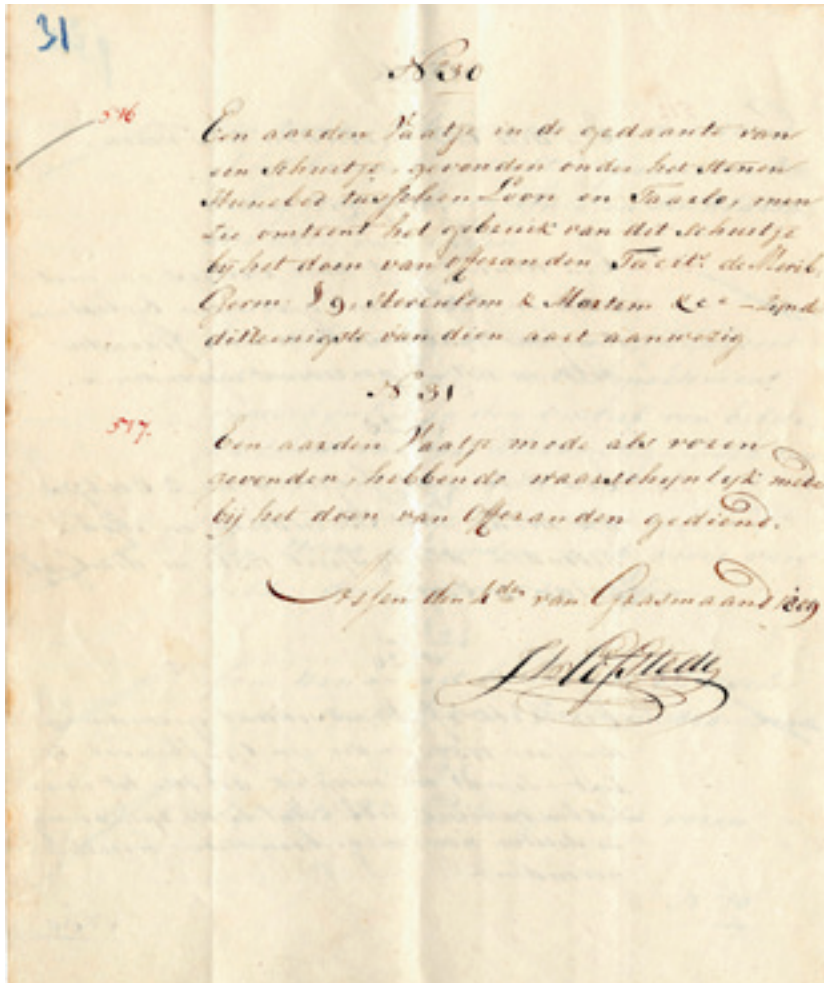

Fig. 21. Eind van de eerste lijst van archeologische objecten die naar Amsterdam werden verstuurd, met datering en handtekening van Johannes Hofstede (RMO, Pleyte-archief, doos C257, CII, p. 31). Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

prehistorische vondsten in Drenthe³¹ (pp. 3-17) en de boven al genoemde twee lijsten van archeologische objecten die Johannes Hofstede in 1809 naar het Koninklijke Museum te Amsterdam stuurde en die vandaar in 1825-1826 naar het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden werden overgebracht (pp. 22-36).³² De eerste lijst, gedateerd 4 april 1809, bevat 31 voorwerpen uit de privéverzameling van Johannes, die bij eerdere vondsten aan het licht waren gekomen (fig. 20 en 21). De tweede lijst, gedateerd 18 december 1809, bevat (de) vondsten gedaan bij verschillende opgravingen door Johannes in 1809, dus na het versturen van de objecten van lijst 1 (fig. 22).³³ Zo vinden we als nrs. 33-35 de stukken aardewerk uit hunebed D41 bij Emmen terug: deze zijn dus niet tegelijk met het verslag al in mei 1809 naar Amsterdam gestuurd, maar pas een half jaar later. Andere vondsten betreffen het hunebed in Angelslo (Emmen, D46, 1 mei, nrs. 36-42), een tumulus bij Zeijen (28 september, nrs. 43-44), een 'tumulus bij Eelde' (vóór 4 april, nrs. 45-52)³⁴ en een niet nader geïdentificeerde vindplaats bij Emmen (nr. 53).³⁵

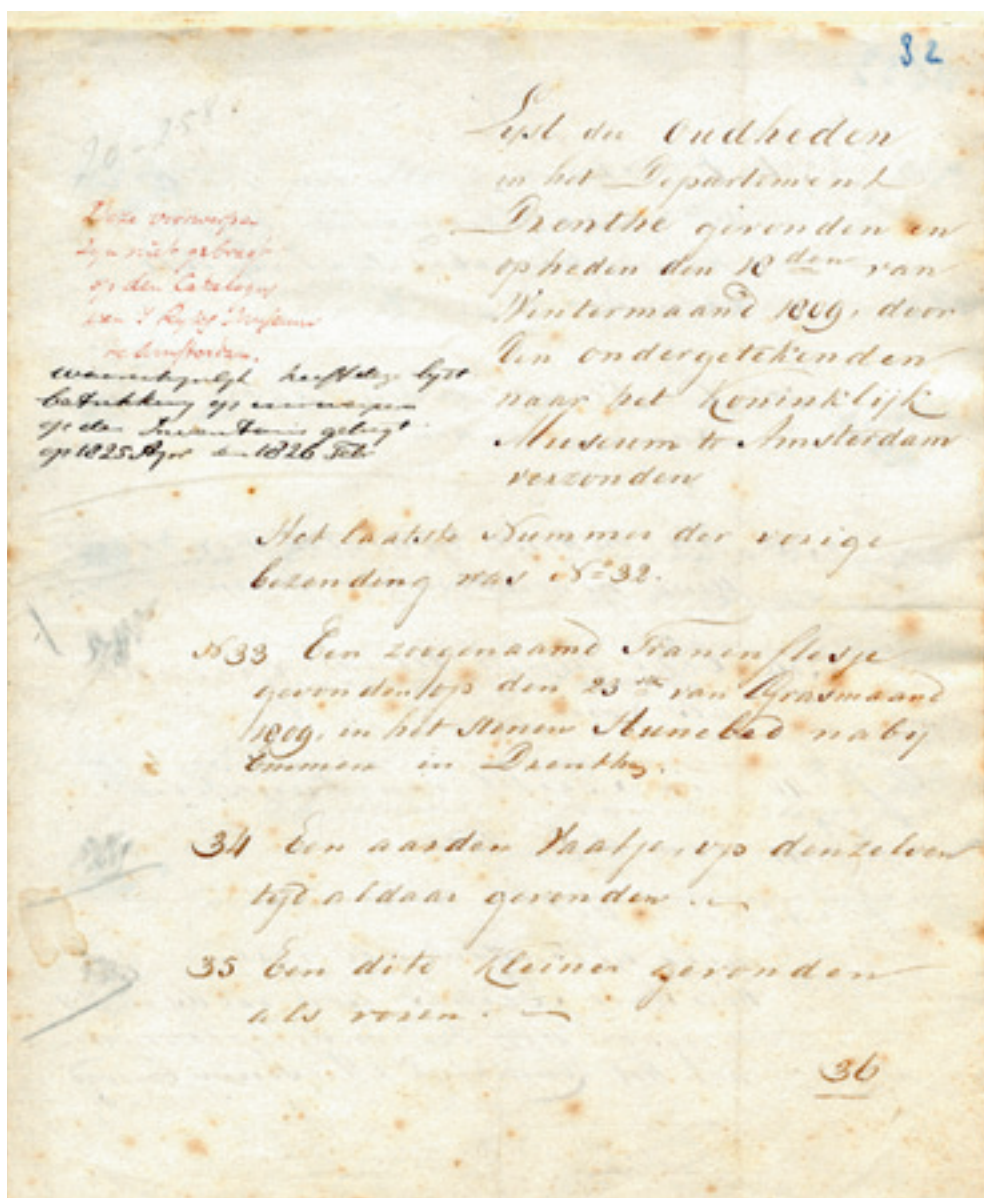

Fig. 22. Begin van de tweede lijst van archeologische objecten die Johannes Hofstede op 18 december 1809 naar Amsterdam verzond. Deze lijst bevat de vondsten die Hofstede zelf in het jaar 1809 gedaan had. Als nummer 33-35 de vondsten uit D41 (RMO, Pleyte-archief, doos C257, CII, p. 32). Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

De historische context van de ontdekking van D41 in 1809

Deze twee zendingen zijn te situeren in het kader van een voor Assen en Drenthe waarlijk historisch moment, nl. het groots onthaal dat de twee gebroeders Hofstede koning Lodewijk Napoleon in maart 1809 in Assen hebben bereid. Zoals bekend was de koning door dit onthaal zo aangedaan dat hij Assen prompt stadsrechten verleende, ook al had de plaats destijds nog geen 1000 inwoners. Daarmee werd Assen ook min of meer voorbestemd om het bestuurlijk centrum van Drenthe te blijven, toen Drenthe vanaf 1815 een 'normale' provincie van het Koninkrijk der Nederlanden werd. Dat Lodewijk Napoleon de wens geuit zou hebben dat hij graag in Assen zou willen wonen, zal ongetwijfeld historisch zijn, maar dit enthousiasme wordt wel getemperd door het feit dat de koning dezelfde wens ook elders herhaalde en bovendien gedurig van woonplaats wisselde. Zo heeft het *Paushuize* in Utrecht kort als koninklijk paleis gediend, net als het paviljoen *Welgelegen* te Haarlem. Beide panden zijn nadien de residentie van de gouverneur des konings in resp. Utrecht en Noord-Holland gebleven. Het bekendste voorbeeld van Lodewijk Napoleons voortdurend wisselende woonplannen is uiteraard de ombouw van het stadhuis van Amsterdam tot paleis.

Vermoedelijk heeft Johannes Hofstede die als ontvanger-generaal het Ontvangershuis bewoonde waar Lodewijk Napoleon verbleef, de koning zijn archeologische collectie getoond. Het kan zijn dat Lodewijk de oprichting van het Koninklijk Museum heeft vermeld en dat Johannes op dat moment heeft beloofd (een deel van) zijn collectie aan het museum te schenken, het kan zijn dat zich dit op iets andere wijze heeft afgespeeld, maar de schenking van deze objecten situeert zich in ieder geval in deze context. Dit verklaart misschien eveneens waarom de ontdekking van hunebed D41 bij Emmen zo gelegen kwam en daarom ook zo gedetailleerd werd gedocumenteerd: archeologie in Drenthe was even heel actueel. Door de koninklijke belangstelling voor de archeologische voorwerpen in Johannes' collectie en de plannen voor het Koninklijk Museum werd vermoedelijk de reeds bestaande belangstelling van Johannes nog extra gestimuleerd, waardoor 1809 een topjaar werd voor het archeologisch onderzoek in Drenthe. Conform de plannen werden de mooiste (?) objecten die bij de nieuwe opgravingen aan het licht kwamen, aan het eind van dat jaar naar het Museum te Amsterdam gestuurd. Dit zou om begrijpelijke redenen geen vervolg krijgen: in 1810 werd het Koninkrijk Holland door het Franse keizerrijk geannexeerd en ontbrak voortaan elke reden om nog objecten naar Amsterdam te verzenden. De Franse troepen hadden de neiging om kunstschaten in geannexeerde gebieden naar Parijs te transporteren. Zo verhuisden de Vaticaanse collecties naar de Seine, terwijl ook de verzameling van de huidige Koninklijke Bibliotheek van België in Brussel (destijds Koninklijke Bibliotheek van Bourgondië) voor het grootste gedeelte naar Parijs werd overgebracht. Beide keerden overigens (althans voor een aanzienlijk gedeelte) in 1815 weer terug. Voor Johannes Hofstede ontbrak in ieder geval elke aanleiding om nieuwe vondsten uit Drenthe te versturen en na het vertrek van de Fransen was het enthousiasme van 1809 al zo lang geleden dat het voornemen om Drentse oudheden naar Amsterdam te exporteren een stille dood gestorven is. In die zin lijken de twee zendingen uit 1809 deel uit te maken van het 'Hofstede-complot' dat voor Assen, en Drenthe als geheel, zulke belangrijke gevolgen zou hebben. Er is in ieder geval geen directe band tussen de Leidse tekeningen en de lijsten van objecten die Johannes Hofstede in 1809 naar Amsterdam stuurde. Niet alleen werden de tekeningen pas veel later naar Leiden verzonden, maar ook ontbreken te veel stukken op de lijst in de tekeningen en omgekeerd. Het is weliswaar erg moeilijk om eventuele parallellen te herkennen door de uitermate summiere omschrijving; toch is het duidelijk dat alle 'beitels' en zo uit de lijst niet getekend zijn, terwijl ook de vroegmiddeleeuwse potten van de tekeningen niet in de lijst zijn terug te vinden.

Toch is in de literatuur dit verband wel vermoed, meer bepaald in verband met de 'emmer van Anloo'.³⁶ Zo wordt gedacht dat Johannes aanvankelijk het plan had om ook deze emmer mee

te sturen en dat deze als nr. 32 op de eerste lijst zou hebben gestaan, maar dat Johannes later van gedachten veranderde en de emmer toch zelf hield. Dit vermoeden wordt dan gestaafd door het feit dat de huidige lijst 1 slechts 31 nummers bevat, terwijl aan het begin van lijst 2 expliciet wordt vermeld dat de eerste lijst 32 nummers had geteld. Dat de emmer nooit verstuurd was, blijkt ook uit de vermelding door Nicolaas Westendorp in zijn *Verhandeling over de hunebedden en derzelver stichters* uit 1815 dat het stuk in het bezit van Johannes Hofstede is.³⁷ De gedachte dat de emmer het ontbrekende nummer 32 zou hebben gevormd, lijkt verleidelijk, maar houdt geen rekening met een aantal zaken. Zo ontbreekt elk materieel spoor van een verwijdering in de bestaande lijst. Dat betekent dat, als Johannes Hofstede het plan had gehad deze emmer te versturen, maar van idee veranderde, de hele lijst opnieuw geschreven moet zijn. Op zich is dit uiteraard best mogelijk, ook al is geen oudere versie meer bekend. Wanneer Johannes Hofstede dan in december zijn tweede lijst samenstelt, zijn er twee mogelijkheden: ofwel hij bezit nog een kopie van de lijst van april, ofwel hij heeft deze niet tot zijn beschikking en werkt uit het hoofd. In het eerste geval kan het gaan om een kopie van de lijst die verstuurd is of een kladversie, eventueel (als de lijst van april inderdaad een andere verving, minus de emmer) deze oude lijst. Hoe dan ook, Johannes Hofstede wist uiteraard heel goed dat hij de emmer niet had meegestuurd en zou dus bij het opstellen van de lijst van december daar rekening mee hebben gehouden, zeker als hij een kopie of de oudere versie (zo deze bestaan heeft) nog had. Het ligt veel meer voor de hand dat hij een ook voor foliëring typische doortelfout heeft gemaakt: men heeft het laatste nummer in zijn hoofd, weet wat het volgende moet zijn, maar telt tegelijk met het omslaan van het blad eigenlijk al door, zodat men een nummer overslaat. Bij de foliëring van handschriften, die vaak van moderne conservatoren afkomstig is en niet van oudere origine, is dit een regelmatig terugkerend verschijnsel. Ook als Johannes niet meer de beschikking had over zijn vorige lijst en hij de bedoeling had om door te tellen, kan hij dus even goed gedacht hebben dat hij al 32 items had vermeld, terwijl het er slechts 31 waren. De gedachte 'het volgend nummer is 32' wordt heel gemakkelijk 'ik was bij 32, dus het volgende is 33'. Het 'overslaan' van het getal 32 tussen de twee lijsten hoeft dus niet per se een bijzondere betekenis te hebben.

Er is overigens nog iets interessants aan de twee lijsten in Leiden: beide dragen de eigen handtekening van Johannes Hofstede en niet enkel een 'was getekend', zoals op de twee versies van het opgravingsverslag. Uit vergelijking van het handschrift van de handtekening en van de lijsten lijkt de conclusie gewettigd – zelfs met dit kleine tekstvolume ter vergelijking – dat deze lijsten door Johannes Hofstede zelf zijn geschreven en dus niet door een klerk. Vergelijking met de Brusselse versie van het verslag van het onderzoek van hunebed D41 wijst uit dat het in beide documenten niet om dezelfde hand gaat.

Interpretatie van het Brusselse ms. 17936

Rest nog de juiste aard van het Brusselse handschrift te bepalen. De vormgeving is die van een ambtelijk document, ook al ontbreekt een aanduiding van de plaats en het tijdstip waarop deze kopie werd gemaakt. Suggestief is de datum van 24 april, daags na de opgravingen, terwijl de Leidse versie 30 april als datum heeft. Dat in de Leidse versie de aanhef van het Brusselse stuk ontbreekt, kan te maken hebben met een verandering van bestemming. Het Brusselse stuk presenteert zich als een rapport, opgesteld door Johannes Hofstede, dat Petrus Hofstede naar het *Koninklijk Instituut* te Amsterdam stuurt. Volgens het klad van de brief van Petrus Hofstede d.d. 16 mei 1809 werd de versie van 30 april aan koning Lodewijk Napoleon zelf verzonden. Dat vroeg uiteraard om een bewerking van de preambule en dus om een herschrijving van het rapport. Tegelijk werd de beschrijving op één punt gewijzigd, nl. bij de bodem van het hunebed. De

Brusselse versie was daardoor ‘verouderd’ en in ieder geval niet meer direct bruikbaar en bleef dus, logischerwijze, in Assen achter. De twee sets tekeningen van objecten in de collectie van Johannes Hofstede in Brussel en Leiden hebben hetzelfde watermerk als het Brusselse verslag. Dat wijst erop dat deze drie documenten uit dezelfde voorraad stammen (behalve het ene Leidse blad met o.m. de ‘emmer van Anloo’) en derhalve uit dezelfde periode en van dezelfde plaats. Aangezien het geen zin heeft om een ‘verouderd’ document in een later stadium te kopiëren, terwijl de officiële versie licht gewijzigd is, ligt het voor de hand het Brusselse stuk, zoals boven al is gezegd, eind april 1809 te dateren, in ieder geval vóór 30 april. Het ziet er dus naar uit dat ms. 17936 inderdaad in Assen geschreven moet zijn: alleen zo is de datum van 24 april, onmiddellijk volgend op de opgravingen zelf, te verklaren. De tekeningen moeten dan ook uit dezelfde tijd stammen en eveneens in Assen zijn vervaardigd, ook al is er geen directe inhoudelijke band tussen deze tekst en de tekeningen.

De tekst van het Brusselse document is dus waarschijnlijk het oorspronkelijk voor het *Koninklijk Instituut* bedoelde verslag van de opgraving van hunebed D41 geweest, dat dan uiteindelijk niet naar Amsterdam is verstuurd, omdat Petrus Hofstede zijn plan wijzigde en het verslag niet naar het *Instituut*, maar naar de koning zelf stuurde. Of dit stuk dan bij Petrus dan wel bij Johannes is gebleven, is moeilijker uit te maken. Petrus is vanuit de ambtelijke logica het meest voor de hand liggend, omdat hij het Brusselse stuk heeft doen opstellen. Maar de afstand tussen de twee broers was dermate klein dat het ook heel goed mogelijk is dat Petrus het niet verstuurd verslag aan Johannes heeft gegeven voor zijn eigen papieren. Wie het ook was, korte tijd daarna heeft deze persoon er vermoedelijk enkele tekeningen ingestoken om te verhinderen dat deze verloren zouden raken. In een latere fase is dan verkeerdelijk gedacht dat de tekeningen ook inhoudelijk bij dit verslag hoorden. Aangezien de Leidse reeks tekeningen van Johannes Hofstede stamt, zou het kunnen dat de Brusselse serie een kopie was die Johannes voor zijn broer Petrus had laten maken. In dat geval past dat met de meest voor de hand liggende mogelijkheid en is het Brusselse handschrift dus afkomstig van Petrus Hofstede. De andere optie, dat het om een reserveset van Johannes gaat, is evenwel ook aanvaardbaar: absolute zekerheid is hier niet te bereiken. Wat er verder met het Brusselse exemplaar is gebeurd, is minder gemakkelijk te achterhalen. Het is in ieder geval niet tussen de andere formele archiefstukken gestopt, maar heeft Drenthe nog vóór 1832, sterfjaar van Van Hulthem, verwisseld voor Gent en Brussel.

Daarmee is ms. 17936 dus waarschijnlijk afkomstig uit de papieren van de bekwame, maar autoritaire Drentse gouverneur Petrus Hofstede, al kan een herkomst uit de collectie van Johannes Hofstede niet geheel worden uitgesloten. In 1818 en 1820 liet Petrus nog een circulaire uitgaan waarin hij alle gemeentebesturen verzocht opgave te doen van de ter plaatse voorkomende oudheden. De resultaten van deze enquête bevinden zich op dit moment in Leiden.³⁸ In die tijd was in Drenthe ook kort het *Genootschap ter beoefening en opheldering der oudheden en geschiedenissen van Drenthe* actief (1819-1820).³⁹ Mogelijk dat het geharrewar dat dit genootschap deed verdwijnen, Petrus’ belangstelling voor archeologie deed verflauwen. Dat zou in ieder geval mooi verklaren waarom het nu als ms. 17936 bekend staande stuk uit Assen naar de zuidelijke gewesten verdween.

Conclusie

1809 was een topjaar in de geschiedenis van de Drentse archeologie. Het was ook het jaar dat Assen tot stad werd verheven en daardoor voorbestemd werd om hoofdstad van de latere provincie Drenthe te worden. Ook al lijken deze gebeurtenissen niets met elkaar te maken te hebben, toch is er een verband. Het bezoek van koning Lodewijk Napoleon aan Assen in maart 1809 en het gul onthaal door de broers Petrus en Johannes Hofstede, resp. landdrost en ontvanger-generaal,

was de onmiddellijke aanleiding tot Assens stadsrechten, maar werkte ook door ten gunste van het archeologisch onderzoek. Voor dit laatste waren van belang de concrete uitwerking van de stichting van een Nationaal Museum in Amsterdam (het latere Rijksmuseum) door de koning, de bestaande archeologische belangstelling van Johannes Hofstede en het feit dat Lodewijk Napoleon juist in het huis van deze Johannes Hofstede verbleef tijdens zijn bezoek aan Assen. Wij zullen uiteraard nooit weten wat zich daar precies heeft afgespeeld, maar Johannes Hofstede moet tijdens dat bezoek aan de koning hebben beloofd enkele (?) objecten uit zijn verzameling aan het Rijksmuseum-in-wording te schenken. Dit voornemen wordt dan uitgevoerd wanneer hij op 4 april 1809 31 objecten uit zijn collectie naar Amsterdam verstuurt (lijst in Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, Pleyte-archief, doos C257, map CII, pp. 22-31). Tweeëneenhalve week later wordt de ontdekking van een nieuw hunebed nabij Emmen gemeld. Petrus Hofstede stuurt zijn broer erop af om het onderzoek te leiden. In deze wat enthousiaste sfeer wordt dit onderzoek degelijk gedocumenteerd. Een eerste versie van het verslag, bestemd voor het *Koninklijk Instituut* in Amsterdam (maar blijkbaar nooit echt verzonden) en gedateerd 24 april 1809, is vermoedelijk het Brusselse handschrift 17936. Petrus Hofstede beslist kort daarop om het rapport niet naar het *Koninklijk Instituut* te sturen, maar rechtstreeks naar de koning. Er wordt een tweede versie gemaakt, gedateerd 30 april 1809, die dan, met begeleidende brief door de landdrost (gedateerd 16 mei 1809) en de tijdens de opgravingen gemaakte tekeningen (of een net-versie daarvan), half mei wordt verstuurd. Het originele exemplaar hiervan lijkt verloren of is in ieder geval tot nog toe niet teruggevonden. De tekeningen worden later aan het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden overgedragen, samen met een ambtelijke kopie van het verslag (zonder preambule of begeleidende brief), vervaardigd in Amsterdam of Den Haag. Dit is de Leidse versie van dit rapport (Rijksmuseum van Oudheden, Pleyte-archief, doos C257, map C[I], [pp.] 21-34).

Petrus Hofstede publiceert een verkorte versie van het verslag van het Emmense hunebed in de *Koninklijke Courant* van 13 juli 1809 en vaardigt tegelijk een verbod uit op het beschadigen, onderzoeken en zelfs maar aanraken van hunebedden. Enkel zijn broer Johannes mag een onderzoek leiden. Daarmee wordt deze een verre voorloper van de huidige provinciaal archeoloog. Later in 1809 volgen dan inderdaad nog enkele onderzoeken en opgravingen van hunebedden en tumuli, waarvan een enkel verslag eveneens in het Pleyte-archief in het Leidse Rijksmuseum van Oudheden te vinden is, met name dat in Zeijen. De vondsten die bij al deze opgravingen gedaan zijn, althans de volledige en de mooiste, worden dan in een tweede schenking vanuit Drenthe op 18 december 1809 naar Amsterdam verstuurd (lijst in Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, Pleyte-archief, doos C257, map CII, pp. 32-36). Bij deze objecten bevinden zich ook de drie potten uit hunebed D41 bij Emmen. In dezelfde map CII van doos C257 van het Pleyte-archief bevindt zich een aantal tekeningen van objecten uit de collectie van Johannes Hofstede (pp. 18-21). Deze tekeningen hebben echter niets te maken met de twee lijsten. Deze tekeningen werden pas in 1833 vanuit Assen naar Leiden verstuurd door de opvolger van Petrus Hofstede die ze van Johannes Hofstede had gekregen om ze aan het Rijksmuseum van Oudheden te bezorgen. In het Brusselse handschrift 17936 bevindt zich een tweede (minder volledige) set van deze tekeningen. Door de materiële studie van het Brusselse handschrift en de vergelijking van dit laatste met de Leidse stukken werd echter duidelijk dat de tekeningen ook in dezelfde periode moeten zijn ontstaan als de Brusselse versie van het rapport, dus mogelijk al eind april of begin mei 1809. Het ligt voor de hand om in dat geval dan ook het maken van deze tekeningen te situeren in het kader van de 'euforie' die in die weken in Assen heerste, meer bepaald bij de gebroeders Hofstede, en die zulke positieve gevolgen had voor het archeologisch onderzoek in Drenthe. Daarentegen, indien de 'emmer van Anloo' inderdaad, zoals aangegeven op de tabel van het *Genootschap ter beoefening en opheldering der oudheden en geschiedenissen van Drenthe* (cf. n. 22), in 1810 of 1811

gevonden zou zijn, volgt daaruit dat de tekeningen ook pas op dat moment kunnen zijn ontstaan, maar het papier suggereert dat dat niet heel veel later zal, respectievelijk kan zijn geweest (dus vermoedelijk 1811 als uiterste datum). In dat geval zijn deze tekeningen minder direct verbonden met de vermelde 'euforie', maar kunnen ze eerder samenhangen met een ander initiatief van Johannes Hofstede. Toch is het van belang te wijzen op het feit dat het jaartal '1810 en 1811' uit de tabel blijkbaar op het geheugen beruiste en dus eventueel een vergissing kan behelzen. Zoals enkele fragmenten van algemene beschouwingen over prehistorische graven en vondsten in de hand van Johannes Hofstede (nu in Leiden en Assen) aantonen, lijkt het erop dat Johannes er aan gedacht heeft een algemene verhandeling over het onderwerp te schrijven. Een deel van deze aantekeningen is andermaal geschreven op papier met hetzelfde watermerk als de tekeningen en het Brusselse handschrift. Dit werk is echter nooit voltooid, maar ook dit idee zou in dezelfde archeologische euforie kunnen kaderen of daar onmiddellijk op kunnen volgen. In tegenstelling tot wat men in de literatuur vindt, werden de tekeningen en lijsten in Leiden niet verknipt en onherkenbaar gerangschikt door Pleyte in de voorbereiding van het deel over Drenthe van zijn *magnum opus*. De originele tekeningen en lijsten zitten keurig bij elkaar in het archief van het Leidse museum. De correcte interpretatie van al deze stukken was echter enkel mogelijk door de vondst van een parallel in de Koninklijke Bibliotheek van België.

Daarmee werd deze beschrijving van ms. 17936 van de Koninklijke Bibliotheek van België tegelijk een oefening in de vraag hoe ver men op basis van de materiële en andere gegevens de historische realiteit kan benaderen. Een archeologische benadering van het handschrift en zijn context dus. Handschriften, middeleeuwse maar ook moderne, zijn in principe unieke historische en materiële objecten en moeten ook als zodanig geïnterpreteerd worden. Pas op deze basis kan men ze dan in een ruimere interpretatie van het verleden, als historische bron of als tekstgetuige, inschakelen.⁴⁰ Dat deze interpretatie mede sterk leunt op de materialiteit van het handschrift heeft het voorgaande, hoop ik, duidelijk gemaakt.⁴¹

Noten

- 1 Een ander Drents handschrift in de Koninklijke Bibliotheek van België is ms. II 5188, een exemplaar van het *Landrecht van Drenthe ende manier van procederen* (papier; 20,4 x 15,6 cm; ii + 103 + iv ff.; bladspiegel: 12,6 x 8,3 cm; 1 kol.; 22 ll.; perkamenten band (17de eeuw); inhoud: ff. 1r-86r: [*Landrecht van Drenthe*] (redactie 1614 met wijzigingen uit 1629), ff. 86v-95r: alfabetisch register, ff. 95v-103v: *Breucken op verscheiden dingen bij Placcaten gestelt*; 17de-eeuws kalligrafisch cursiefschrift (gotische stijl, 1,5 mm, 1 hand, donkerbruine inkt); kalligrafische versiering met krulmotieven; gedateerd: 1670 en gesigneerd: Hen(ricus) Pot; afkomstig uit de verzameling van Jan van den Arend (ex-libris op f. (i)r); aangekocht door de Koninklijke Bibliotheek van België op 17 maart 1911 op een veiling van de Galerie Fiévez te Brussel (nr. 707 van de catalogus); cf. Van den Gheyn 1927, 165-166, nr. 7312.
- 2 Cf. Okken 2004, met name 8; Bakker 2010, 105-108.
- 3 De tekst van dit krantenbericht wordt hieronder na de tekst van het verslag volgens het Brusselse handschrift in de appendix uitgegeven (II, appendix 1).
- 4 Cf. Bakker 2010, 107, noot 260.
- 5 Cf. Bakker 2010, 105, noot 256.
- 6 Cf. Kocks 1997, 1373.
- 7 Cf. Van Giffen 1925-1927, dl. II, 28-42 met publicatie van de tekst naar het eindrapport van 30 april 1809 op 32-39. In tegenstelling tot wat hij beweert is de versie die na de verhandeling van Westendorp werd afgedrukt, niet 'min of meer gelijklopend' met het oorspronkelijke verslag. Ook Van Giffen uitspraak dat hij de tekst publiceert 'met weglating van de laatste alinea, welker inhoud over andere zaken handelt' is vreemd: Van Giffen drukte de volledige tekst van het Leidse rapport af, zonder iets weg te laten.

- 8 De originele tekening van deze stukken bevindt zich in het Rijksmuseum voor Oudheden (RMO) te Leiden, Pleyte archief, doos C257, map C[I], gemarkeerd 'd Drente'. Cf. Bakker 2010, 105, noot 256; afgebeeld in Van Giffen 1925-1927, dl. II, 30; Bakker 2010, 106, fig. 31. De stukken zelf zijn nog niet teruggevonden.
- 9 Deze hoogte is waarschijnlijk berekend vanaf het onderste punt van de heuvel dat zich eigenlijk (volgens de tekening) in een soort greppel bevond. Tegenwoordig berekent men in principe de hoogte vanaf het vloerniveau van het hunebed. (Vriendelijke mededeling van Jan Lanting.)
- 10 Met dank aan Jan Lanting voor zijn mondeling gedane toelichting hierover.
- 11 Cf. Van Giffen 1962, 112-113 (met dank aan Jan Lanting voor deze verwijzing).
- 12 Van Giffen vermeldt als inwendige hoogte van het hunebed 1,57 m, maar omgerekend levert 3½ voet toch echt 1,1 m op (één Rijnlandse voet = 31,4 cm).
- 13 Cf. Van Giffen 1925-1927, dl. II, 29 met in voetnoot 1 de tekst van de brief van Petrus Hofstede aan de koning naar de versie in het Drents Archief (DA). Het klad of de minuut van de brief bevindt zich hier onder toegang 0001 (Oude Staten Archief), nr. 1535007. De Franse tekst wordt aan het eind van dit artikel opnieuw, met vertaling, uitgegeven (zie II, appendix 2).
- 14 Leiden, RMO, Pleyte-archief, doos C257, map C[I] = Cd, [p.] 33 en [33a].
- 15 DA, toegang 0698 (*Genootschap ter beoefening en opheldering der oudheden en geschiedenissen van Drenthe*, 1819-1828), nr. 13. Oude signatuur (geciteerd bij Van Giffen): Vereenigingen en Commissies B13. Het gaat om een tekening in Oostindische inkt van de doorsnede en dwarsdoorsnede van het hunebed, met aantekening van de afmetingen. De twee tekeningen in Leiden zijn beide gekleurd. In de inventaris van het DA wordt deze tekening ca. 1820 gedateerd, maar dat lijkt me te laat. Ik zou eerder verwachten dat het om de eerste tekening in het net gaat, die dan in tweede instantie 'vervangen' is door de twee tekeningen die op het moment in Leiden zitten.
- 16 Cf. Van Giffen 1925-1927, dl. I, 215: 'Rapport v. d. Landdrost van Drenthe, Mr. P. Hofstede, van 16 zomermnd 1809, met Bijlagen, inhoudend: Berigt van Mr. J. Hofstede over de onlangs in de nabijheid van Emmen in dit Departement ontdekte begraafplaats, met twee tekeningen, verbeeldende: a het profiel van een hunebed; b eenige oudheden in hetzelfde gevonden; en een Exemplaar eener bekendmaking van den landdrost tegen het opbreken en vervoeren der steenen der hunebedden, van 21e Grasmaand 1809', met verwijzing naar Algemeen Rijksarchief ('s Gravenhage = Nationaal Archief), Staatssecr., n° 200 en 213, alsmede Binnenlandse Zaken, 653, 908, 902 en 657.
- 17 Cf. *Bibliotheca Hulthemiana* 1837, 283, nr. 964. Zie over Charles Van Hulthem o.m. de notitie van de hand van B. Op de Beeck in De Schepper, Kelders en Pauwels 2008, 14-16.
- 18 Vriendelijke mededeling van Jaap Beuker (Drents Museum) en van Wijnand van der Sanden.
- 19 Zie over de emmer van Anloo: Ter Wal 1997/1998 (speciaal 513-516).
- 20 Leiden, RMO, Pleyte-archief, doos C257, map CII, [p.] 18. Ter Wal 1997/1998, 515 publiceert een kleurenlitho van de emmer, gemaakt naar een tekening uit 1809 voor en gepubliceerd door Janssen 1859, 14-16 en plaat I, fig. 3. Kooi 1979, 1, fig. 1, geeft het volledige bifolio met vier potten uit het Leidse archief. De Brusselse en de Leidse tekeningen vertonen enkele minieme verschillen met de lithografie. Zo is op de litho het hengel duidelijk aan de kant van de toeschouwer met een gesloten en plat oogje aan de metalen draad die rondom de emmer zit, bevestigd. Op de tekeningen is dit oogje afwezig en gaat de draad van het hengel de lus van de draad in zonder dat er verder iets lijkt te zijn. Daarentegen is voor de achter gelegen bevestiging op de lithografie niets te zien, terwijl het Brusselse exemplaar daar wel een soort haak suggereert.
- 21 Cf. Leiden, RMO, Pleyte-archief, C257, doos CII, na nr. 39 (zonder eigen nummer). Zie over opgravingen op dezelfde locatie Van Giffen 1947.
- 22 Cf. DA, toegang 0698, nr. 7 (stukken behorende in de notulen van het genootschap), laatste stuk: 'Summier der Gemeentelijke opgaven van opgedolvene ontdekte of van elders overgebragte Antiquiteiten' (bijlage bij nr. 4, Lecta 27 april 1821):

Assen	Mr J Hofstede te Assen	14 Urnen, waarvan een van koper, alle met asch een been-deren opgevuld	Meestal in de gemeente Anloo	In 1810 en 1811 bij opgraving
-------	------------------------	--	------------------------------	-------------------------------

- 23 Cf. Bakker 2010, 107, n. 260: 'Hofstede's two lists of objects sent to Amsterdam, dating from April 4 and December 18, 1809, are in the Reuvens or Pleyte archives, CII 22-36, Leiden Museum. Unfortunately, Hofstede's catalogues and Janssen's drawings of objects in this collection were cut up and re-arranged in geographical order by Pleyte for the preparation of his tome *Drenthe* (1880-82).'
- 24 Cf. o.m. Janssen 1859, 14.
- 25 Bedoeld wordt waarschijnlijk de tekst van de hand van Johannes Hofstede die nu te vinden is in Leiden, RMO, Pleyte-archief, C257, map CII, p. 3-17. Het gaat om een aantal losse aantekeningen of het fragment van een grotere tekst over hunebedden in het algemeen 'waarvan het vervolg (nu nog niet) is gevonden'. Ook in Assen, DA, toegang 0584 (Handschriften Ellents / Hofstede), nr. 27, 28 en 29 bevinden zich fragmenten of concepten van een algemene memorie door Johannes Hofstede over hunebedden en andere prehistorische begraafplaatsen. Nr. 29 bestaat uit twee katernen, waarvan het eerste, een echte kladversie, zonder jaartal, hetzelfde watermerk heeft als Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, ms. 17936. Dit document lijkt ca. 1809 gedateerd te moeten worden. In katern 2 wordt dezelfde tekst hernomen, maar nu met verwerking van de correcties die in het eerste katern zijn aangebracht. De aantekeningen van nr. 28 bevinden zich steeds op de achterkant van andere akten. Nr. 27 lijkt minder direct verband te houden met de andere twee stukken. Dit nummer gaat voornamelijk over de tumuli te Anderen, Gasteren en Schipborg. De boven vermelde 'emmer van Anloo' wordt er echter niet vermeld. Nr. 27, p. 3-6 spreekt over Gasteren en verwijst naar een opgraving op '19 van zomermaand II', maar zonder jaartal. Een hierop volgend los blad spreekt over een onderzoek in Schipborg d.d. '10 Bloeim(aand) 1810', maar dit blad staat niet materieel in verband met de passage over Gasteren.
- 26 Suggestie van Jan Lanting.
- 27 Cf. Assen, DA, toegang 0584 (Handschriften Ellents / Hofstede), nr. 30. Het stuk draagt geen datum. Uit de vermelding 'deze provincie' kan misschien worden opgemaakt dat de tekst van na 1813 dateert..
- 28 Tekst op de buitenkant van dit omvangende dubbele blad: 'Teekeningen van den Oud-Ontvanger J. Hofstede te Assen van urnen tot zijne verzameling behoord hebbende ontvangen met brief van den Gouverneur Van Ewijk d.d. 19 Aug 1833 C.J.C. Reuvens'.
- 29 Brief van Van Ewijk aan Reuvens, d.d. Assen, 19 augustus 1833 (Leiden, RMO, Pleyte-archief, Doos C257, map CII, p. 83): 'Van den ouden H. Hofstede, bij wien wij te zamen alhier eene visite deden, ontvang ik de hiernevenaande teekeningen van eenige vazen tot zijne collectie behoord hebbende, met verzoek die aan UWG te doen toekomen.'
- 30 Zonder paginanummer, maar volgend op p. 2, d.d. Assen, 29 september 1809. Het onderzoek zelf vond plaats op '28 hooijmaand' (1809). Dit verslag werd in 1833 door gouverneur Van Ewijk naar Leiden gestuurd. Reuvens noteerde dat hij het op 17 oktober ontving. Een kladversie van dit verslag bevindt zich in Assen, DA, toegang 0584 (Handschriften Ellents / Hofstede), nr. 25 (maar daar gedateerd: 'Assen 29 van herfst^m 1809' = 29 september 1809). Dit Asser klad heeft hetzelfde watermerk als het Brusselse ms. 17936.
- 31 Pp. 3-17. Reuvens ontving dit stuk, blijkens aantekening, op 19 oktober 1833, tegelijk met de tekeningen uit de collectie van Johannes Hofstede. Dat ze onvolledig zijn blijkt ook uit de aantekening 'waarvan het vervolg (nu nog niet) is gevonden'. Dit stuk moet identiek zijn aan de *Memorie* die Van Giffen vermeldt (cf. n. 21).
- 32 Beide lijsten worden in appendix gepubliceerd.
- 33 Van deze tweede lijst bevindt zich een kopie in Assen, DA, toegang 0584 (Handschriften Ellents / Hofstede), nr. 26. Van de eerste lijst is er in Assen blijkbaar geen kopie bewaard.
- 34 In werkelijkheid gaat het hierbij om middeleeuwse venterpen (vriendelijke mededeling van Wijnand van der Sanden).
- 35 De lijst vermeldt enkel dat het stuk in Emmen is gevonden en dat het met een zware steen bedekt was. Dat laatste kan eventueel op een hunebed wijzen.
- 36 Cf. Ter Wal 1997/1998, 514.
- 37 De Verhandeling van Westendorp werd voor het eerst gepubliceerd in *Letter- en oudheidkundige verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der wetenschappen te Haarlem* 1, 1815, 235-368. De bewuste passage vindt men op p. 243: 'In't kabinet van den Heer HOFSTEDe, die veel in deze *tumuli* heeft doen graven, ziet men eene kleine kopere urne: eene ware zeldzaamheid in Drenthe'.
- 38 Leiden, RMO, Pleyte-archief, C257, map CII, vanaf p. 37.
- 39 Cf. DA, toegang 0698.

- 40 Een toepassing van deze principes is ook te vinden in Verweij 2006; Verweij 2007; Verweij 2009; Verweij 2011; Verweij 2012.
- 41 Ik wil graag mijn hartelijke dank betuigen aan Jaap Beuker, conservator archeologie van het Drents Museum, de provinciaal archeoloog van Drenthe, Wijnand van der Sanden, en Jan Lanting voor hun ondersteuning en suggesties, alsmede Marieke Kroonen, gewezen archivaris-bibliothecaris van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, voor de faciliteiten die mij ter plaatse verleend werden, de medewerkers van het Drents Archief voor de assistentie tijdens mijn bezoek op 19 en 20 maart 2014 evenals Jan en Joke Benjamins (Anloo) en Jan Oosting (Hardenberg) voor alle assistentie op de zoektocht naar de 'emmer van Anloo'.

Literatuur

- Apostool, C., [1816]: *Catalogus der schilderijen, oudheden, enz., op 's Rijks Museum te Amsterdam berustende*, tweede ed., Amsterdam.
- Bakker, J.A., 2010: *Megalithic research in the Netherlands 1547-1911. From 'Giant's beds' and 'Pillars of Hercules' to accurate investigations*, Leiden.
- Bibliotheca Hulthemiana, 1837: *Bibliotheca Hulthemiana ou Catalogue Méthodique de la riche et précieuse collection de livres et de manuscrits délaissés par M. CH. Van Hulthem*, vol. VI: *Manuscrits*, Gent.
- Churchill, W.A., 1935: *Watermarks on paper in Holland, England, France, etc., in the XVII and XVIII centuries and their interconnection*, Amsterdam.
- De Schepper, M., A. Kelders en J. Pauwels 2008: *In de ban van boeken. Grote verzamelaars uit de negentiende eeuw in de verzamelingen van de Koninklijke Bibliotheek van België* (= tentoonstellingscatalogus), Brussel.
- Gheyn, J. Van den, 1927: *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique*, dl. XI, Renaix.
- Giffen, A.E. van, 1925-1927: *De hunebedden in Nederland (met atlas)*, Utrecht.
- Giffen, A.E. van, 1947: Oudheidkundige aantekeningen over Drentsche vondsten XII: Het kringgrepuurnveld en de grafheuvels O.Z.O. van Gasteren, gem. Anloo, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 63, 69-134.
- Giffen, A.E. van, 1962: Restauratie en na-onderzoek van het langgraf (D 43) te Emmen (Dr.), *Helinium. Revue consacrée à l'archéologie des Pays-Bas, de la Belgique et du Grand-Duché de Luxembourg* 2, 104-114.
- Heawood, E., 1950: *Watermarks mainly of the 17th and 18th centuries*, Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia 1, Hilversum.
- Janssen, L.J.F., 1859: *Oudheidkundige verhandelingen en mededeelingen* dl. III, Arnhem.
- Kocks, G.H., 1997: *Woordenboek van de Drentse dialecten*, Assen.
- Kooi, P.B., 1979: *Pre-Roman urnfields in the north of the Netherlands* (= dissertatie Rijksuniversiteit Groningen), Groningen.
- Okken, J.W.G., 2004: 150 jaar Drents Museum, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 121, 1-47.
- Pleyte, W., 1877: *Nederlandsche oudheden van de vroegste tijden tot op Karel den Groote: afbeeldingen naar de oorspronkelijke voorwerpen of naar photographieën met begeleidenden tekst en oudheidkundige kaart*, dl. II: *Drenthe*, Leiden.
- Verweij, M., 2006: La matérialité des manuscrits. Conséquences pour l'histoire et pour les éditions critiques. In: T. van Hemelryck en C. Van Hoorebeeck (red.), *L'écrit et le manuscrit à la fin du Moyen Âge*, Texte, codex & contexte 1, Turnhout, 367-377.
- Verweij, M., 2007: Vierhonderd handschriften in tweeënhalve eeuw. Het geval van Peraldus, *De Gulden Passer* 85, 21-41.
- Verweij, M., 2009: Latijnse brieven van Theodorus van der Ameijden (1586-1656): Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Ottob. lat. 2318, *In Monte Artium, Journal of the Royal Library of Belgium* 2, 221-242.
- Verweij, M., 2011: *Codices Ovidiani Bruxellenses*. Les manuscrits latins d'Ovide à la Bibliothèque royale de Belgique. In: A. Faems, V. Minet-Mahy en C. Van Coolput-Storms (red.), *Les translations d'Ovide au Moyen Âge*, Publications de l'Institut d'études médiévales, Textes, études, congrès 26, Louvain-la-Neuve, 39-69 (+ fig. 1-6).
- Verweij, M., 2012: Het broederschapboek van S. Giuliano dei Fiamminghi en de statuten uit 1444, *In Monte Artium, Journal of the Royal Library of Belgium* 5, 169-214.
- Wal, A. ter, 1997/1998: Twee graven met Romeins bronzen vaatwerk uit Drenthe, *Palaeohistoria* 39/40, 513-527.
- Westendorp, N., 1815: Verhandeling ter beantwoording der vraag Welke volkeren hebben de zoogenoemde hunebedden gesticht. In welke tijden kan men onderstellen, dat zij deze oorden hebben bewoond?, *Letter- en oudheidkundige verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der wetenschappen te Haarlem* 1, 235-368.

Summary

A manuscript from Drenthe in Brussels and the archaeological activities of Johannes Hofstede in 1809

MS 17936 of the Royal Library of Belgium in Brussels is the report of the excavation of D41 near Emmen in 1809. This report by the excavator, Johannes Hofstede, dated 24th April, was meant to be sent to the Royal Institute in Amsterdam, together with some of the objects found. However, Johannes' brother Petrus Hofstede, governor of Drenthe during the period of the kingdom of Louis Napoleon (1806-10), changed his plans and decided to send it directly to the king. A copy of that version is now in the Pleyte Archives at the National Museum of Antiquities in Leiden (box C257, C[I]). The older version, now obsolete, eventually made it into the collection of Charles Van Hulthem and hence to the Royal Library in Brussels. The Brussels version contains some additional drawings that do not relate to the text in any way. They represent various pieces of pottery, mostly prehistoric. After one of the items had been identified as the so-called 'bucket of Anloo', a bronze vessel from the Roman period that was found in a tumulus in Gasteren near Anloo and was known to have been in the collection of Johannes Hofstede, the other objects could be traced back to the same collection. A second series of drawings is also to be found in the Pleyte archives in Leiden (box C257, CII). After the king's visit in March 1809, Johannes Hofstede donated his collection of archaeological artefacts to King Louis Napoleon for the newly founded National Museum (now the Rijksmuseum) in Amsterdam. At the same time, Petrus Hofstede stipulated that only his brother Johannes was allowed to do any archaeological research in Drenthe. A series of other excavations followed, at Zeijen, Eext, Loon and Emmen, all in 1809. A critical edition of the report and the lists of objects donated by Johannes Hofstede to the National Museum in 1809 complete this article on an important moment in the archaeology of Drenthe.

Dr. Michiel Verweij
Afdeling Handschriften
Koninklijke Bibliotheek van België
Keizerslaan 4
B-1000 Brussel, België
michiel.verweij@kbr.be

M. Verweij (1964) is adjunct-conservator op de Afdeling Handschriften van de Koninklijke Bibliotheek van België te Brussel. Hij is classicus van opleiding (KULeuven) en is gespecialiseerd in de Latijnse literatuur van de Moderne tijd (vanaf de Renaissance) en in middeleeuwse en vroegmoderne handschriften. Hij schreef ook een biografie van paus Adrianus VI (1459-1523). Hij was in 2002, 2003-04 en 2010 *visiting professor* aan de KULeuven.

Appendices

Deze appendices bevatten de volgende onderdelen:

- I Codicologische beschrijving van het Brusselse ms. 17936 (I) en van het document in het Pleyte-archief in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, doos C257, C[I], 21-34 (II);
- II Kritische editie van het verslag van de opgraving van D41 op 22 en 23 april 1809 door Johannes Hofstede, met – op zijn beurt – twee appendices: II, 1 de tekst van Petrus Hofstede over deze opgraving afgedrukt in de *Koninklyke Courant* van 13 juli 1809, en II, 2 de brief van Petrus Hofstede aan koning Lodewijk Napoleon van 16 mei 1809, met Nederlandse vertaling;
- III De twee lijsten van objecten die Johannes Hofstede vanuit Assen naar Amsterdam stuurde op 4 april (A) en 18 december (B) 1809;
- IV Beknopte beschrijving van de tekeningen in het Brusselse handschrift en het Leidse Pleyte-archief.

Appendix I Codicologische beschrijving van de versies van het verslag in Brussel en Leiden

I Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, ms. 17936 [Opgravingsverslag van hunebed D41]

Materiële beschrijving

Papier (watermerken: de letters G R onder een koningskroon in een krans van loof, het geheel in een cirkel (ff. 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 15, 19, 21); Hollandse tuin met leeuw met zwaard en pijlenbundel en met Hollandse maagd met vrijheidshoed in 18de-eeuwse dracht en de tekst 'Pro patria' (ff. 2, 4, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 20, 22), variant van Heawood 1950, nr. 3713 (geattesteerd in Leiden in 1790), maar dan zonder de in nr. 3713 voorkomende naam 'H Wolven', of van Churchill 1935, nr. 151 (gedateerd 1799), maar dan zonder de letters TM en met beter getekende hoed op de lans en leeuw, alsmede ook andere vorm van het schild met G R en kroon); 33,1 x 20 cm; (i) + 22 + (i) ff. (19de-eeuwse foliëring); bladspiegel: f. 1r-1v: 29 x 19,9 cm, f. 2r-7v en 14r-20v: 29,3 x 10,7 cm (in dit gedeelte is alleen het rechtergedeelte van het blad beschreven); f. 1r-1v: 2 kolommen, f. 2r-7v en 14r-20v: 1 kolom; 28 regels (geen lijnen getrokken); één enkele katern van 16 folia (touw zichtbaar tussen f. 14 en f. 15), in het midden waarvan 6 losse bladen zijn ingenaaid (tussen f. 7 en f. 14). Band: karton met groen gemarmerd overtrek, rug en smalle rand op platten in oranje pseudo-leer met ingekerfd ruitmotief; op voorplat etiket met nummer ('17936'); tegen binnenkant van de platten onregelmatig afgesneden grijs papier waarvan een tweede helft als schutblad fungeert; tegen binnenkant voorplat: nummer '17936' in rode inkt, daaronder in potlood 'V H 964', daaronder etiket van de Koninklijke Bibliotheek van België, bevattende inventarisnummer (17936), catalogusnummer (7313) en formaat (C), met in potlood het nummer in de on-line-catalogus (BB1504282); midden 19de eeuw.

Modern (19de-eeuws) cursiefschrift (ca. 1,5 mm; 1 hand) in lichtbruine inkt; één correctie. Ff. 8v, 9r, 10r, 11r, 12r, 13r bevatten tekeningen in zwart potlood (f. 9r ook één in bruin potlood) van steeds twee aardewerken potten.

Inhoud

ff. 1r-20v: *Voorslag door M^r. P. Hofstede te Assen Departement Drenthe gegeven aan Het Koninklijk Instituut van wegens de ontdekking van een Hunnebed digt bij Emmen in het zelve Departement* (ff. 8v-13r: tekeningen);

Inc. (f. 1r, kolom a): *Voorslag door M^r. P. Hofstede te Assen Departement Drenthe gegeven aan Het Koninklijk Instituut van wegens de ontdekking van een Hunnebed digt bij Emmen in het zelve Departement*. De ondergetekende door de heer Pothoff Schultes Loiaal officieel zijnde geïnformeerd dat men in de nabijheid van het Dorp Emmen in dit Departement gelegen, onder een der Grafheuvelen of zogenaamde Tumuli een Hunebed van zware steenen zamengesteld, had gevonden...

Inc. (f. 1r, kolom b): De Ondergetekende ontvangen hebbende eene Dispositie van UWEdgest^t de dato 21 van Grasmaand jl: N° 8 bij welke Hij word geïnverteerd om zich in Persoon vergezeld van den Landmeter Aardenburg naar Emmen te begeven ten einde te inquireren op zekere in de nabijheid van gemelde plaats onlangs ontdekte Grafkelder of Hunnebed, voorts daar van een accurate tekening te doen vervaardigen, ...

Expl.: ... zoo verlevendigt zig ook tevens de hoop, dat bij een nauwkeurig onderzoek, wel eenig meerder licht over het geen thans nog geheel raadselagtig is, en uit enkele gissingen bestaat, zal worden verspreid. Ik heb de eer etc. etc. / get:/ I: Hofstede Assen den 24st van Grasmaand 1809.

ff. 21r-22v blanco.

Datering en herkomst

[Eind april 1809?]; [Assen?].

De tekst van het verslag is gedateerd 24 april 1809 te Assen (f. 20v: 'Assen den 24st van Grasmaand 1809') en gesig-neerd: I. Hofstede (f. 20v).

Herkomst: collectie Charles Van Hulthem (geen materiële sporen, behalve het later toegevoegde nummer in potlood op de binnenkant van het voorplat: 'V H 964'; cf. *Bibliotheca Hulthemiana* 1837, 283, nr. 964, zonder verdere aandui-dingen van herkomst, volgens de catalogus zou het handschrift 26 folia tellen).

Aangekocht door de Koninklijke Bibliotheek van België in 1837 met de rest van de collectie van Ch. Van Hulthem (rondstempels met 'L van Leopold I op f. 1r, 6r, 11r, 15r, 19r en 20v).

Bibliografie: Van den Gheyn 1927, 166, nr. 7313.

II Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, Pleyte-archief, doos C257, map C[I], 21-34 [Opgravingsverslag van hunebed D41]

Materiële beschrijving

Papier (watermerk: Nederlandse leeuw met zwaard (geen pijlenbundel!)) in cirkel met randschrift 'Concordia res parvae crescant', gedekt door een koningskroon; variant op Churchill 1935, nrs. 124-126, maar zonder firmanaam, met Latijns motto en andere positie van het zwaard); 33,1 x 20,05 cm; i f. + 12 pp. + i + ii ff. (eigentijsde paginering); bladspiegel: 20 x 17,3 cm; 1 kolom; 38 regels (lijnen getrokken met potlood); één enkele katern van zes in elkaar geschoven dubbele folia (niet genaaid), gevoegd in een omslag van papier met titel. Gevoegd in een map tussen andere stukken met verwante inhoud en voorzien van paginering in blauw potlood 21-33 (eind 19de of 20ste eeuw).

Modern (19de-eeuws) cursiefschrift (ca. 1 mm; 1 hand) in zwarte inkt; diverse correcties. De laatste twee bladen bevatten twee tekeningen op geel papier, opgeplakt op wit papier met hetzelfde watermerk als de tekst: tekening 1 (drie potten): 17 x 32,8 cm; tekening 2 (genummerd: 33; twee profielen van een hunebed onder zijn heuvel): 16,8 x 34,8 cm.

Inhoud

pp. 21-32 = pp. 1-12: *Bericht van M^r. I. Hofstede over de onlangs in de nabijheid van Emmen in dit Departement ontdekte Grafplaats:*

Inc. (p. 21(bis) = p. 1): Aan den Heer Land Drost van het Departement Drenthe. Mijn Heer de Land Drost. De onder-getekende ontvangen hebbende eene Dispositie van Uwed. Gestr. De dato 21 van Grasmaand i.l. N° 8, bij welke hij word geïnverteert, om zich in Persoon, vergezeld van den Landmeter Aardenburg, naar Emmen te begeven, ten einde te inquireren op zekere, in de nabijheid van gem. Plaats onlangs ontdekte Grafkelder of Hunebed, voorts daarvan een accurate tekening te doen vervaardigen, ...

Expl.: ... zoo verlevendigt zich ook tevens de hoop, dat, bij een nauwkeurig onderzoek, wel eenig meerder licht over hetgene thans nog raadselachtig is en uit loutere gissingen bestaat, zal worden verspreid. Ik heb de eer met verschul-digde eerbied te zijn, Mijnheer de Land Drost, Uw onderdanige en gehoorzame Dienaar, Essen den 30 van Grasm. 1809, (was get.) I. Hofstede.

(zonder nummer): tekening met drie potten.

p. 33: tekening van twee profielen van een hunebed onder zijn grafheuvel.

Datering en herkomst

[Mei of juni 1809? (*terminus post quem*: 16 mei 1809)]; [Amsterdam?].

De tekst is gedateerd 30 april 1809 te Assen (p. 12: 'Essen [*sic*] den 30 van Grasm. 1809') en gesigneerd: I. Hofstede (p. 12).

Herkomst: Rijksmuseum te Amsterdam, overgedragen aan Rijksmuseum van Oudheden in Leiden in 1825-1826.

Bibliografie: van Giffen 1925-1927, dl. II, 28-42; Bakker 2010, 105-108.

Appendix II Teksteditie van het verslag van de opgraving van hunebed D₄₁ te Emmen door Johannes Hofstede

Inleidende opmerkingen

Bij onderstaande teksteditie is het Brusselse handschrift (**B** = *Bruxellensis*) als *manuscrit de base* gebruikt. Spelling en interpunctie uit dit exemplaar zijn zo goed mogelijk gehandhaafd, evenals de hoofdletters, al is het niet altijd duidelijk (vooral bij de s en de z) of het om een hoofdletter of een kleine letter gaat. Dat vergroot niet altijd het gemak voor de lezer, maar hier ingrijpen gaat in tegen de principes van een transcriptie. Ik heb geen wijzigingen of correcties in deze tekst aangebracht, zodat onderstaande tekst inderdaad een getrouwe weergave van de tekst in het Brusselse handschrift vormt. De versie in Leiden (Rijksmuseum van Oudheden, Pleyte-archief, doos C257, map C[I], pp. 21-32) is volledig tegen het Brusselse handschrift gecollationeerd. Afwijkende lezingen zijn in voetnoot geplaatst, waarbij **L** staat voor *Lugdunensis*, dus voor het 'Leidse' handschrift. In dit kritisch apparaat zijn enkel die lezingen behouden die echt afwijken en eventueel een verschil in betekenis kunnen hebben. Soms gaat het om kopieerfouten, soms kan het ook gaan om stilistische of taalkundige verbeteringen ten opzichte van het Brusselse exemplaar in de naar Amsterdam gestuurde (en verloren) versie. Op enkele plaatsen biedt L een datum of initialen die niet in B staan: waarschijnlijk zijn die in de naar Amsterdam verstuurde tekst dus wel aangebracht. Er is slechts één echt serieuze variant, nl. bij de beschrijving van de bodem van het hunebed.

De zeer frequent voorkomende spellingsvarianten zoals *stenen* (B) naast *steen* (L), *een* (B) naast *eene* (L), zijn hierbij niet weergegeven. De studie der Nederlandse spelling is weliswaar heel interessant – zeker in deze periode na het invoeren van de spelling Siegenbeek in 1804 –, maar het kritisch apparaat zou sterk overladen worden en echte gevolgen voor de betekenis hebben deze varianten niet. A.E. van Giffen publiceerde in zijn standaardwerk *De hunebedden*, 1925-1927, dl. II, 32-39, een transcriptie van de Leidse versie, maar vanuit filologisch standpunt laat deze editie te wensen over. Zo corrigeert Van Giffen herhaaldelijk de tekst, zonder dat hij dit aangeeft. Inhoudelijk had Van Giffen ongetwijfeld gelijk, maar de door hem afgedrukte tekst is daarmee niet langer wat hij voorwerpt te zijn, nl. een getrouwe transcriptie van het oorspronkelijke document. Een aantal van deze afwijkingen, c.q. correcties is in het kritisch apparaat vermeld, aangeduid met *Van Giffen*. Bovendien zijn in voetnoot de overeenkomende passages van de editie in de *Letter- en oudheidkundige verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der wetenschappen te Haarlem*, vol. 1, 1815, 369-376, geplaatst, wat vergelijking tussen de handschriftelijke en gedrukte versies mogelijk maakt (aangeduid met: *ed. 1815*).

In het kritisch apparaat (in voetnoot geplaatst) bij deze tekst en in de twee appendices II, 1 en II, 2 worden enkele afkortingen gebruikt: *add.* = *addidit* = toegevoegd (*ante* = vóór, *post* = na); *om.* = *omisit* = weggelaten; *supra lin.* = *supra lineam* = boven de regel geplaatst; *in margine* = in de marge.

(f. 1ra)

Voorslag door M^r. P. Hofstede te Assen Departement Drenthe gegeven aan Het Koninklijk Instituut van wegens de ontdekking van een Hunnebed digt bij Emmen in het zelve Departement.¹

1 *Ed. 1815*: Beschrijving van de grafplaats, de gedaante hebbende van een hunebed, in het jaar 1809, bij Emmen in Drenthe, uit een heuvel opgedolven, afgebeeld op Plaat II. overgenomen uit een verslag des aangaande aan de Maatschappij medegedeeld, door Mr. P. Hofstede, ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw, gouverneur van Drenthe, directeur van deze Maatschappij.

De ondergetekende door de heer Pothoff Schultes Loiaal officieel zijnde geïnformeerd dat men in de nabijheid van het Dorp Emmen in dit Departement gelegen, onder een der Grafheuvelen of zogenaamde Tumuli een Hunebed van zware steenen zamengesteld, had gevonden, en dat, schoon de Eerste ontdekker van het zelve reeds begonnen was dit ge-*(f. 1va)*-denkten der Oudheid te doorzoeken, hij scholtes, zoo ras hij daar van kennis had bekomen, zulks hadde gestuit, en daar tegens de nodige voorzieninge gedaan, heeft hier op dadelijk bij dispositie van den 21st. van Grasmaand 1809 de Heer I. Hofstede geïnviteerd om zich in Persoon, vergezeld van den Landmeter Aardenburg naar Emmen te begeven, op de Gemelde Grafplaats te inquireren, van dezelve een accurate tekening te doen vervaardigen, en deze met zijn Rapport ter Tavel van het Land-Drost-ambt over te leggen. Ten gevolge voorschreven Dispositie begaf zich dan ook de Heer Hofstede de dag daar aan naar Emmen op reis, bewerkstelligde het hem opgedragen onderzoek en deed van zijn wedervaren het volgend verslag.²

(f. 1rb)

De Ondergetekende³ ontvangen hebbende eene Dispositie van UWEdgest^r de dato 21 van Grasmaand jl: N° 8 bij welke Hij word geïnviteerd om zich in Persoon vergezeld van den Landmeter Aardenburg naar Emmen te begeven ten einde te inquireren op zekere in de nabijheid van gemelde plaats onlangs ontdekte Grafkelder of Hunnebed, voorts daar van een accurate tekening te doen vervaardigen, en dezelve met zijn Rapport ter Tavel van het Land-Drost-ambt over te leggen, heeft de Eer dien ten gevolge te berigten dat hij op vrijdag den 22ste dezer ten fine voormeld, met den voornoemden Heer Aardenburg naar Emmen is vertrokken, en zich bij zijn aankomst aldaar, dadelijk bij den Schultes⁴ Mr. C: Pothoff heeft vervoegd, *(f. 1vb)* om de nodige Schikkingen te maken, en de wijze te beramen, op welke men met het voorgenomen Onderzoek het dienstigst een aanvang zoude kunnen maken, hebbende de⁵ gemelde Schultes⁶ reeds op een verzoek, de vorige Dag door de ondergetekende aan zijn Ed: gedaan, eenige arbeiders tot de nodige Gravinge⁷ gereed gehouden.

Met dezen geadsisteerd en in het gezelschap van den Heer Procureur Generaal Mr: ⁸ Oortwijn, benevens de meergenoemde⁹ Heeren¹⁰ Pothoff en Aardenburg, begaf zich de Ondergetekende op den gezegden 22ste naar de Plaats alwaar den¹¹ te voren de Ontdekking bij gelegenheid van het zoeken naar steenen, *(f. 2r)* met het bepaald oogmerk, om onder dezelve Schatten, ten minsten eenige buit op te sporen, was gedaan, en bevond, dat de heuvel of Tumulus, welke de Grafplaats bevatte, ongeveer een Kwartier uurs¹², ten westen of aan deze Zijde van het Dorp Emmen, en schlegt[s]¹³ weinig schreden ten Zuiden van de publieke weg gelegen was, en dat er in diens omtrek nog eenige diergelijke heuvels en steenen Hunebedden, waar in trouwens het Karspil¹⁴ Emmen zeer rijk is, door het veld lagen verspreid.

Terwijl de Heer Aardenburg zich met het opnemen der hoogte en van den omtrek der Tumulus, welk eerste ongeveer 10 voeten, boven de oppervlakte der grond, *(f. 2v)* en de laatste eene Circumferentie van wel 60 voeten gebleek te bedragen, kunnende om de oneffenheid van het terrein de nauwkeurigste maat niet worden aangegeven, onledig hield, onderzocht de ondergetekende het inwendige van dezelve, in zoo verre hem zulks, door de ontbloting en vergraving der aarde, welke de eerste ontdekker reeds had bewerkstelligd, mogelijk was gemaakt.

De gesteldheid waarin de ondergetekende, op dat ogenblik de Grafplaats vond, gevoegd bij het berigt van den meergemelden eersten ontdekker, dat hij namentlijk¹⁵ reeds, bij de verwerking van het *(f. 3r)* Zand eenige kleine

² B Voorslag ... volgend verslag: niet in L.

³ L vóór 'De ondergetekende': Aan den Heer Land-Drost van het Departement Drenthe. Mijn Heer de Land-Drost!

⁴ B Schultes: L Scholtus, *Van Giffen* Schultus.

⁵ B hebbende de: L hebben de.

⁶ B Schultes: L Scholtus, *Van Giffen* Schultus.

⁷ B Gravinge: L graving.

⁸ L *add.* L.L..

⁹ B meergenoemde: L meergem(elde).

¹⁰ L *add.* Mr.

¹¹ B: plaats opengelaten voor de datum; L 19^{den}.

¹² B uurs: L uur.

¹³ B schlegt[s]: L slechts.

¹⁴ B Karspil: L Carspil.

¹⁵ B namentlijk: L namelijk.

stukjes van Urnee¹⁶ en beenderen had uitgedolven, liet hem slegts eene flauwe hoop van eenige der oudheden, welke, gedurende zoo veele eeuwen, in dezelve bewaard waren gebleven, te zullen redden, te meer, daar de gedachte Persoon, niet alleen de boven of dekstenen der Grafplaats, gedeeltelijk van de zoden en het zand ontdaan, maar ook eenige der Kleinere steenen, welk¹⁷ tot aanvulling der opengeblevene ruimten, tusschen de grote stenen waren ingevoegd geweest, uitgerukt en daar door de instorting van aarde en Keijen in het binnenste van het hol veroorzaakt had, terwijl hij daar en boven aan de noordelijke zijde, op deze manier, zich een opening had bezorgd, groot genoeg om in de Graf-(f. 3v)-plaats zelve te kunnen doordringen, en zijn begonnen onderzoek naar verborgen schatten te vervolgen. Dezelve had voorts nog, met het opgegeven oogmerk, het ingestorte zand gedeeltelijk verarbeit of weggeruimd, op en in den bodem gegraven en gepunt, en dus het inwendige der Grafplaats zoo wel een ander¹⁸ gedaante doen verkrijgen¹⁹ als de Urnee²⁰ of potjes, welke met beenderen en asch er in bij gezet waren, voor een groot gedeelte hoogstwaarschijnlijk verbrijzeld.

Om echter met vrucht eenig onderzoek te kunnen²¹ doen en om daar toe de nodige ruimte te bekomen, maakte de ondergetekende een aanvang met de Tumulus te doen doorgraven, beginnende van de oost en westzijde, (f. 4r) tot naar diens midden toe²², of tot aan de Grafplaats, in dezelve strekking gelegen.²³

Na dat dit werk afgedaan en de steenen, zooveel tot het oogmerk dienstig was, boven en aan alle zijden van het zand ontbloot waren, bevond men dat de Grafplaats was zamengesteld, uit veertien zware stenen of veldvlinten²⁴, waarvan er vier aan de Zuid-, vier aan de Noord-, één aan de oost en één aan de westzijde waren geplaatst, terwijl de vier andere steenen in de strekking van het Zuiden na het Noorden²⁵ als dekstenen over dezelve waren gelegd. Deze steenen welke van buiten oneffen, dog aan de binnen zijde der Grafstede van eene meer gladde (f. 4v) bewerking zijn, waren op die plaatsen alwaar dezelve niet genoegzaam aan elkanderen waren verbonden²⁶, boven en aan alle kanten aangevuld met kleinere²⁷ steenen, ten einde het indringen van de aarde, welke rondsom dezelve tot een heuvel zoude worden opgeworpen geheel te beletten, - terwijl verders het zand²⁸, waar uit deze heuvel bestond op en rondsom de Grafplaats, met een zeer groot aantal steenen waaronder van eene vrij²⁹ aanmerkelijke zwaarte, als doormengd was;

16 B Urnee: L urne.

17 B welk: L welke.

18 B ander: L andere.

19 B verkrijgen: *ante corr.*: krijgen.

20 B Urnee: L urne.

21 L om. kunnen.

22 B midden toe: L middenpunt.

23 De aanhef is in *ed. 1815* sterk verkort weergegeven. De hele passage in B 'De ondergetekende' (f. 1ra) tot 'in dezelve strekking gelegen' (f. 4r) luidt in *ed. 1815*: 'De heuvel, waaruit deze Grafplaats is opgedolven, lag omtrent een kwartier uurs ten westen van het dorp Emmen, slechts weinige schreden ten zuiden van den weg. Hierin was deze grafplaats door een naburig bewoonder, bij gelegenheid van het zoeken naar steenen, ontdekt, die vervolgens, op hoop van daar schatten te vinden, zich eene opening in deze grafplaats gemaakt had, in dezelve was doorgedrongen en den bodem gedeeltelijk had omgedolven, gedeeltelijk met een punt-ijzer onderzocht, om daar in de veronderstelde schatten te ontdekken. Deze omdelving wierd door den Heer Mr. C. POTHOF, Schultes van Emmen, gestuit, die vervolgens van deze ontdekking aan den Heer P. HOFSTEDE, toen Landdrost van Drenthe, kennis gaf. Deze Heer nodigde hierop zijn H. Eds. broeder, den Heer J. HOFSTEDE, Ontfanger generaal van't Landschap Drenthe, om zich, vergezeld van den Landmeter AARDENBURG, naar deze grafplaats te begeven, daarvan eene nauwkeurige teekening te doen vervaardigen, en dezelve nevens zijn verslag ter tafel van het Landdrost-ampt over te leggen. Volgens dit verslag begaf zich de Heer J. HOFSTEDE, in gezelschap van den Heer Procureur generaal Mr. OOSTWIJN, benevens de gemelde Heeren POTHOF en AARDENBURG, naar dezen heuvel, welken men bevond omtrent 10 voeten hoogte en ruim 60 voeten in den omtrek te hebben.' Met name alles wat op het verrichten van de verschillende werkzaamheden betrekking heeft is weggelaten, terwijl ook de rol van Petrus Hofstede meer naar voren is geschoven.

24 B veldvlinten: L sluiten.

25 B het Zuiden na het Noorden: L zuid en noord.

26 B waren verbonden: L sloten.

27 B kleinere: L kleindere.

28 B zand: L land.

29 B eene vrij: L een.

zijnde deze aldaar zekerlijk gelegd geweest, met oogmerk, om de verstuiving van den heuvel³⁰ voor te komen, en om tevens (*f. 5r*) dezelve tegens het geweld van buiten, zoo veel te beter te beveiligen.³¹

Na dat dan het zand behoorlijk was weggeruimd, heeft de ondergetekende eene der dekstenen aan de oostzijde, niet zonder veel moeite en door het aanwenden van hefboomen, doen verschuiven om genoegzaam licht in de Grafplaats in te laten en ook tevens ruimte te verkrijgen tot het uitbrengen der ingevallene steenen en aarde, en na dat deze met de meest mogelijke voorzigtigheid waren weggenomen, ging men tot een nader onderzoek over, en ontdekten toen dat de grond onder den bodem der Grafplaats wel ter hoogte van een voet uit een laag van wit zand, (*f. 5v*) kleine keistenen en gruis van steenen bestond, of liever dat dezelve daar mede was aangevuld. – Op deze bodem, welke zeer hard was en digt in elkander scheen gewerkt te zijn, wierd wederom zand en gruis van steenen gevonden, en boven deze eindelijk een vloer van Keijen³², die echter onregelmatig gelegd of mogelijk door de Graving en punting, welke in dezelve gedaan was boven³³ uit zijn verband was geraakt.³⁴ Daar³⁵ men tot nog toe niets vernomen had, als eenige kleine stukjes van beenderen en van gebrokene Urnee³⁶, hoopte en vermoede³⁷ de ondergetekende dat tusschen deze dubbele bodem, evenals in de Grafkelder te Eext³⁸, nog wel iets zoude worden ontdekt, en deed daar- (*f. 6r*)-om met zoo veel te meer omzigtigheid, het onderzoek vervolgen, daar³⁹ nu in plaats van met de spade, met de handen, te doen werken, het zand en Gruis tusschen de bodems geregeld en langzaam te doen wegnemen en nauwkeurig agt te geven op ieder voorwerp, t'welk eenige aandacht scheen te verdienen.

Niet lang was men hier mede bezig geweest, of er wierd aan de Zuid Zijde in de Grafplaats eene gebrokene Urnee⁴⁰, waarop een steen gevallen of, bij de plaatsing van dezelve, opzettelijk gelegd was, gevonden. Deze was bijgezet tusschen de Zamenvoeging van twee der grote Zijdstenen, welke (*f. 6v*) door hunne onevene⁴¹ gedaante aldaar eene kleine hoek formeerden. – Men vond nu vervolgens een menigte gebrokene Urne van onderscheidene gedaante, grootte, Kouleur en op onderscheidene manieren, met loofwerk, streepen en gaatjes om⁴² de randen

30 B heuvel: L Tumulus.

31 B Na dat dit werk gedaan ... te beter te beveiligen: *ed. 1815*: 'Nadat de steenen grafplaats in dezen heuvel van alle zijden zoo wel als van boven ontbloot was, bevond men dezelve te bestaan uit veertien zware steenen, waarvan vier aan de zuid- vier aan de noord- één aan de oost en één aan de wetszijde stonden, en dat de vier overigen als dekstenen over dezelve waren gelegd. Waar deze steenen van boven of terzijde elkander niet behoorlijk raakten, waren de tusschenruimten met grootere en kleinere steenen aangevuld; ten einde het indringen van het zand van den heuvel in de grafplaats te beletten. Verder was het zand, waaruit deze heuvel bestond, op en rondsom de grafplaats met een zeer groot aantal steenen, waaronder van een vrij aanmerkelijke zwaarte, als doormengd; zeer waarschijnlijk met het oogmerk om dezelve te beveiligen, en de verstuiving van den heuvel voor te komen.'

32 B grond onder den bodem ... vloer van keijen: L bodem bestond uit een vloer van keijen.

33 B boven: L los en.

34 B Nadat dan het zand ... uit zijn verband was geraakt: *ed. 1815*: 'Een der dekstenen door middel van hefboomen verschoven hebbende, om genoegzaam licht in dezelve te laten, en om de ingevallene kleine steenen en het zand daaruit weg te ruimen, zag men dat de steenen van deze grafplaats, die van buiten hunne oneffene oppervlakte behouden hadden, aan de binnenzijde vlak bewerkt waren. Wijders ontdekten men, dat de bodem der grafplaats wel ter hoogte van een voet met een laag van wit zand, kleine keistenen en gruis van steenen was aangevuld: dat deze bodem, welke zeer hard was, en digt in elkander scheen gewerkt te zijn, bedekt was met zand en gruis van steenen, en dat boven denzelfden een tweede bodem of vloer van keijen lag, die echter onregelmatig gelegd of mogelijk door het onderzoek, hetgeen de eerste ontdekker daarin met het punttjzer gedaan had, uit zijn verband geraakt was.'

35 L *add. ante* Daar: dat wel $\frac{3}{4}$ van een voet onder deze bodem, nog een dergelijke vloer was aangelegd, zijnde de tusschenruimte gevuld met wit zand en gruis van steenen, en dat eindelijk onder dit alles de grond der grafplaats was aangevuld met wit zand, kleine keistenen en gruis van steenen, 't geen wel ter hoogte van eenen voet zeer hard en digt in elkander scheen gewerkt te zijn.

36 B Urnee: L urne.

37 B vermoede: L vermoedde.

38 B Eext: L Eest.

39 B daar: L door.

40 B Urnee: L urne.

41 B onevene: L oneffene.

42 L *add. en in*.

verzierd⁴³ geweest. – Het getal dezer⁴⁴ gebroene Urnee⁴⁵ is wel niet naauwkeurig te bepalen, doch de ondergetekende zal uit de voorhanden zijnde stukken te oordeelen, dezelve wel tot 14 of 15 mogen brengen, die nu alle, en waarschijnlijk⁴⁶ van⁴⁷ een groot gedeelte, door het ontijdig en ruw onderzoek van den ontdekker der Grafplaats, verloren zijn geraakt.⁴⁸

Na dat men eindelijk den 23ste tot ongeveer 12 uren⁴⁹ (*f. 7r*) van wederzijden met de losmaking der bodem tot aan het midden der Grafplaats gevorderd⁵⁰ en bijna alle hoop op een gelukkig slagen verdwenen was, wierd door een der werklieden een klein aarden vaatje van eene aschgrauwe Kouleur⁵¹, zijnde 1½ duimen hoog en boven aan de rand twee duimen wijd, van tusschen de beide bodems uitgehaald, en voorts niet verre daar af⁵², een ander aarden vaatje van een rode Couleur, hebbende de gedaante van een kruikje en zijnde met eenige streepjes getekend hetzelfde is hoog 4 duimen en breed aan den buik 3½ duimen, zijnde de hals die kort en eng is, nog met eene rondsom uitstekende krans op des- (*f. 7v*)-zelfs midden helfte voorzien. – Spoedig hier op vond men een derde vaatje van aschgrauwe aarde eenigzints onregelmatig van omtrek hoog 3 duimen breed bij de buik 4 duimen en boven bij⁵³ de rand de wijdte van 3½ duimen hebbende;⁵⁴ welke stukken de ondergetekende de Eer heeft bij dit bericht mede over te geven – gelijk ook een aantal scherven of gedeeltens der⁵⁵ gebroene Urnee⁵⁶, niet zoo zeer⁵⁷ om derzelve waarde, als wel om nader het gegrond vermoeden, zoo mogelijk nog te versterken, dat er in dit Departement, zoo⁵⁸ des wegens de nodige nasporing geschied, nog vele stukken van dien aard zouden gevonden kunnen (*f. 14r*) worden.⁵⁹

Van welk gebruik nu deze drie vaatjes zijn geweest, zal niet ligt iemand stellig durven bepalen, dat dezelve niet de dienst der eigenlijk gezegde Urnee⁶⁰ hebben gedaan, schijnt men vooreerst te mogen opmaken uit hare⁶¹

43 B verzierd: L vercierd.

44 B dezer: L der.

45 B Urnee: L urne.

46 B waarschijnlijk: L mogelijk.

47 B van: L voor.

48 B Daar men tot nog toe ... verloren zijn geraakt: *ed. 1815*: 'Men onderzocht nu met de meeste oplettendheid de laag zand en gruis van steenen, tusschen de beide gemelde bodems gelegen, en ontdekte, eerst aan de zuidzijde in de grafplaats, eene gebroene urne, waarop een steen gevallen was, of bij de plaatzing opzettelijke gelegd was. Deze urne was bijgezet tusschen de zamenvoeging van twee der groote zijstenen, welke door hunne onevene gedaante terzijde aldaar een kleinen hoek vormden. Men vond vervolgens, langs de binnenzijde der steenen, eene menigte gebroken urnen van onderscheidene gedaante, grootte en kleur, en op onderscheidene wijzen met loofwerk, streepjes en gaatjes om de randen versierd Het getal dezer gebroken urnen was wel niet naauwkeurig nategaan, doch zoo verre men uit de voorhand zijnde stukken konde oordelen, waren dezelve tot 14 of 15 urnen te brengen, die waarschijnlijk allen door het ruwe onderzoek met het puntijzer van den eersten ontdekker zullen gebroken zijn.'

49 B uren: L muren, *Van Giffen* uren.

50 L *ante corr.* gevonden.

51 B Kouleur: L koleur.

52 B niet verre daar af: L zeer digt daaraan.

53 B bij: L aan.

54 In B is iets meer dan een halve regel blanco gelaten.

55 B of gedeeltens der: L van.

56 B Urnee: L urnen.

57 L *om.* zoo zeer.

58 B zoo: L indien.

59 B Na dat men eindelijk ... gevonden kunnen worden: *ed. 1815*: 'Na deze gebroene urnen met het steengruis langs de binnezijde dezer grafplaats te hebben weggeruimd, vond men in het midden van dezelve, tusschen de gezegde twee bodems, een klein aarden vaatje van eene aschgrauwe kleur, zijnde 1½ duimen hoog en boven aan den rand 2 duimen wijd. Voorts niet verre van daar een ander aarden vaatje van eene roode kleur, hebbende de gedaante van een kruikje, en met eenige streepjes geteekend. Hetzelfde was hoog 4 duimen en breed aan den buik 3½ duimen; zijnde de hals, die kort en eng was, nog met eenen rondsom uitstekenden krans, op deszelfs midden, voorzien. Laatstelijk vond men een derde vaasje van aschgrauwe aarde, eenigszins onregelmatig van omtrek, hoog 3 duimen, breed aan den buik 4 duimen, en boven bij den rand 3½ duimen.' De vermelding van de overdracht van de scherven is weggelaten uit de editie.

60 B Urnee: L urne.

61 B hare: L hunne.

gedaante, zijnde wel inzonderheid het kruikje weinig geschikt tot het ontvangen van asch of beenderen en mede hier uit, dat in of bij dezelve, ook gene asch of beenderen gevonden zijn; terwijl eindelijk deze vaatjes in het midden der Grafstede, en de Urnee⁶², daarentegen, aan de wanden van dezelve zijn geplaatst geweest. – Mogelijk moet het kruikje gebragt worden tot dat soort van (f. 14v) vaatjes of vlesschen⁶³ waar in de tranen, onder het bedrijven van rouwe over de afgestorvene⁶⁴ gestort⁶⁵, verzameld en met de Urnee⁶⁶ welke de asch⁶⁷ bevatteden⁶⁸, bijgezet wierden, of misschien zijn alle deze vaatjes tot eenig huislijk⁶⁹ of ook wel Godsdienstig gebruik bij het doen van offeranden gebezigd geweest en ter liefde en achtung voor de overledene⁷⁰ of⁷¹ om andere reden⁷², mede bij de Lijkbussen gesteld.⁷³

De ondergetekende, welke reeds hier vooren de uitwendige gedaante en⁷⁴ zamenstelling der Grafplaats⁷⁵ aan UWEdgest^f. heeft opgegeven, zal nu diens lengte, breedte en diepte, volgens opmetinge⁷⁶ van den Heer Aardenburg, die ook tevens de bijgevoegde (f. 15r) tekening van dezelve heeft vervaardigd⁷⁷, behoren te laten volgen; - dezelve is dan van binnen⁷⁸ van het oosten naar het westen over den bodem der kleine vlinten⁷⁹ of stenen gemeten 15 Rhijnlandsche voeten lang – de binnenvlakte der dekstenen houd 14 voeten en 2 duimen, de binnenste breedte over den bodem of vloer bedraagt 5 voeten en 8 duimen, de breedte van boven, mede binnen-werks 4 voeten, en eindelijk de diepte of hoogte tusschen de onderkant der dekvlinten⁸⁰ en vloer⁸¹ 3 en ½ voeten.⁸²

Uit welke opneming blijkt, zoo als⁸³ zulks ook met een opslag van het oog reeds⁸⁴ zichtbaar is, dat⁸⁵, zoo wel de zijd- als eindstenen der Grafplaats in eene schuinse rigting of naar binnen overhellende (f. 15v) gezet zijn, 't geen voorbedagtelijk en om daardoor eene meerdere vastheid aan het werk⁸⁶ te geven; schijnd te zijn geschied, te meer,

62 B Urnee: L urne.

163 B vlesschen: L fleschjes.

64 B de afgestorvene: L den afgestorvenen.

65 L *add.* (zoo men zegt).

66 B Urnee: L urne.

67 L *ante corr.* asche.

68 L *ante corr.* bevatten.

69 B huislijk: L huiselijk.

70 B de overledene: L den overledenen.

71 B of: L ofte.

72 B reden: L redenen.

73 De alinea 'Van welk gebruik ... Lijkbussen gesteld' is in *ed. 1815* sterk gereduceerd. Elke hypothese wordt in feite weggelaten. *Ed. 1815*: 'De gedaante van deze drie vaatjes was derhalven van die der gewone urnen zeer verschillende: welligt hebben zij ook tot een ander gebruik gediend. Dit vermoeden wordt eenigermate hierdoor versterkt, dat de urnen alleen aan of nabij de wanden van deze grafplaats gevonden wierden, terwijl de drie gezegde vaatjes in't midden van dezelve stonden.'

74 B en: L van.

75 B Grafplaats: L grafplaatsen.

76 B opmetinge: L opmeting.

77 B vervaardigd: L gemaakt en van de vaatjes zal vervaardigen.

78 L *om.* van binnen.

79 B vlinten: L sluiten.

80 BL dekvlinten: *Van Giffen* deksluiten.

81 L *add.* of eerste bodem van steenen.

82 B De ondergetekende ... 3 en ½ voeten: *ed. 1815*: 'De lengte van deze grafplaats, van binnen en van onderen over den steenen bodem gemeten, was 15 Rhijnlandsche voeten, doch van boven aan de onderzijde der deksteen was de lengte 14 voeten 2 duimen. De breedte van binnen over den bodem was 5 voeten 8 duimen, en van boven aan de deksteen 4 voeten. De diepte of hoogte tusschen de onderzijde der deksteen en den steenen bodem was 3½ voeten.'

83 B zoo als: L dat, gelijk.

84 L *om.* reeds.

85 L *om.* dat.

86 B werk: L geheel.

dewijl men geene verzakking van een dezer steenen bemerkt, 't geen ook trouwens wel van een enkele voet of steunsteen, maar niet ten opzichte van allen kan worden verondersteld.⁸⁷

De ondergetekende zoude hier mede zijn berigt kunnen sluiten, dan het zij hem vergund ten aanzien der Grafplaats zelve, het volgende aantemerken, namelijk dat het hem, onder en na diens ontbloting is voorgekomen, dat dezelve niet behoort, tot die eigenlijk zogenaamde Grafkelders, alwaar van⁸⁸ er, onder anderen, eene bij Eext in dit Departement is gevonden, maar dat deze zal moeten (*f. 16r*) worden gerangschikt onder dat soort van steenen Hunebedden, waar van een menigte in dit Departement⁸⁹, als onder anderen⁹⁰ te Ballo, Rolde, Eext, Borger, Emmen en Elders voorhanden zijn, en hier voor meend de ondergetekende zoo door vergelijking van deze begraafplaats met de zoo even gemelde Grafkelder⁹¹ en andere hem bekende Hunebedden, als door de inrigting en samenstelling van het gehele werk, eene genoegzame reden te vinden.

Uit de zoo even gedane opgave en meting⁹² van den Heer Aardenburg, heeft UWEdgest^f. opgemerkt, dat deze Grafplaats zich van het Oosten naar het westen uitstrekkende, de lengte van 15⁹³ en de breedte van 5 voeten en 8 duimen heeft (*f. 16v*) en dat deszelfs langwerpige gedaante alzo volkomen overeenkomt met die van zoo veele andere steenen Hunebedden in dit Departement; terwijl daarentegen de Grafkelder bij Eext eene geheel andere⁹⁴ en meer vierkante⁹⁵ aanleg heeft en op verre⁹⁶ de ruimte der eerstgenoemde niet bevat.

Verders merkte UWEdgest^f. op, dat deze Grafplaats aan alle zijden is gesloten geweest, zonder eenige toegang van buiten te verlenen, daar de Kelder bij Eext aan de Zuidzijde van eene opening, dienende voor ingang ter breedte van 2 voeten en gaande met vier trappen nederwaarts, is voorzien geweest.

Voorts dat deze Grafplaats tusschen de binnenzijde der dekstenen en de bodem of vloer van vlinten slegts eene diepte heeft van 3½ (*f. 17r*) Rhijnlandsche voeten op welke hoogte⁹⁷ meestal de dekstenen der Hunebedden gevonden worden, terwijl de meergedagte Grafkelder een diepte van 5 voeten heeft gehad; waarbij de ondergetekende nog voegd, dat deze Grafplaats, evenals de andere Hunebedden in dit Departement, boven de gewone oppervlakte der Grond is opgerigt.⁹⁸

Eindelijk heeft deze Grafplaats ook dit gemeen met de andere Hunebedden, 't welk⁹⁹ de ondergetekende onderzocht heeft, dat de bodem of vloer uit kleine Keijen en Gruis van Keijen is zamengesteld, zodanig digt in een gepakt, dat dezelve voor de spade bijna ondoordringbaar is gemaakt. Uit welk alles de ondergetekende vermeend het volgende bovendien te mogen besluiten; vooreerst dat het ten minsten thans buiten (*f. 17v*) alle bedenking is gesteld, dat de Hunebedden in dit Departement, niet anders zijn als Grafsteden of die plaatsen, waar in de aloude voorzaten

87 B De ondergetekende zoude ... kan worden verondersteld: *ed. 1815*: 'Uit deze maten blijkt het, hetgeen ook reeds met een opslag van het oog zichtbaar was, dat zoowel de zijd- als eindstenen dezer grafplaats in eene schuinsche richting of naar binnen overhellend gesteld zijn, waardoor men aan het geheel eene meerdere vastheid heeft gegeven. Nergens was er eenige verzakking van één der steenen, hetgeen men door de vaste bewerking van den hier bovengemelden ondersten bodem heeft voorgekomen.' B verondersteld: L voorondersteld.

88 B alwaar van: L als waarvan.

89 B dit Departement: L deze streken.

90 L *om.* onder anderen.

91 B Grafkelder: L grafkelders.

92 B meting: L meting.

93 B 15: L 16, *Van Giffen* 15.

94 B andere: L ander.

95 B vierkante: L vierkanten.

96 L *add.* na.

97 L *add.* ook.

98 B De ondergetekende zoude ... Grond is opgerigt: *ed. 1815*: 'Uit de beschrijving van deze grafplaats blijkt het, dat dezelve niet behoort tot die grafkelders, waarvan er onder anderen eene bij Eext in Drenthe gevonden en door VAN LIER in zijne oudheidkundige brieven beschreven is. Immers de grafkelder te Eext heeft eenen geheel anderen meer vierkanten aanleg, en op verre na de ruimte niet van de grafplaats te Emmen. Deze is daarenboven van alle zijden ingesloten geweest, zonder eenigen toegang van buiten te verlenen, terwijl de kelder te Eext daarentegen aan de zuidzijde eene opening had, dienende voor ingang, ter breedte van 2 voeten, en gaande met vier trappen nederwaarts. Wijders had deze kelder eene meerdere diepte, zijnde dezelve in plaats van 3½ van 5 voeten.'

99 B 't welk: L welke.

van deze gewesten de overgeblevene asch en beenderen van de verbrande Lijken der afgestorvenen¹⁰⁰, na dezelve in daar toe geschikte Urnee¹⁰¹ of potjes te hebben verzameld plegtig hebben bijgezet; en ten tweden, dat de overige Hunebedden welke in deze streken nu geheel open en van alle aarde ontbloot gevonden worden, oorspronkelijk van dezelfde bouworder en inrigting als deze grafplaats zullen zijn geweest, en dat de zoden en Grond met welke dezelve eertijds waren overdekt of toevallig door verstuiving van het zand, waarvan men alhier zoo menigvuldige voorbeelden ziet, of, (*f. 18r*) of bij het zoeken van steenen er van afgeraakt zijn; - beide deze oorzaken, hebben zonder bedenking daar toe medegewerkt, en de laatste wel zoodanig, dat bekendlijk¹⁰² de vorige Regering van het Landschap bij eene strenge Resolutie tegens de verdere schending dezer begraafplaatsen en het vervoeren derzelver steenen, reeds voor jaren heeft moeten voorzien.

Deze begraafplaatsen zouden ook, indien ze niet op dezelve¹⁰³ wijze bedekt waren geweest, in geen deele aan het oogmerk, om namelijk deze geheiligde overblijfselen eene verzekerde rustplaats te verschaffen, beantwoord hebben, en inzonderheid (*f. 18v*) niet in die overoude en ruwe tijden, waarin ze opgerigt zijn, in welke dezelve meer aan vijandelijke vernieling, aan de omwroeting van het wild gedierte, 't welk buiten twijfel in de uitgestrekte Bosschen, waar mede¹⁰⁴ deze gewesten zijn beslagen geweest, in menigte zal hebben verkeerd, - ook strookt de tegenwoordige toestand der Hunebedden zoo zeer¹⁰⁵ niet, met het denkbeeld van duurzaamheid en van eene aanhoudende beveiliging, welke men veronderstellen¹⁰⁶ mag, dat de stigters voornamelijk op het oog hebben gehad, en welke ook zoo zichtbaar doorstraalt in het overige der toestel van het gehele gevaarte, dat eene opmerkzame¹⁰⁷ beschouwer, uit (*f. 19r*) hoofde van het tegenstrijdige, 't geen¹⁰⁸ er gelegen is in het ophopen van zulke verbazende steenklompen, die het geweld van zoo vele eeuwen hebben kunnen wederstaan, en in het besteden van zoo geringe zorg voor de bescherming der asch, om welke alleen dezelve zamen gebragt zijn, dadelijk gevoelen en toestemmen zal, dat deze werken der oudheid niet ongeschonden of in hunne eerste staat tot ons overgebragt zijn.¹⁰⁹

Behalven deze Grafheuvel heeft de ondergetekende nog eene andere¹¹⁰ Tumulus, liggende eenige schreden verder¹¹¹ westwaards in het veld¹¹² doen doorgraven; hij vond in het middel¹¹³ van dezelve een menigte steenen, tot een langwerpig vierkant, de¹¹⁴ hoogte van (*f. 19v*) ruim vier voeten op elkanderen gestapeld en met zand doormengt, schoon deze steenen waar onder veele van meer dan¹¹⁵ 100 lb gewigts tot aan den bodem toe afgenomen zijn en men voorts onder dezelve gegraven heeft, is er echter niets gevonden, waar uit men het gebruik van dezelve heeft kunnen opmaken, - een gelijke opeenhoping¹¹⁶ van steenen vond men in het laatst afgelopen jaar in een bergje bij¹¹⁷ het Boerschap Ballo, zonder dat men verder iets van aanbelang in het zelve bespeurde.

Men zoude mogen gissen dat deze steenhopen tot altaren hebben gediend, of dat dezelve mogelijk het onderste gedeelte of het voetstuk van den Brandstapel, waar op (*f. 20r*) de Lijken tot asch wierden verteerd, hebben uitgemaakt

100 B afgestorvenen: L afgestorvene.

101 B Urnee: L urne.

102 B bekendlijk: L bekendelijk.

103 B dezelve: L dezelfde.

104 B waar mede: L waarme.

105 L om. zoo zeer.

106 B veronderstellen: L vooronderstellen.

107 B eene opmerkzame: L een opmerkzaam.

108 B geen: L welk.

109 B Eindelijk heeft deze Grafplaats ... overgebragt zijn: deze alinea's zijn niet hernomen in *ed. 1815*, maar worden vervangen door: 'Meerder overeenkomst heeft deze grafplaats met een nog ongeschonden gebleven hunebed, daar hetzelfde op gelijke wijze uit zijd- en deksteenen is zamengesteld. Echter verschillen de Hunebedden hiervan door de tusschenruimten, die doorgaans tusschen de zijdsteeenen gevonden worden, als ook door hunne meer ruwe samenstelling, zijnde de steenen, waaruit zij bestaan, in't geheel niet bewerkt of aan de binnenzijde vlak gemaakt, zoo als die van deze grafplaats; waarom dan ook dezelve van een lateren oorsprong schijnt te zijn.'

110 B andere: L ander.

111 B verder: L verders.

112 B in het veld: L op.

113 B middel: L midden.

114 B de: L ter.

115 B dan: L als.

116 B opeenhoping: L ophoping.

117 B bij: L nabij.

en dat men, om ook de overgeblevene asch en beenderen welke men niet heeft kunnen verzamelen, egter zoo veel mogelijk te bewaren, van rondsom den brandstapel met aarde en zoden heeft bedekt, - welk vermoeden misschien, daar door, nader versterkt word, dat deze Tumulus slegts weinige¹¹⁸ schreden van de Grafplaats was verwijderd.¹¹⁹

Dan, daar men opnieuw in de nabijheid van Emmen, een steenen Hunebed door een bergje omgeven, gevonden heeft, en er grond is van te verwagten dat er meer diergelijke ontdekkingen in die streek, zullen worden gedaan, zoo verlevendigt zig ook tevens de hoop, dat bij een nauwkeurig onderzoek, (f. 20v) wel eenig meerder licht over het geen thans nog geheel¹²⁰ raadselagtig is, en uit enkele¹²¹ gissingen bestaat, zal worden verspreid.

Ik heb de Eer te etc.¹²²

Assen¹²³ den 24st van Grasmaand¹²⁴ 1809¹²⁵

/get:¹²⁶/ I: Hofstede.

Appendix II, 1 Het bericht over de opgraving in de *Koninklijke Courant* van 13 juli 1809

HOLLAND

AMSTERDAM den 12 van Hooimaand.

De gedenkteeken van vorige eeuwen, vroeger dan de tijd der Romeinen, veelvuldig aanwezig in het departement Drenthe, een land, weinig bekend, doch in vele opzichten merkwaardig en belangrijk, zijn thans wederom vermeerderd met een schoon *Hunnebed*, of aloude begraafplaats, onlangs ontdekt en opgedolven in het Dingspil Zuidenveld, karspel Emmen, een kwartier uurs van het gehucht, het geen dezen naam draagt, en slechts weinig schreden van den publieken weg of algemeene passage verwijderd; hetzelfde was nog ongerept, nimmer geopend, of doorzocht, en lag nog in den staat, zoo als het door vorige bewoners van dit gewest, met ongeloofelijke moeite, arbeid en geduld is opgerigt, en geheel ongeschonden tot ons overgebragt. Overdekt met aarde, bewassen met heide, uiterlijk de gedaante hebbende van een tumulus, of zoogenoemde grafheuvel, na genoeg tien voet hoog, en zestig in den omtrek, welke in de drentsche velden bij menigte zijn verspreid, was daarop verder geen acht gegeven.

118 B weinige: L eenige.

119 B Behalven deze Grafheuvels ... van den Grafplaats was verwijderd: *ed. 1815*: 'Ten westen van dezen grafheuvel lag, op eenige schreden afstand, een andere heuvel. Bij het doorgraven van denzelfden vond men eene menigte steenen, tot een langwerpig vierkant ter hoogte van 4 voeten [o]peengest[ap]eld, en met zand doormengd. Men heeft deze steenen, waaronder veelen van meer dan 100 lb gewichts, tot op den bodem afgenomen, en voorts onder dezelve gegraven, doch niets gevonden, waaruit men het gebruik of het oogmerk van deze steenhoop heeft kunnen opmaken. Eene dergelijke steenhoop vond men in he[t] voorgaande jaar in de buurtschap Ballo, zonder dat men verder iets van aanbelang in dezelve heeft kunnen bespeuren. Zoude men mogen gissen, dat deze steenhoopen mogelijk het onderste gedeelte of het voetstuk van den brandstapel hebben uitgemaakt, waarop de lijken tot asch werden verteerd, en dat men, om ook de overgeblevene asch en beenderen, welke men niet heeft kunnen verzamelen, echter zoo veel mogelijk te bewaren, den brandstapel van rondsom met zoden heeft bedekt? Dit vermoeden wordt misschien daardoor versterkt, dat deze heuvel slechts weinige schreden van de grafplaats was verwijderd.' De hypothese die Hofstede in zijn verslag formuleert, wordt hier als een vraag hernomen (en daardoor uiteraard nog voorzigtiger geformuleerd).

120 L om. geheel.

121 B enkele: L loutere.

122 B etc.: L met verschuldigde eerbied te zijn, Mijn Heer de Land-Drost, Uw onderdanige en gehoorzame Dienaar.

123 B Assen: L Essen, *Van Giffen* Assen.

124 B 24st van Grasmaand: L 30 van Grasm.

125 Datering in de linkerkolom op gelijke hoogte met de handtekening.

126 B get.: L was get.

Dit Hunnebed eindelijk ontdekt, en op bevel van den landdrost naauwkeurig onderzocht, is, na remotie van de op en ingebragte aarde, binnenwerks in den bodem lang bevonden 15 voeten, van boven, of, in het verwulf gemeten, 14 voeten, 2 duim, de breedte van den bodem, 5 voet 8 duim, in het verwulf 4 voet, de diepte tusschen den bodem en het verwulf, drie en een half voet, rijnlandsch; hetzelfde is zamengesteld uit 14 zware steenen of veld-vlinten, waarvan 4 aan de zuid-, 4 aan de noord-, 1 aan de oost- en 1 aan de west-zijde zijn geplaatst, en de 4 overigen, in de strekking van het zuiden naar het noorden, als deksteen over het Hunnebed gelegd, alle van buiten ruw en onëffen, doch aan den binnenkant meer glad bewerkt, de holten, tusschen de groote steenen overgebleven, waren zorgvuldig gestopt met kleinere keijen, en de opgeworpen grond, met eene menigte steenen van onderscheiden zwaarte doormengd; de dubbele bodem van het Hunnebed, uit kleine steentjes, wit zand uit steengruis bestaande, en zeer vast bewerkt, leverde een aantal urnen op, van onderscheidene grootte, gedaante en kleur, allen door het punt-ijzer, en het zoo ontijdig als ruw onderzoek van den eersten ontdekker, doorboord en gebroken, zijnde slechts twee kleine van aschgrauwe kleur, en één kruikje of tranenvlesje van roode aarde, ongeschonden opgedolven, en zullen dezelve in des Konings museum worden overgebracht, hetwelk reeds eene vrij aanmerkelijke verzameling, der in het landschap Drenthe, van tijd tot tijd ontdekte oudheden bevat; aan Z. M. gedurende Hoogstderzelver verblijf te Assen, door den ontvanger-generaal mr. *J. Hofstede* aangeboden, en door den Koning met genoegen en erkenenis aangenomen.

Voorts is, bij gelegenheid der bovengemelde ontdekking, in dat gewest gedaan, de navolgende bekendmaking: De landdrost van het departement Drenthe in overweging hebbende genomen, dat, sedert eenigen tijd, op sommige plaatsen van het departement, bijzonder in het Zuidenveld, overtreden worden de orders, tegen het opbreken en vervoeren der steen van de zoogenoemde Hunnebedden, den 21sten van hooimaand 1734 en 27sten van bloeimaand 1790 gearresteerd, en dat de bargies of grafheuvels, hier en daar in de velden verspreid, met puntijzers worden onderzocht, en de gedenkteekens der oudheid in dezelve nog voorhanden, alzoo doorboord, gebroken en bedorven; heeft noodig geoordeeld: bij vernieuwing van voorschreven orders, door dezen, wel ernstig aan een' ieder te verbieden, om geene Hunnebedden, grafkelders, of hoogten, bekend onder den naam van Tumuli, welke in de opene vlakten van dit departement worden gevonden, met steenprikkers te onderzoeken, veel min dezelve te ontblooten, de keijen aftenemen en te verplaatsen, of dezelve op eenige wijze te reppen of te schenden, bij de boete van 100 goudguldens, telken reize te verbeuren.

En vermits Z. M., bij Hoogstdeszelfs aanwezen in deze residentie, zich het opsporen en het doen van onderzoek naar dergelijke oudheden voorbehouden heeft, met speciale autorisatie op den ontvanger-generaal mr. *J. Hofstede*, om hier toe de noodige maatregelen te nemen, en Hoogstdeszelfs welmeening ten dezen ter executie te leggen, zoo zullen de gemeente-besturen, schultessen en verdere officieren, niet slechts voor de stipte naarkoming dezer vernieuwde orders moeten zorgen, maar ook den gedachten mr. *J. Hofstede* de noodige informatie mededeelen, bij toevallige ontdekkingen van eenige antiquiteiten, of wanneer hun daaromtrent eenige gegronde vermoedens mogen voorkomen.

In 's lands-huis binnen Assen, den 21sten van grasmaand 1809

De landdrost opgenomen

P. HOFSTEDÉ

Appendix II, 2 De brief van Petrus Hofstede aan koning Lodewijk Napoleon d.d. 16 mei 1809

Signatuur: Drents Archief, 0001 (Oude Staten Archieven), nr. 1535007.

Deze minuut van de brief van Petrus Hofstede aan koning Lodewijk Napoleon (in het Frans) draagt de oude signatuur: 'Litt. F N° 127'.

Materiële beschrijving: papier (watermerk: Hollandse leeuw op voetstuk in cirkel met randschrift); 33,6 x 20,8 cm; bifolio; correcties in de tekst; 19de-eeuws cursiefschrift, enkel op de rechterhelft van elk blad.

Assen le 16 May 1809

Le Landdrost a

Sire !

Le Bailli pothoff me fit dernièrement savoir que dans le voisinage d'Emmen, hameau situé au sud de ce Département, on avoit par hasard découvert, sous un tertre de sable ou Tumulus une ancienne cave sépulcrale de la plus grande sorte, et d'un aspect extérieur vraiment imposant¹²⁷.

Je crus devoir charger aussitôt des recherches ultérieures M^r le receveur général J. Hofstede, qui, il y a quelques semaines, a envoyé au Museum Royal, à Amsterdam, son cabinet d'antiquités drenthoises. je l'autorisai donc à se rendre, accompagné d'un habile dessinateur // (*verso*) à la cave découverte pour y faire toutes les fouilles et perquisitions nécessaires, et m'en donner ensuite son rapport.

L'exposition exacte et le dessin fidèle, que je prends la liberté de présenter à Votre Majesté, pourront la convaincre que cette découverte nous a fait connaître un monument précieux¹²⁸ de la plus haute antiquité. J'aurai soin que les urnes et autres effets trouvés, également dont je joins ici le dessin¹²⁹, soient envoyés au museum.

Ces étonnans restes¹³⁰ des anciens habitans de ce pays, quoique construits certainement bien longtems avant que le métal fût connu dans ces contrées¹³¹, fait naître néanmoins, dans l'esprit de nos paysans, le fol espoir d'y trouver des trésors, et les porte à en¹³² sonder l'intérieur avec des tarrières ou fers pointus, qui brisent les¹³³ vases fragiles de terre, où sont // (*recto*) renfermées les cendres de ces corps brûlés: j'ai donc crû, sire!, devoir¹³⁴ m'y opposer par la défense ci-jointe.

J'ose espérer que ma conduite à cet égard sera, dans tous les points, approuvée par Votre Majesté, et je prends la liberté de la prier de vouloir bien ordonner qu'on mette entre les mains de M^r J Hofstede, à charge d'en rendre compte, une certaine somme, pour fournir aux frais¹³⁵ des¹³⁶ recherches¹³⁷ des antiquités de ce Département, conformément à la volonté que Votre Majesté a daigné me faire connaître verbalement.

C'est etc.

127 Volgt doorgestrept: et Maj majestueuse.

128 fait connaître un monument précieux: *supra lin.*, boven doorgestrept: rendus possesseurs de plusieurs pièces.

129 également ... dessin: *in margine*.

130 restes: *supra lin.*, boven doorgestrept: monumens.

131 contrées: *supra lin.*, boven doorgestrept: pays.

132 en: gevolgd door doorgestrept: fouiller.

133 les: gevolgd door doorgestrept: pots de [...].

134 devoir: gevolgd door doorgestrept: en conséquence.

135 pour fournir aux frais: *in margine*.

136 des: *supra lin.*, boven doorgestrept: pour les.

137 recherches: gevolgd door doorgestrept: ultérieures.

Vertaling

Assen, 16 mei 1809

De Landdrost aan

Sire !

De schulte Pothoff heeft mij onlangs laten weten dat er in de buurt van Emmen, een gehucht in het zuiden van dit departement, bij toeval onder een zandhoop of Tumulus een oude grafkelder van het grootste type en met een werkelijk imposant uiterlijk is ontdekt.

Ik vond dat ik terstond de ontvanger-generaal, Mr J. Hofstede, die enkele weken geleden zijn kabinet van Drentse oudheden naar het Koninklijk Museum in Amsterdam heeft gezonden, met verder onderzoek moest belasten. Ik gaf hem dus toestemming zich, in het gezelschap van een bekwame tekenaar, naar de ontdekte kelder te begeven om daar alle noodzakelijke opgravingen en onderzoeken te doen en me daarvan vervolgens verslag uit te brengen.

Het nauwkeurige rapport en de waarheidsgetrouwe tekening die ik me hierbij veroorloof aan Zijne Majesteit te overhandigen, kunnen deze ervan overtuigen dat deze ontdekking ons een kostbaar monument van de hoogste ouderdom heeft leren kennen. Ik zal er zorg voor dragen dat de urnen en andere gevonden objecten, waarvan ik hier eveneens een tekening bij insluit, naar het museum zullen worden gezonden.

Deze verbazingwekkende resten van de oude inwoners van dit land, hoewel zeker lang voordat het metaal in deze streken bekend was gebouwd, doen desondanks in de geest van onze boeren de dwaze hoop postvatten dat ze daar schatten kunnen vinden en brengt hen ertoe het binnenste van deze heuvels te verkennen met grondboren of gepunte ijzeren staven die de kwetsbare aarden vazen waarin de as van deze verbrande lichamen zijn bevat, breken. Ik heb derhalve gemeend mij met het bijgevoegde verbod daartegen te moeten verzetten.

Ik durf hopen dat mijn handelwijze in al haar punten door Uwe Majesteit goedgekeurd zal worden en ik neem de vrijheid haar te verzoeken te willen beslissen een zeker bedrag in de handen van Mr. Hofstede te deponeren, die nadien daarvan rekenschap zal afleggen, om tegemoet te komen aan de kosten van het onderzoek naar de oudheden van dit departement, in overeenstemming met de wens die Uwe Majesteit mij mondeling heeft verwaardigd mee te delen.

Het is enz.

Appendix III De lijsten van de schenkingen van Johannes Hofstede aan het Koninklijk Museum

Op 4 april en 18 december 1809 stuurde Johannes Hofstede, zoals hij koning Lodewijk Napoleon tijdens diens bezoek aan Assen beloofd had, in twee leveringen (een aanzienlijk deel van) de archeologische objecten uit zijn privéverzameling naar het kersverse Rijksmuseum te Amsterdam. In 1825-1826 werden deze objecten dan overgedragen aan het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Voor beide schenkingen maakte Johannes Hofstede een lijst van de objecten van de desbetreffende zending. Deze lijsten, die hieronder worden uitgegeven, bevinden zich op het moment in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, meer bepaald in het Pleyte-archief, doos C257, map CII, pp. 22-31 voor de lijst van 4 april en pp. 32-36 voor het stuk van 18 december. Uit de handtekening blijkt dat beide lijsten autograaf zijn, d.w.z. dat Johannes Hofstede deze zelf heeft neergeschreven. De eerste lijst werd afgedrukt in Apostool [1816?], 102-105, waarbij de objecten genummerd zijn van 503 tot 532 (deze lijst bevindt zich ook in Rijksmuseum van Oudheden, Pleyte-archief, doos C257, map CII, p. 2). Deze nummers zijn in onderstaande editie toegevoegd tussen haakjes in vet. In het handschrift zelf worden de objecten voorafgegaan door een ander volgnummer, dat niet overeenkomt met het geciteerde catalogusnummer van het Rijksmuseum, maar vermoedelijk met de nummering uit een andere druk (die ik helaas niet heb teruggevonden). Deze nummers worden hieronder steeds gegeven tussen rechte haken en cursief. Beide nummers volgen steeds op de vermelding van het object, hoewel

de tweede reeks in het handschrift vóór de items geplaatst is (in rode inkt). Bovendien staan er vóór de nummers in de eerste lijst in de marge nog streepjes in potlood (alsmede een enkele cirkel), evenals kruisjes: deze streepjes en kruisjes zijn na de desbetreffende items in de editie geplaatst, voorafgaand aan de nummers. In de tweede lijst bevinden zich gelijkaardige streepjes en kruisjes, soms ook een vraagteken: deze zijn onder na de items gegeven. Bovendien staan er vóór de nummers in de tweede lijst doorgestreepte nummers: deze zijn na de desbetreffende items vermeld tussen rechte haken in cursief. In tegenstelling tot de eerste lijst zijn deze nummers dus doorgestreept: dit is niet weergegeven in deze editie. Deze nummers in de tweede lijst volgen direct op de rode nummering in de eerste lijst, maar zijn in grijs potlood. In beide lijsten bevinden zich aantekeningen van een later moment, o.m. door C. Reuvsens. Deze aantekeningen worden na de eigenlijke tekst van de lijst gepubliceerd. Daarmee wordt weliswaar de huidige verschijningsvorm van de documenten wat geweld aangedaan, maar anderzijds wel het oorspronkelijke beeld gerespecteerd.

In onderstaande editie werd de spelling en interpunctie strikt gerespecteerd. Enkele afkortingen zijn opgelost waarbij de aangevulde letters tussen haakjes zijn geplaatst.

A Lijst 1 d.d. 4 april 1809: Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, Pleyte-archief, doos C257, map CII, pp. 22-31

(Papier (geen watermerk), twee maal gevouwen; 22,9 x 18,7 cm; 6 ff., samen genaaid tot één katern. Elke pagina is voorzien van een reclamant. Modern (19de-eeuws) cursiefschrift in zwarte inkt.)

(p. 22)

Lijst van Urna's en andere Oudheden in het Departement Drenthe gevonden.

(p. 23: geen aantekeningen van Johannes Hofstede)

(p. 24)

Lijst der urna's en andere Oudheden in het Departement Drenthe gevonden door den ondergetekenden afgezonden voor het Koninklijk Musæum den 4^{den} van Grasmaand 1809.

Nº 1

Een¹³⁸ Zoogenaamden Donderbeitel of Wig, hebbende waarschijnlijk tot eenig Gereedschap gediend, gevonden bij de Urna Nº 19 onder het stenen Hunebed of Grafheuvel, gelegen aan den weg tussen Loon en Taarlo, 1½ uur van Assen in het Departement Drenthe
/ x (503) [488]

Nº 2

Dito Donderbeitel of Wig, gevonden bij Westervelde 2 uren van Assen¹³⁹

(p. 25)

Nº 3

Dito d° gevonden te Eext 3 uren van Assen onder het stenen Hunenbedde Aldaar.
/ x (504) [489]

Nº 4

Dito d° gevonden te Annen 3 uren van Assen onder een Hunebedde in het Veld.
/ x (505) [490]

¹³⁸ Een: later toegevoegd in potlood.

¹³⁹ Dit item is later doorgehaald met een schuinkruis.

N° 5

Dito dito mede gevonden in het Departement Drenthe.

/ (506) [491]

N° 6

Dito d° gevonden onder een Hunebed, niet verre van Emmen Dep^l. Drenthe 7 uren van Assen.

/ (507) [492]

(p. 26)

N° 7

Een zoogenaamde Donderhamer, zijnde de eenigste bekende van die grootte, welke in dit Departement gevonden is, opgedolven in 1785, in het veld digt bij Gasselte, drie uren van Assen, hebbende waarschijnlijk gediend tot een Wapentuig, gelijk ook tot een Eer of Veldteken.

/ (508) [493]

N° 8

Een d° Fraaij gepolijst, en zeer net bewerkt, zijnde de tweede welke bekendelijk van dit soort, in dit Departement gevonden is.

/ (509) [494]

N° 9 en 10

Twee gebrokene d° Hamers.

// x (510 511) [495 496]

N° 11

Een Discus of Werpschijf van gebakken aarde, hebbende hoogstwaarschijnlijk gediend (p. 27) tot een Speeltuig, zijnde met twee ingedrukte merktekenen voorzien, ten einde dezelve onder het spelen, van andere Werpschijven zoude kunnen onderscheiden worden.

O (512) [498]¹⁴⁰

N° 12

Een dito van Keijsteen, welke men aan beide zijden heeft beginnen te doorboren.

O (513) [497]¹⁴¹

N° 13

De greep of het gevest van een zabel, gevonden in een Grafheuvel bij Ballo, een half uur van Assen in het Jaar 1789, bij de Urna N° 20.

/ (514) [499]

N° 14

Een Koperen Armring gevonden onder een Grafheuvel te Gieten.

/ (515) [500]

N° 15

Een dito dito aldaar gevonden.

/ (516) [501]

140 498: ante corr.: 497.

141 497: ante corr.: 498.

N° 16

Een stuk van dito Armring mede aldaar gevonden.

/ (517) [502]

(p. 28)

N° 17

Eene Urna van blaauwachtige aarde met Beenderen en asch gevonden in den Jare 1787, onder een Grafheuvel, digt bij het Dorp Zwelo, zes uren van Assen, zijnde dit de eenigste, welke van die Kleur en dat Fatsoen¹⁴² bekendelijk in dit Departement gevonden is.

/ (518) [503]

N° 18

Eene Urna mede onder denzelven Heuvel en op denzelven tijd gevonden - . deze Urna was geplaatst in eene grotere Urna, welke bij het uitdelven door de Boeren (bezig zijnde met het maken der Weg) vernield is.

/ (519) [504]

N° 19

Een Urna met asch en Beenderen, met figuren bewerkt, gevonden onder het stenen Hunebed, tussen Loon en Taarlo N° 1 genoemd.

†¹⁴³ (520) [505]

N° 20

Een afgebroken Urna, met Asch, en Beenderen gevonden in 1789, bij Ballo in de Grafheuvel sub N° 13 genoemd.

/ (521) [506]

(p. 29)

N° 21

Een Urna, gefigureerd om den rand of het bovenste gedeelte, gevonden den 8 Meij 1739 tusschen Anlo, en Zuidlaren, drie uren van Assen.

/ (522) [507]

N° 22

Een dito zeer grote urna, gefigureert als voren, mede in dit Departement, waarschijnlijk in den omtrek van Eelde, (als zijnde van daar herkomstig) gevonden.

(523) [508]

N° 23

Een Urna gevonden niet verre van Eelde, drie uren van Assen.

/ (524) [509]

N° 24

Een urna met beenderen en asch in den omtrek van Ballo in 1803, gevonden.

/ (525) [510]

¹⁴² Fatsoen = wijze (van Frans façon).

¹⁴³ Dit streepje is doorgehaald.

N° 25

Een dito d° gevonden als voren.

/ (526) [511]

(p. 30)

N° 26

Een dito dito gevonden als voren.

(527) [512]

N° 27

Een Urna, met twee Oortjes en met asch en beenderen, gevonden bij Eext, in den jare 1756, zijnde een der fraaijsten welke in dit Departement gevonden is.

/ (528) [513]

N° 28

Een dito met figuren en 2 Oortjes alsmede met Beenderen en Asch, gevonden den 19 April 1756, in den Grafkelder¹⁴⁴ te Eext.

(529) [514]

N° 29

Een Kelk of Drinkschaal gevonden in den Jare 1757, onder een Grafheuvel te Eext, zijnde ook mogelijk, dat deze tot eene Lijkbus gediend hebbe, wijl bij de opgraving in dezelve nog eenige beenderen wierden gevonden.

/ (530) [515]

(p. 31)

N° 30

Een aarden Vaatje in de gedaante van een schuitje, gevonden onder het stenen Hunebed tusschen Loon en Taarlo, men zie omtrent het gebruik van dit schuitje bij het doen van offeranden Tacit(us) de Morib(us) Germ(anorum) §9 Herculeum Martem &c,¹⁴⁵ zijnde dit 't eenigste van dien aard aanwezig.

/ (531) [516]

N° 31

Een aarden Vaatje mede als voren gevonden, hebbende waarschijnlijk mede bij het doen van Offeranden gediend.

(532) [517]

Assen den 4den van Grasmaand 1809

J Hofstede

144 Grafkelder: de catalogus van het Rijksmuseum leest hier: Grafheuvel.

145 Cf. Tacitus, *Germania*, 9, 2: Pars Sueborum et Isidi sacrificat; unde causa et origo peregrino sacro parum comperi nisi quod signum ipsum in modum liburnae figuratum docet aduectam religionem ('Een deel van de Sueven offert ook aan Isis. Wat de oorzaak en oorsprong van deze buitenlandse cultus is heb ik niet goed kunnen vinden behalve dan dat het symbool (sc. van de godheid) zelf in de gedaante van een Liburnische boot gevormd is en zo bewijst dat deze cultus is geïmporteerd').

Latere toevoegingen aan deze lijst:

(p. 22, bovenaan)

Waarschijnlijk heeft deze lijst betrekking op de voorwerpen op de Inventaris gebragt op 1825 Apr en 1826 Februarij. (Ch) (?)

(p. 22, onder de titel, aantekening door Reuvens)

NB. Deze lijst met derzelver vervolg, van N1 tot en met N53, is eerst in Mei 1833 ontvangen bij het Museum van Oudheden te Leijden.

Bij de verplaatsing van de voorwerpen daarop beschreven, van 's Rijks Museum te Amsterdam (bij¹⁴⁶ hetwelk dezelve 1809 door Koning Lodewijk geplaatst waren) in 1825 zijn slechts een gedeelte derzelve regtstreeks bij het Museum v(an) oudh(ed)en te Leijden aangekomen; een ander gedeelte is bij vergissing naar het Museum van Natuurlijke Historie te Leijden¹⁴⁷, en een ander naar het Kabinet van zeldzaamheden in 's Gravenhage gegaan, en van beide (p. 23) die inrigtingen in 1825 en 1826 weder bij het Museum van Oudheden overgeplaatst.

Slechts de voorwerpen op de eerste lijst, tot N 31 ingesloten, zijn vermeld geworden op den gedrukten Catalogus der Schilderijen, Oudheden enz. op 's Rijks Museum te Amsterdam. 8°. Deze waren aldaar beschreven N 488 tot 517. Doch droegen opgeplakte merken tien nummers lager in volgorde en dus 498 tot 527.

Met behulp van die nummers, of van degene welke door den Heer Hofstede volgens de twee lijsten hier volgende daarop gesteld, en nog grootendeels bewaard waren, zijn de meeste dezer voorwerpen herkend: op een elftal¹⁴⁸ na, waarvan drie disci N°. 11, 12, en 46. stellig ontbreken, en de urnæ gewis gedeeltelijk behooren¹⁴⁹ onder de¹⁵⁰ gebroekene urnæ van de drie inrigtingen voornoemd ontvangen.

Junij 1833 C.I.C. Reuvens

(p. 24, in rode inkt, net links boven N° 1, als inleiding op de toegevoegde nummers)

Nommers van den gedrukten catalogus van het Rijksmuseum te Amsterdam.

(p. 24, bij N° 2)

NB niet gevonden.

B Lijst 2 d.d. 18 december 1809: Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, Pleyte-archief, doos C257, map CII, pp. 32-36

(Papier (watermerk: schild met hoorn, gedekt door een kroon, met firmanaam Forsten en Comp.); 23,1 x 19 cm; 4 ff. (twee bifolia in elkaar gestoken, niet genaaid). Reclamant op twee eerste recto's. Modern (19de-eeuws) cursiefschrift in bruine inkt.)

(p. 32)

Lijst der Oudheden in het Departement Drenthe gevonden en op heden den 18^{den} van Wintermaand 1809, door den ondergetekenden naar het Koninklijk Museum te Amsterdam verzonden

Het laatste Nummer der vorige bezending was N° 32.

146 bij: *ante corr.*: aan.

147 te Leijden: boven de regel toegevoegd.

148 elftal: *ante corr.*: tiental.

149 behooren: boven de regel toegevoegd.

150 de: *ante corr.*: ge.

N 33

Een zoogenaamd Tranenflesje gevonden op den 23ste van Grasmaand 1809, in het stenen Hunebed nabij Emmen in Drenthe.

[518]

34

Een aarden Vaatje op denzelven tijd aldaar gevonden.

/ [519]

35

Een dito Kleiner gevonden als voren.

/ [520]

(p. 33)

N° 36

Eene Urna gevonden op den 1sten van Bloeimaand 1809, in een stenen Hunebed te Angelslo onder Emmen.

/ [521]

(N°) 37

Een klein aarden Vaatje mede aldaar gevonden.

¹⁵¹ [522]

(N°) 38

het onderste gedeelte van eene Urna gevonden als voren.

/ [523]

(N°) 39

Eene kleine Urna, gevonden als voren.

[524]

(N°) 40

een Beitel van Vuursteen

/? [525]

(N°) 41

een dito dito.

/? [526]

(N°) 42

een dito.

/? [527]

alle gevonden als voren.

deze drie Beitel's zijn reeds in dit voorjaar door den ondergetekenden aan het Koninklijk Museum bezorgd.

(p. 34)

151 Dit streepje is doorgestreept.

N° 43

eene Urne met asch, en Beenderen, gevonden den 29 van Hooijmaand ll. in een Tumulus of Hunebed, in het Veld nabij Zeijen 2½ uur van Assen.

/+ [528]

44

eene dito dito, gevonden als voren. –

/+ [529]

45

Een kleine Discus of werpschijf gemerkt met 4 kuiltjes uitgegraven in den omtrek van een Tumulus bij Eelde in Drenthe.

/+ [530]

46

een dito groter gemerkt met 4 Kruisjes, gevonden als voren.

[531]

47

Een dito groter gemerkt met eenige streepjes.

/+ [532]

(p. 35)

N° 48

Een Bakje of schaalje met een stenen stop of stampertje, waar van het gebruik onbekend gevonden als voren. –

/x [533]

(N°) 49

Een dito gebroken met een dito gevonden als voren. –

/+ [534]

(N°) 50

Eene gebroken Drinkschaal gevonden als voren. –

/+ [535]

(N°) 51

Een stenen Potje met drie pootjes uitgegraven als voren, zijnde dit het eenigste 't geen in Drenthe gevonden is. –

/+ [536]

(N°) 52

Eene Urna (of Pot die mogelijk tot eenig Huislijk gebruik gediend heeft) in 1809 gevonden als voren¹⁵². –

/+ [537]

(p. 36)

152 In potlood in andere hand toegevoegd: met een tuit.

N° 53

Een Beitel van Metaal, in twee stukken, gevonden te Emmen, zijnde denzelfden met een zwaren steen bedekt geweest, en bij de uitgraving gebroken.

/ [538]

J. Hofstede

Later toegevoegde teksten:

(p. 32, in rode inkt, in dezelfde hand als op p. 24)

Deze voorwerpen zijn niet gebracht op den Catalogus van 's Rijks Museum te Amsterdam.

(p. 32, in zwarte inkt, in dezelfde hand als gelijkaardige nota op p. 22)

waarschijnlijk heeft deze lijst betrekking op voorwerpen op de Inventaris gebracht op 1825 Apr en 1826 Feb.

Appendix IV De tekeningen

Hier volgt een beschrijving van de afbeeldingen met steeds de referentie naar het Brusselse en naar het Leidse handschrift.

Pleyte-archief, C257, CII, p. 18 (linkerhelft)

Twee potten, boven elkaar geplaatst.

Stuk a: zwartgekleurde pot met hoekig S-profiel, licht uitstaande rand, geen onderscheiden voet, geen versiering.

Stuk b: zwartgekleurde grote pot met hoekig S-profiel, geen onderscheiden voet, boven voorzien van een deksel met halfronde bodem en twee oren, geen versiering.

Pleyte-archief, C257, CII, p. 18 (rechterhelft) = Ms. 17936, f. 9r

Twee potten, boven elkaar geplaatst.

Stuk a: zwartgekleurde bolle pot, rechte hals, bovenkant regelmatig, geen onderscheiden voet, geen versiering zichtbaar.

Stuk b: bruingekleurde brede pot met iets smallere voet en uitstaande hals, bovenkant regelmatig, geen versiering zichtbaar, boven met een metalen hengel. Geïdentificeerd met de bronzen (?) 'emmer van Anloo', uit de Midden-Romeinse tijd, waarschijnlijk gevonden in een grafheuvel in Gasteren (cf. supra).

Pleyte-archief, C257, CII, p. 19 (linkerhelft) = Ms. 17936, f. 13r

Twee potten, boven elkaar geplaatst.

Stuk a: zwartgekleurde pot met duidelijk onderscheiden voet en hals en met vrij spits profiel, bovenkant vrij regelmatig, ingekerfde versiering op de bovenste helft in twee zones: 1) zes horizontale lijnen, 2) afwisseling van twee of drie verticale of diagonale lijntjes om een bredere gleuf heen, dit motief diverse keren herhaald over de gehele breedte. Angelsaksische herkomst, Vroege Middeleeuwen. Vermoedelijk afkomstig uit Zeijen; cf. Pleyte 1877, pl. LXIII.

Stuk b: zwartgekleurde bolvormige pot, zonder voet, bovenkant regelmatig, geen versiering zichtbaar. Middeleeuwse kogelpot.

Pleyte-archief, C257, CII, p. 19 (rechterhelft) = Ms. 17936, f. 8v

Bovenste helft van het Leidse blad ontbreekt in ms. 17936. Drie potten, 1 – 2 geplaatst. Het halve blad is in ms. 17936 ondersteboven ingebonden.

Stuk a: sterk beschadigde zwartgekleurde pot met bol profiel, aanzet van hals en voet, met daarin as of grond (?) en een tweede zwartgekleurde pot met duidelijke rand, ondersteboven geplaatst.

Stuk b: zwartgekleurde bolvormige vaas, in ms. 17936 enkel in omtreklijn, in Leiden ingekleurd, zonder voet, boven in een smallere hals uitlopend, bovenrand onregelmatig, geen versiering zichtbaar.

Stuk c: zwart gekleurde beker met duidelijk onderscheiden voet, naar boven breder, bovenkant onregelmatig, geen versiering zichtbaar.

Pleyte-archief, C257, CII, p. 20 = Ms. 17936, f. 10r

Twee potten, boven elkaar geplaatst.

Stuk a: zwartgekleurde pot, zonder onderscheiden voet, van onder langzaam breder wordend tot een knik die tot een smallere rechte hals leidt, bovenkant regelmatig, geen versiering zichtbaar.

Stuk b: zwartgekleurde brede pot, smalle niet-onderscheiden voet, dan snel breder wordend, op tweederde hoogte knik naar binnen leidend tot smallere rechte hals, bovenkant regelmatig, geen versiering zichtbaar.

Pleyte-archief, C257, CII, p. 21 (linkerhelft) = Ms. 17936, f. 11r

Twee aardewerken potten, boven elkaar geplaatst.

Stuk a: kleine zwartgekleurde pot met duidelijke voet, dan snel breder wordend, bovenkant beschadigd, mogelijk één oor zichtbaar, geen versiering zichtbaar. Binnen gevuld met as of grond (?).

Stuk b: zwartgekleurde licht bolle pot met twee zichtbare oren, voet en mond ongeveer even breed, bovenkant regelmatig, geen versiering zichtbaar.

Pleyte-archief, C257, CII, p. 21 (rechterhelft) = Ms. 17936, f. 12r

Twee aardewerken potten, boven elkaar geplaatst.

Stuk a: kleine zwartgekleurde pot met smalle niet-onderscheiden voet, de wand snel breder wordend, met halverwege een spitse knik, bovenkant regelmatig, geen versiering zichtbaar.

Stuk b: zwartgekleurde bolle pot, zonder onderscheiden voet, met drie zichtbare oren en smallere hals, bovenkant zeer onregelmatig, geen versiering zichtbaar.